

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Οι όροι εφαρμογής και οι έννομες συνέπειες της αρχής του «αμέσου
αποτελέσματος» στο ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Στυλιανή Μίτιλη

Αθήνα, 2026

Τριμελής Επιτροπή

Όλγα Τσόλκα, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Νικόλαος Λίβος, Επίκουρος Καθηγητής Νομικής ΕΚΠΑ

Δομίνικος Αρβανίτης, Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Στυλιανή Μίτιλη, 2026

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Συνοτομογραφίες	6
Περίληψη	8
Abstract	10
Πορεία της έρευνας – Μεθοδολογία	12
1. Εισαγωγή	13
1.1 Οι γενικές αρχές στον χώρο του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου	14
1.2 Η έννοια της αρχής της υπεροχής	16
1.3 Το άμεσο αποτέλεσμα ως γενική αρχή στον χώρο του ευρω-ενωσιακού δικαίου... ..	18
2. Ορισμός του αμέσου αποτελέσματος	20
2.1 Η έννοια και οι όροι εφαρμογής της αρχής του αμέσου αποτελέσματος στην ΕΕ και ειδικότερα στο ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο	22
3. Διάκριση αρχών αμέσου αποτελέσματος και άμεσης εφαρμογής	26
4. Κάθετο και οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα – πλήρες και μερικό άμεσο αποτέλεσμα....	29
5. Το άμεσο αποτέλεσμα στο πρωτογενές δίκαιο – Συνθήκες	30
6. Το άμεσο αποτέλεσμα στο παράγωγο δίκαιο	33
6.1 Κανονισμοί	33
6.2 Αποφάσεις	36
6.3 Οδηγίες	37
7. Η περίπτωση των Οδηγιών και η θέση τους στο ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο	40
7.1 Οι έννομες συνέπειες του αμέσου αποτελέσματος στις Οδηγίες στον ευρω-ενωσιακό ποινικό χώρο	41
8. Η Αρχή του Άμεσου Αποτελέσματος στο Ποινικό Δίκαιο	49
8.1 Άμεσο Αποτέλεσμα στο Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο – Έννομες συνέπειες	51
8.1.1 Το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, η ρήτρα αποτελεσματικότητας και τα όρια του αμέσου αποτελέσματος στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο	54
8.1.2 Άμεσο αποτέλεσμα στο πλαίσιο του αδίκου και των ποινών στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο	58
8.2 Άμεσο Αποτέλεσμα στο Δικονομικό Ποινικό Δίκαιο – Έννομες συνέπειες	61
8.2.1 Οι ενωσιακοί «ελάχιστοι κανόνες» για τα δικαιώματα εκζητουμένων, υπόπτων και κατηγορουμένων προσώπων	66
8.2.2 Οι ενωσιακοί «ελάχιστοι κανόνες» για τα δικαιώματα θυμάτων προσώπων	69
9. Συμπεράσματα - Συζήτηση	71
Γενική Βιβλιογραφία	74
Πηγές	78

Συντομογραφίες

(Ελληνικές και Ξένες)

άρ. Άρθρο

βλ. Βλέπε

ΔΕΕ Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΚ Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

δηλ. Δηλαδή

ΕΛΔΑ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΕ Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚ Ευρωπαϊκή Κοινότητα

επ. Επόμενα

επιμ. Επιμέλεια

ΕΣΔΑ Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

κ.λπ. Και λοιπά

κ-μ Κράτη-μέλη (ΕΕ)

κ.ο.κ. Και ούτω καθεξής

ΚΠΔ Κώδικας Ποινικής Δικονομίας

λ.χ. Λόγου χάριν

Ν Νόμος

ό.π. Όπως προηγουμένως

παρ. Παράγραφος

ΠΚ Ποινικός Κώδικας

π.χ. Παραδείγματος χάριν

σ. Σελίδα

σκ. Σκέψη

ΣΛΕΕ Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣΕΕ Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

ΧΘΔΕΕ Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ed. Editor

ΕΡΡΟ Ευρωπαϊκή Εισαγγελία

no. Number

p. Page

pp. Pages

vol. Volume

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει την αρχή του άμεσου αποτελέσματος στο πλαίσιο του ενωσιακού ποινικού δικαίου, εστιάζοντας, αφενός, στους όρους υπό τους οποίους δύναται να ενεργοποιηθεί και, αφετέρου, στις έννομες συνέπειες που συνεπάγεται η εφαρμογή της σε έναν κατεξοχήν ευαίσθητο κλάδο του δικαίου. Η ανάλυση εκκινεί από τη διαπίστωση ότι το άμεσο αποτέλεσμα αποτελεί θεμελιώδη δομική αρχή της ενωσιακής έννομης τάξης, άρρηκτα συνδεδεμένη με την αυτονομία, την αποτελεσματικότητα και την υπεροχή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στο θεωρητικό σκέλος, αποσαφηνίζεται η έννοια του άμεσου αποτελέσματος και η διάκρισή της από τη συγγενή έννοια της άμεσης ισχύος, αφού αναλυθούν και άλλες σημαντικές βασικές έννοιες γύρω από το άμεσο αποτέλεσμα, ενώ εξετάζονται οι κλασικές προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί ένας ενωσιακός κανόνας, προκειμένου να παράγει άμεσα αποτελέσματα: σαφήνεια και ακρίβεια του περιεχομένου, ανεπιφύλακτος χαρακτήρας και μη εξάρτηση από περαιτέρω κανονιστική ή εκτελεστική παρέμβαση των ενωσιακών ή εθνικών αρχών. Οι προϋποθέσεις αυτές ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της αρχής της ασφάλειας δικαίου, η οποία αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στον χώρο του ποινικού δικαίου.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην εφαρμογή της αρχής του άμεσου αποτελέσματος στις οδηγίες, οι οποίες αποτελούν το κύριο νομοθετικό μέσο της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου. Αναδεικνύεται η πάγια νομολογιακή θέση του ΔΕΕ ότι, υπό προϋποθέσεις, διατάξεις οδηγιών μπορούν να παράγουν κάθετο άμεσο αποτέλεσμα υπέρ των ιδιωτών έναντι των κρατών μελών σε περίπτωση πλημμελούς ή εκπρόθεσμης μεταφοράς τους. Ωστόσο, στο πεδίο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, η ενεργοποίηση του άμεσου αποτελέσματος συναντά δογματικούς και συνταγματικούς περιορισμούς, οι οποίοι απορρέουν από τις θεμελιώδεις αρχές της νομιμότητας, της μη αναδρομικότητας και της προβλεψιμότητας των ποινικών κανόνων.

Μέσα από την ανάλυση κρίσιμων αποφάσεων του ΔΕΕ, όπως οι υποθέσεις *Kolpinghuis Nijmegen*, *Maria Pupino* και *Taricco*, καταδεικνύεται ότι οι οδηγίες δεν μπορούν, αφ' εαυτών, να θεμελιώσουν ή να επιβαρύνουν την ποινική ευθύνη φυσικών ή νομικών προσώπων. Αντιθέτως, η πρακτική λειτουργία του άμεσου αποτελέσματος

στο ενωσιακό ποινικό δίκαιο εκδηλώνεται κυρίως ως μηχανισμός προστασίας των δικαιωμάτων των ιδιωτών έναντι των κρατικών αρχών, καθώς και ως εργαλείο ελέγχου της συμμόρφωσης των κρατών μελών προς τις ενωσιακές τους υποχρεώσεις.

Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, παρά τη θεωρητική δυνατότητα άμεσης εφαρμογής ορισμένων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου και στον ποινικό τομέα, η πρακτική εμβέλεια της αρχής του άμεσου αποτελέσματος παραμένει περιορισμένη λόγω της ιδιομορφίας του ποινικού δικαίου και της ανάγκης διαφύλαξης των θεμελιωδών εγγυήσεων του κράτους δικαίου. Εντούτοις, η αρχή αυτή εξακολουθεί να διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση ενός αποτελεσματικού και συνεκτικού ενωσιακού ποινικού πλαισίου, ιδίως μέσω της ενίσχυσης της δικαστικής προστασίας και της ενωσιακής έννομης τάξης συνολικά.

Λέξεις-Κλειδιά: Ευρωπαϊκή Ένωση, ποινικό δίκαιο, άμεσο αποτέλεσμα, Οδηγίες

“The conditions of application and legal consequences of the principle of
"direct effect" in European Union Criminal Law”

Styliani Mitili

Abstract

This master’s thesis examines the principle of direct effect within EU criminal law, focusing, on the one hand, on the conditions under which it may be triggered and, on the other, on the legal consequences entailed by its application in a particularly sensitive field of law. The analysis starts from the observation that direct effect constitutes a fundamental structural principle of the EU legal order, inextricably linked to the autonomy, effectiveness, and primacy of European Union law, as these have been shaped through the case-law of the Court of Justice of the European Union (CJEU).

In the theoretical part, the concept of direct effect is clarified and distinguished from the related concept of direct applicability, following an analysis of other important fundamental notions associated with direct effect. In addition, the classic conditions an EU rule must satisfy in order to produce direct effects are examined: clarity and precision of its content, its unconditional nature, and its independence from further normative or implementing action by EU or national authorities. These requirements are interpreted in light of the principle of legal certainty, which acquires particular weight in the field of criminal law.

Particular emphasis is placed on the application of direct effect to directives, which constitute the Union’s primary legislative instrument in the area of criminal law. The thesis highlights the CJEU’s settled case-law that, under certain conditions, provisions of directives may produce vertical direct effect in favour of individuals against Member States in cases of defective or late transposition. However, in the domain of substantive criminal law, the activation of direct effect encounters doctrinal and constitutional constraints stemming from the fundamental principles of legality, non-retroactivity, and the foreseeability of criminal rules.

Through an analysis of key CJEU judgments, such as *Kolpinghuis Nijmegen*, *Maria Pupino*, and *Taricco*, it is demonstrated that directives cannot, of themselves, establish or aggravate the criminal liability of natural or legal persons. Instead, the practical function of direct effect in EU criminal law manifests primarily as a

mechanism for protecting individuals' rights vis-à-vis state authorities, as well as a tool for monitoring Member States' compliance with their obligations under EU law.

The thesis concludes that, despite the theoretical possibility of the direct application of certain provisions of EU law in the criminal sphere, the practical scope of the principle of direct effect remains limited due to the particular nature of criminal law and the need to safeguard the fundamental guarantees of the rule of law. Nevertheless, the principle continues to play a crucial role in shaping an effective and coherent EU criminal framework, in particular by strengthening judicial protection and the EU legal order as a whole.

Keywords: EU, criminal law, principle of direct effect, Directives

Πορεία της έρευνας – Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας υπαγορεύθηκε από τον κατ' εξοχήν θεωρητικό χαρακτήρα του αντικειμένου της και αναπτύχθηκε σε δύο διακριτά στάδια.

Σε πρώτο επίπεδο, πραγματοποιήθηκε εκτενής διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου που περιβάλλει την αρχή του άμεσου αποτελέσματος, καθώς και των συναφών με αυτή εννοιών, με σκοπό την ένταξή της σε ένα ευρύτερο δογματικό και συστηματικό πλαίσιο. Η προσέγγιση αυτή κρίθηκε αναγκαία προκειμένου να διασφαλιστεί η σαφής, τεκμηριωμένη και σφαιρική κατανόηση της εν λόγω αρχής και η πληρέστερη παρουσίασή της. Σε δεύτερο στάδιο, προσεγγίστηκε η έννοια από την οπτική, όμως, του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου, που αποτελεί και το βασικό ζήτημα εξέτασης, από την μελέτη της οποίας συνάγονται και οι απαντήσεις στα δύο κύρια σκέλη της θεματικής. Προς τούτο, αξιοποιήθηκε ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση νομική βιβλιογραφία, προερχόμενη τόσο από έντυπες νομικές βιβλιοθήκες όσο και από έγκριτες ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων. Οι σχετικές πηγές μελετήθηκαν συγκριτικά και σε συνδυασμό μεταξύ τους, με στόχο τον εντοπισμό αποκλινοσών θεωρητικών προσεγγίσεων, αλλά και τη χαρτογράφηση των σημείων σύγκλισης ή της διαμόρφωσης κρατουσών απόψεων.

Κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας, έγινε συστηματική έρευνα της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πρώην Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων), μέσω εξειδικευμένων ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων, με αντικείμενο τις αποφάσεις που συνέβαλαν καθοριστικά στην εξέλιξη και ερμηνευτική διαμόρφωση της αρχής του άμεσου αποτελέσματος, κυρίως στον χώρο του ποινικού ευρω-ενωσιακού δικαίου. Οι σχετικές αποφάσεις εξετάστηκαν, αρχικά, αυτοτελώς και εν συνεχεία, σταχυολογήθηκαν οι κρισιμότερες εξ αυτών, ώστε να αναδειχθούν οι θεμελιώδεις νομολογιακές τομές, πάντα σε συνάρτηση με το θέμα της παρούσας εργασίας και τους σκοπούς της, και όχι, γενικά στον χώρο του ενωσιακού δικαίου. Από το σύνολο της νομολογίας επιλέχθηκαν και υποστήριξαν την επιχειρηματολογία του παρόντος κειμένου οι πλέον κρίσιμες αποφάσεις. Η επιλογή αυτή αποσκοπεί στην επίτευξη λειτουργικής αντιστοίχισης μεταξύ θεωρητικής ανάλυσης και νομολογιακής εφαρμογής, σε πλήρη συμφωνία με τη δομή του θεωρητικού μέρους της εργασίας.

1. Εισαγωγή

Κατά την κρατούσα άποψη της θεωρίας, έως και την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, η εναρμόνιση της εθνικής ποινικής νομοθεσίας με τις απαιτήσεις του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν περιορισμένη. Το γεγονός αυτό αποδίδεται, αφενός, στον κατά κανόνα γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα των ενωσιακών ποινικών ρυθμίσεων, οι οποίες άφηναν ευρύ περιθώριο εκτίμησης στους εθνικούς νομοθέτες, και, αφετέρου, στο θεσμικό πλαίσιο που ίσχυε προ της Λισαβόνας, το οποίο περιόριζε σημαντικά τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), ιδίως ως προς τη δυνατότητα κίνησης διαδικασιών επί παραβάσει κατά των κρατών μελών στον τομέα του ποινικού δικαίου¹. Παραδοσιακά, οι πράξεις του ενωσιακού δικαίου στον ποινικό τομέα δεν χαρακτηρίζονταν από άμεση εφαρμογή, αλλά προϋπέθεταν την ενσωμάτωσή τους στην εθνική έννομη τάξη μέσω νομοθετικών παρεμβάσεων που είτε θέσπιζαν νέους κανόνες είτε τροποποιούσαν και συμπλήρωναν την υφιστάμενη εθνική ποινική νομοθεσία.

Η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε ουσιωδώς με τη θέσπιση της Συνθήκης της Λισαβόνας, η οποία σηματοδότησε τη σαφή υπερεθνικοποίηση ορισμένων τομέων του ποινικού δικαίου που απαριθμούνται ρητώς στις Συνθήκες². Μετά τη Λισαβόνα, το δίκαιο της Ένωσης απέκτησε υπεροχή έναντι του εθνικού δικαίου σε συγκεκριμένους τομείς που αφορούν ιδιαιτέρως σοβαρές μορφές εγκληματικότητας με διασυνοριακή διάσταση. Οι εν λόγω τομείς είναι δέκα και είναι οι εξής: η τρομοκρατία, η εμπορία ανθρώπων και η γενετήσια εκμετάλλευση γυναικών και παιδιών, η παράνομη διακίνηση ναρκωτικών και όπλων, το ξέπλυμα χρήματος, η διαφθορά, η παραχάραξη μέσων πληρωμής, το ηλεκτρονικό έγκλημα και το οργανωμένο έγκλημα³. Στους τομείς αυτούς, η Ένωση δύναται να παρεμβαίνει μέσω της έκδοσης οδηγιών, οι οποίες θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες αναφορικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και το πλαίσιο των προβλεπόμενων κυρώσεων, «ως μέσο που επιτρέπει στην Ένωση να επιτύχει αποτελεσματικότητα, όσον αφορά στις πολιτικές και τους στόχους της»⁴.

¹ Herlin-Karnell, Es. (2010), *The Lisbon Treaty. A Critical Analysis of its Impact on EU Criminal Law*, *Eu crim* 2, p. 59.

² Herlin-Karnell, Es. (2008), *The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice. European Policy Analysis*, Swedish Institute for European Policy Studies 3, p. 9.

³ Βλ. και άρ. 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

⁴ Mitsilegas, V. (2014), *From overcriminalisation to decriminalisation. The many faces of effectiveness in European criminal law*, *New Journal of European Criminal Law*, vol. 5, no. 3, p. 419.

Δεδομένου ότι η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου συνδέεται άρρηκτα με την αρχή του άμεσου αποτελέσματος, ανακύπτει καίρια το ερώτημα σχετικά με τον ρόλο που η αρχή αυτή διαδραματίζει ή δύναται να διαδραματίσει στον χώρο του ποινικού δικαίου, ο οποίος παραδοσιακά θεωρείται ο κατεξοχήν πυρήνας της κρατικής κυριαρχίας. Η βασική υπόθεση που διατρέχει την ανάλυση είναι ότι το ποινικό δίκαιο δεν έχει ακόμη εξομοιωθεί πλήρως με τους λοιπούς τομείς του ενωσιακού δικαίου, καθώς υπόκειται σε εγγενείς περιορισμούς που απορρέουν από τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του και τη στενή του σύνδεση με την κρατική κυριαρχία⁵. Πάγια θέση και βασικό κανόνα, άλλωστε, στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο αποτελεί το ότι δεν τίθεται θέμα εφαρμογής του άμεσου αποτελέσματος σε περιπτώσεις θεμελίωσης ή επαύξησης του αξιοποίνου, ακριβώς λόγω της ουσίας της αρχής του άμεσου αποτελέσματος, από την οποία απορρέει ακριβώς ότι δεν υπάρχει διάταξη άμεσου αποτελέσματος που να μην παράγει δικαιώματα και, άρα, αντίστροφα, ότι επιβαρύνει τη νομική θέση των ανθρώπων δεν μπορεί να παράγει άμεσο αποτέλεσμα.

Το παρόν κείμενο επιδιώκει να διερευνήσει το ζήτημα αυτό μέσα από την ανάλυση της αρχής του άμεσου αποτελέσματος, ως έκφανση της αρχής της υπεροχής, υπό το φως τόσο της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας όσο και της νομολογίας του ΔΕΕ, αλλά και τη συζήτηση περί της δυνατότητας των οδηγιών να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα στον ποινικό τομέα.

1.1 Οι γενικές αρχές στον χώρο του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου

Δεν υφίσταται αμφισβήτηση ως προς τη θεμελιώδη σημασία των γενικών αρχών του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις ουσιαστικές επιπτώσεις που αυτές επιφέρουν στους τομείς που ρυθμίζονται ή επηρεάζονται από το ενωσιακό δίκαιο. Οι γενικές αρχές επιτελούν πολλαπλές λειτουργίες. Μεταξύ αυτών, καλύπτουν, αφενός, κανονιστικά κενά του ενωσιακού δικαίου και, αφετέρου, λειτουργούν ως κρίσιμα ερμηνευτικά εργαλεία για την κατανόηση και εφαρμογή των υφιστάμενων ενωσιακών κανόνων, ενώ παράλληλα συνιστούν πολύτιμο μέσο δικαστικού ελέγχου, ιδίως για την εκτίμηση του κατά πόσον ένας εθνικός κανόνας αντίκειται σε θεμελιώδη αρχή της

---

⁵ Suominen, A. (2014), *Effectiveness and functionality of substantive EU criminal law*, New Journal of European Criminal Law, vol. 5, no. 3, p. 388.

έννομης τάξης της Ένωσης. Οι λειτουργίες αυτές, και ιδίως η πρώτη, συμπληρωματική, διάστασή τους, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στο πεδίο του ενωσιακού ποινικού δικαίου, το οποίο παραμένει λιγότερο ανεπτυγμένο σε σύγκριση με άλλους τομείς, όπως εκείνος της εσωτερικής αγοράς. Η σχετική αυτή υστέρηση καταδεικνύει την ύπαρξη ουσιωδών κανονιστικών κενών, τα οποία καλείται να καλύψει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) μέσω της διαμόρφωσης και εφαρμογής γενικών αρχών.

Ο αντίκτυπος των γενικών αρχών στο ενωσιακό και εθνικό ποινικό δίκαιο εμφανίζεται τριπλός και αλληλένδετος. Πρώτον, οι γενικές αρχές δύνανται να λειτουργήσουν ως διάυλος εισαγωγής εννοιών προερχόμενων είτε από τα εθνικά νομικά συστήματα είτε από το διεθνές δίκαιο στην έννομη τάξη της Ένωσης, ή ακόμη και ως βάση για την ανάδειξη κανόνων περιορισμένης αρχικά εμβέλειας σε αρχές γενικής εφαρμογής⁶. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν θεμελιώδεις έννοιες όπως η ασφάλεια δικαίου και η αρχή της μη αναδρομικότητας, οι οποίες, μολονότι αντλούνται από τα εθνικά συνταγματικά δίκαια, έχουν πλέον ενσωματωθεί και αναπτυχθεί ως γενικές αρχές του δικαίου της ΕΕ⁷.

Δεύτερον, οι γενικές αρχές διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία των κανόνων του ενωσιακού δικαίου και, ειδικότερα, των πράξεων της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου⁸. Ενδεικτική είναι η νομολογία του ΔΕΕ στην υπόθεση *María Pupino*, που αναφέρεται και κατωτέρω, όπου το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η σύμφωνη προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού δικαίου, στο πλαίσιο εφαρμογής απόφασης-πλαisiού, οφείλει να σέβεται τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της μη αναδρομικότητας, ιδίως όταν διακυβεύονται ποινικές κυρώσεις.

Τρίτον, οι γενικές αρχές της Ένωσης ασκούν άμεση και ουσιαστική επιρροή στα εθνικά συστήματα ποινικού δικαίου⁹. Ενδεικτικά, στην *Τσεχία*, η μεταφορά της απόφασης-πλαisiού για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης κατέστη δυνατή μόνο μετά από τροποποίηση του εθνικού Συντάγματος, το οποίο αρχικά απαγόρευε την έκδοση ημεδαπών υπηκόων¹⁰. Η συνταγματική αυτή αναθεώρηση κρίθηκε αναγκαία από το Συνταγματικό Δικαστήριο της χώρας, το οποίο θεμελίωσε τη θέση του στις ενωσιακές

---

⁶ Miettinen, S. (2014), *Criminal Law and Policy in the European Union*, London and New York: Routledge, p. 103.

⁷ Mitsilegas, V. (2009), *EU Criminal law*, Oxford and Portland, OR: Bloomsbury, p. 64.

⁸ Miettinen, S. (2014), ό.π.

⁹ Miettinen, S. (2014), ό.π.

¹⁰ Klimek, L. (2015), *European Arrest Warrant*, London: Springer, p. 296-305.

αρχές της καλόπιστης συνεργασίας και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Αντίστοιχα, στην Πολωνία, το Συνταγματικό Δικαστήριο, επικαλούμενο μεταξύ άλλων την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, έκρινε αντισυνταγματικές τις διατάξεις του ποινικού δικονομικού δικαίου που επέτρεπαν την παράδοση Πολωνών υπηκόων βάσει του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, αναβάλλοντας, ωστόσο, την έναρξη ισχύος της απόφασής του για δεκαοκτώ μήνες, διαδικασία εξαιρετικά ασυνήθιστη για τη συγκεκριμένη έννομη τάξη¹¹.

1.2 Η έννοια της αρχής της υπεροχής

Η Ευρωπαϊκή Ένωση συγκροτήθηκε μέσω διεθνών συνθηκών, με τις οποίες τα κράτη μέλη προέβησαν σε περιορισμένη αλλά σαφώς καθορισμένη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων, διατηρώντας, παράλληλα, καθοριστικό ρόλο στη χάραξη και υλοποίηση των ενωσιακών πολιτικών¹². Παρά την έντονη διακυβερνητική διάσταση που εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τη λειτουργία της, η Ένωση αναπτύχθηκε σε ένα αυτόνομο πολιτικό και νομικό σύστημα (αρχή της αυτονομίας), το οποίο διαθέτει δική του κανονιστική παραγωγή, ασκεί δημόσια εξουσία και απολαύει νομικής προσωπικότητας. Υπό το πρίσμα αυτό, το κράτος παύει να αποτελεί τον αποκλειστικό φορέα άσκησης δημόσιας εξουσίας, καθώς η ενωσιακή έννομη τάξη παρεμβάλλεται λειτουργικά και κανονιστικά μεταξύ του κράτους και των ιδιωτών¹³.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση συγκροτεί μια ιδιαίτερη και αυτοτελή έννομη τάξη, η οποία δεν μπορεί να αναχθεί απλώς σε παράγωγο των εθνικών δικαίων, αλλά συνιστά διακριτή πηγή δικαίου. Όπως έχει διαμορφωθεί νομολογιακά από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (νυν Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης), οι θεμελιώδεις αρχές της αυτονομίας, της αμεσότητας και της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου προσδίδουν στους κανόνες της Ένωσης δεσμευτικότητα, όχι μόνο έναντι των κρατών μελών, αλλά και έναντι των ιδιωτών. Κατά τον τρόπο αυτό, το ενωσιακό δίκαιο προσεγγίζει λειτουργικά το εθνικό δίκαιο, χωρίς ωστόσο να εξαρτάται από αυτό ούτε ως προς την ισχύ ούτε ως προς την ερμηνεία του¹⁴.

¹¹ Klimek, L. (2015), ό.π., p. 286-290.

¹² Ρούκουνας, Εμ. (2004), *Διεθνές Δίκαιο Ι*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε., σ. 66 επ.

¹³ Παπαδοπούλου, Α. (2009), *Εθνικό Σύνταγμα Και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της «Υπεροχής»*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε., σ. 51.

¹⁴ Παπαδοπούλου, Α. (2009), ό.π., σ. 52-3.

Η αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης συνεπάγεται ότι οι κανόνες της δεν αντλούν το κύρος τους από τα εθνικά νομικά συστήματα, αλλά θεμελιώνονται απευθείας στις Συνθήκες. Η αρχή της υπεροχής, ως αναπόσπαστο στοιχείο αυτής της αυτονομίας¹⁵, επιβάλλει την προτεραιότητα εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου έναντι κάθε αντίθετου εθνικού κανόνα, ανεξαρτήτως της τυπικής του ισχύος. Στο πλαίσιο αυτό, η υπεροχή δεν συνιστά απλώς ιδιότητα του ενωσιακού δικαίου, αλλά κανονιστική αξίωση, η οποία εκτείνεται ακόμη και έναντι των εθνικών συνταγματικών διατάξεων.

Παρά τη θεσμική τους αυτοτέλεια, η ενωσιακή και η εθνική έννομη τάξη εμφανίζουν σημαντικά σημεία σύγκλισης. Απευθύνονται στα ίδια υποκείμενα, δεδομένου ότι οι πολίτες των κρατών μελών υπάγονται ταυτόχρονα και στις δύο έννομες τάξεις· ασκούνται εντός κοινής εδαφικής επικράτειας, καθώς το έδαφος των κρατών μελών συνιστά μέρος του ενωσιακού χώρου· και, τέλος, εφαρμόζονται σε μεγάλο βαθμό από τα ίδια όργανα, αφού τα εθνικά δικαστήρια λειτουργούν ως αποκεντρωμένοι δικαστές του ενωσιακού δικαίου. Οι δύο έννομες τάξεις, επομένως, είναι μεν διακριτές και αυτόνομες, πλην όμως αλληλένδετες και λειτουργικά συμπληρωματικές. Η συνύπαρξη αυτή, ωστόσο, γεννά αναπόφευκτα το ενδεχόμενο συγκρούσεων κανόνων που ρυθμίζουν τις ίδιες καταστάσεις και παράγουν έννομα αποτελέσματα στο ίδιο πεδίο, καθιστώντας αναγκαία την ύπαρξη ενός αποτελεσματικού μηχανισμού επίλυσης των συγκρούσεων αυτών.

Τον ρόλο αυτό ανέλαβε να διαμορφώσει το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, το οποίο, ήδη από τις πρώιμες αποφάσεις του, θεμελίωσε την αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι του εθνικού, συμπεριλαμβανομένου και του συνταγματικού δικαίου. Η σχετική νομολογία στηρίχθηκε σε έναν συνδυασμό αρχών, όπως η αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης, η άμεση ισχύς των κανόνων της Ένωσης, η μη εφαρμογή των εθνικών συνταγμάτων στους τομείς άσκησης ενωσιακών αρμοδιοτήτων και η ανάγκη διασφάλισης αποτελεσματικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μέσω της διαμόρφωσης αυτών των αρχών, το ενωσιακό δίκαιο απέκτησε χαρακτηριστικά συνταγματικής τάξης.

Η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, ωστόσο, δεν αποτελεί απλώς τεχνικό κανόνα σύγκρουσης, αλλά εγείρει ευρύτερες θεσμικές και πολιτειακές συνέπειες. Η

---

¹⁵ Στεφάνου, Κ. Α. (2015), *Το Νομικό Σύστημα Της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 152.

αποδοχή της συνεπάγεται τον περιορισμό της λειτουργικής υπεροχής του εθνικού Συντάγματος και, συνακόλουθα, θέτει υπό αναστοχασμό την παραδοσιακή αντίληψη περί απόλυτης κρατικής κυριαρχίας¹⁶. Παράλληλα, η πλήρης αποδοχή της αρχής αυτής δεν είναι ομοιόμορφη σε όλα τα κράτη μέλη, καθώς ορισμένα συνταγματικά ή ανώτατα δικαστήρια¹⁷ διατηρούν τη θέση ότι επιφυλάσσονται να ελέγχουν την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου σε περιπτώσεις προσβολής θεμελιωδών συνταγματικών αρχών.

Επισημαίνεται, τέλος, ότι η αρχή της υπεροχής δεν κατοχυρώνεται ρητά στις Συνθήκες, αλλά αποτελεί προϊόν νομολογιακής εξέλιξης. Η μόνη ρητή αναφορά της εντοπίζεται στο σχέδιο της Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Συνθήκης¹⁸, το οποίο δεν τέθηκε τελικά σε ισχύ. Στη Συνθήκη της Λισαβόνας, η αρχή της υπεροχής αναγνωρίζεται έμμεσα μέσω της Δήλωσης αριθ. 17, η οποία παραπέμπει στο υφιστάμενο νομολογιακό κεκτημένο του ΔΕΕ¹⁹.

Η εφαρμογή της αρχής της υπεροχής εγείρει, συνεπώς, κρίσιμα ερωτήματα όχι μόνο νομικής αλλά και πολιτικής φύσης, ιδίως σε σχέση με τη δημοκρατική νομιμοποίηση των ενωσιακών αποφάσεων και τη συμμετοχή των κρατών μελών στη διαδικασία λήψης τους. Η σταδιακή συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου οδηγεί αναπόφευκτα σε έναν ευρύτερο θεωρητικό προβληματισμό σχετικά με τη φύση του ενωσιακού οικοδομήματος. Έκφραση της αρχής της υπεροχής αποτελεί, φυσικά, η αρχή του αμέσου αποτελέσματος.

1.3 Το άμεσο αποτέλεσμα ως γενική αρχή στον χώρο του ευρωπαϊκού δικαίου

Η αρχή του άμεσου αποτελέσματος συγκαταλέγεται αναμφίβολα μεταξύ των πλέον σύνθετων και εξελισσόμενων αρχών του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πολυπλοκότητά της οφείλεται, αφενός, στη διαρκώς εξελισσόμενη νομολογία του ΔΕΕ και, αφετέρου, στην ύπαρξη διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων ως προς την

---

¹⁶ Παπαδοπούλου, Λ. (2009), ό.π., σ. 60-1.

¹⁷ Πρόκειται κυρίως για τα μεγαλύτερα κράτη, αφού τα μικρότερα αντιλαμβάνονται την ένταξή τους σε διεθνείς οντότητες ως απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομική, πολιτική και κοινωνική τους ανάπτυξη, αλλά και την επιβίωσή τους και την διατήρηση της ειρήνης.

¹⁸ Βλ. άρ. 6 της Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Συνθήκης.

¹⁹ Στεφάνου, Κ. Α. (2015), ό.π., σ. 135.

ακριβή της έννοια και τη σχέση της με τη συγγενή έννοια της άμεσης εφαρμογής, όπως θα αναλυθεί και κατωτέρω.

Παρά τις δογματικές αυτές δυσχέρειες, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος, σε στενή συνάρτηση με την αρχή της υπεροχής, θεωρείται απαραίτητη για την αποτελεσματική λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τόσο τα κράτη μέλη όσο και τα θεσμικά όργανα της Ένωσης υπέχουν νομική υποχρέωση να διασφαλίζουν την πλήρη και αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου στην πράξη²⁰, υπηρετώντας την αρχή της αποτελεσματικότητας (*effet utile*). Ο πυρήνας της ενωσιακής έννομης τάξης εδράζεται στη μεταφορά, από τα κράτη μέλη προς την Ένωση, ενός συστήματος δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες, γεγονός που συνεπάγεται μόνιμο περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας, όπως φαίνεται και στην Απόφαση *Costa κατά ENEL*, που αναφέρεται και κατωτέρω. Υπό το πρίσμα αυτό, η υπεροχή και το άμεσο αποτέλεσμα του ενωσιακού δικαίου καθίστανται αναγκαίες προϋποθέσεις για την άσκηση κοινών πολιτικών και δράσεων στους συμφωνημένους τομείς. Εάν το δίκαιο της Ένωσης δεν απολάμβανε υπεροχής, καμία από τις θεωρίες ή τη νομολογία που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο των Συνθηκών δεν θα μπορούσε να δεσμεύει τα κράτη μέλη ούτε να επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια αποφαινόνται επί ζητημάτων του ενωσιακού δικαίου²¹.

Στο πλαίσιο αυτό, η θεωρία του άμεσου αποτελέσματος παρέχει στα νομικά υποκείμενα τη δυνατότητα να αμφισβητούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων πράξεις ή παραλείψεις των κρατών μελών κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, μία αρχή επί της οποίας οικοδομήθηκε το *sui generis* σύστημα της έννομης τάξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, για τον λόγο αυτό, θεωρείται ευρέως ότι το άμεσο αποτέλεσμα αποτελεί ουσιώδες και διακριτό γνώρισμα της ενωσιακής έννομης τάξης.

Κατά το αρχικό στάδιο της εξέλιξής της, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος είχε περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, καθώς αφορούσε αποκλειστικά τις ίδιες τις Συνθήκες και τους κανονισμούς της Ένωσης. Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώθηκε από την πρώιμη νομολογία του ΔΕΕ, δεδομένου ότι μόνο οι συγκεκριμένες κατηγορίες κανόνων δεν απαιτούσαν περαιτέρω κανονιστική ή εκτελεστική παρέμβαση εκ μέρους των εθνικών αρχών ή των ενωσιακών οργάνων, παράγοντας αυτοτελώς έννομα

---

²⁰ Gilbert, El. (2017), *Supremacy and Direct Effect: Necessary Measures?*, North East Law Review 5, p. 15 and 11.

²¹ Gilbert, El. (2017), *ό.π.*, p. 12.

αποτελέσματα με ισχύ *erga omnes*²². Αντιθέτως, οι οδηγίες δεν θεωρήθηκαν ποτέ αυτάρκειες για την πλήρη και άμεση αποτελεσματικότητά τους εντός των εθνικών έννομων τάξεων, καθώς προϋποθέτουν τη λήψη μέτρων μεταφοράς από τα κράτη μέλη, μέσω των οποίων και αποκτούν γενική εφαρμογή²³.

Με τη σταδιακή εξέλιξη της νομολογίας του ΔΕΕ, το πεδίο εφαρμογής της αρχής διευρύνθηκε, με αποτέλεσμα και άλλες κατηγορίες πράξεων του παράγωγου δικαίου, όπως οι αποφάσεις και, υπό προϋποθέσεις, οι οδηγίες, να δύνανται να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα. Η δυνατότητα αυτή αναγνωρίστηκε υπό την προϋπόθεση ότι οι σχετικές διατάξεις είναι σαφείς, ακριβείς και χωρίς αιρέσεις, πληρώντας δηλαδή τα καθιερωμένα κριτήρια για την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος, τα οποία θα αναλυθούν περαιτέρω. Τότε, οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν απευθείας τον ενωσιακό κανόνα ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων για την προστασία των δικαιωμάτων που τους απονέμει το δίκαιο της Ένωσης²⁴.

2. Ορισμός του άμεσου αποτελέσματος

Πολλοί κανόνες του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης παράγουν άμεσα αποτελέσματα, υπό την έννοια όχι αποκλειστικά ότι δεσμεύουν τα κράτη μέλη, αλλά ότι απευθύνονται και στους ιδιώτες, οι οποίοι δύνανται να τους επικαλούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων προς θεμελίωση και προστασία των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτούς. Η ιδιαιτερότητα αυτή συνιστά θεμελιώδες στοιχείο της ενωσιακής έννομης τάξης και ενισχύει τον υπερεθνικό της χαρακτήρα, χωρίς ωστόσο να αποτελεί φαινόμενο αποκλειστικά συνδεδεμένο με το δίκαιο της Ένωσης.

Ανάλογες κατασκευές απαντώνται και στο δημόσιο διεθνές δίκαιο, ιδίως μέσω της θεωρίας των αυτοεκτελέσιμων διεθνών συνθηκών, καθώς και, με ορισμένες διαφοροποιήσεις, σε επιμέρους εκφάνσεις του εσωτερικού δικαίου. Και στις δύο περιπτώσεις, το κρίσιμο ζήτημα δεν εξαντλείται στη γραμματική διατύπωση της οικείας διάταξης, αλλά συνδέεται άρρηκτα με τον τρόπο με τον οποίο αυτή ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από τα δικαστήρια. Το πρόβλημα, επομένως, αφορά

²² Karayigit, M. T. (2016), *Are Directives Directly Applicable?*, Ankara Review of European Studies 15, no. 2, p. 67.

²³ Karayigit, M. T. (2016), *ό.π.*, p. 68.

²⁴ Steiner, J., Woods, L. (2009), *EU Law*, 10th Edition, Oxford: Oxford University Press, p. 106.

αφενός στη βούληση του κανονιστικού νομοθέτη και, αφετέρου, και κυριότερα, στη δικαστική πρακτική και την ερμηνευτική στάση των δικαιοδοτικών οργάνων.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η σχετική προβληματική αναπτύχθηκε αρχικά στο αμερικανικό συνταγματικό δίκαιο²⁵, όπου ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έγινε δεκτό ότι ορισμένες διατάξεις διεθνών συνθηκών μπορούσαν, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, να θεωρηθούν αυτοεκτελέσιμες ή αυτοδύναμης εφαρμογής (self-executing), όπως διατύπωσε πρώτος ο δικαστής Marshal το 1950, ότι δηλαδή εμφανίζουν χαρακτηριστικά που τους επιτρέπουν να εφαρμοστούν άμεσα στο εσωτερικό των κρατών, χωρίς την ανάγκη έκδοσης εθνικών μέτρων προσαρμογής και να δημιουργήσουν, παράλληλα, στους ιδιώτες δικαιώματα επίκλησής τους ενώπιον των εθνικών αρχών²⁶. Οι διατάξεις αυτές ενσωματώνονταν άμεσα στην εσωτερική έννομη τάξη, δημιουργώντας αγωγή δικαιώματα και υποχρεώσεις υπέρ των ιδιωτών, χωρίς να απαιτείται η λήψη πρόσθετων νομοθετικών μέτρων εφαρμογής (διάκριση με την έμμεση εφαρμογή). Αντιθέτως, στην ευρωπαϊκή νομική παράδοση, επικράτησε επί μακρόν η αντίληψη ότι η κύρωση των διεθνών συνθηκών από τα εθνικά κοινοβούλια επαρκούσε για την εσωτερική τους ισχύ, καθιστώντας περιττή μια συστηματική θεωρία αυτοεκτελεστότητας. Παρά ταύτα, η πρακτική των εθνικών δικαστηρίων κατέδειξε ότι, σε ορισμένες ειδικές και περιορισμένες περιπτώσεις, ήταν διατεθειμένα να αναγνωρίσουν άμεση εφαρμογή σε διατάξεις διεθνών συνθηκών²⁷.

Στο επίπεδο του εσωτερικού δικαίου, παρατηρείται αντίστοιχα ότι οι ιδιώτες δεν έχουν πάντοτε τη δυνατότητα να επικαλούνται άμεσα ορισμένες συνταγματικές ή νομοθετικές διατάξεις. Κατά την ερμηνεία που τους αποδίδεται από τα δικαστήρια, οι διατάξεις αυτές εκλαμβάνονται συχνά ως απλές εντολές προς τον κοινό νομοθέτη, οι οποίες δεν θεμελιώνουν αυτοτελή και αγωγή δικαιώματα υπέρ των πολιτών. Εφόσον δεν έχουν θεσπιστεί οι αναγκαίοι εκτελεστικοί νόμοι, η επίκλησή τους από ιδιώτες παραμένει αναποτελεσματική. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή φαίνεται να υποχωρεί σταδιακά στη σύγχρονη νομολογία, καθώς τα δικαστήρια αντλούν ολοένα και συχνότερα άμεσα εφαρμοστέους κανόνες από συνταγματικές διατάξεις, ιδίως σε τομείς όπως η προστασία του περιβάλλοντος ή των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁸.

²⁵ Γιόκαρης, Αγγ. (2012), *Η πρακτική των δικαιοδοτικών οργάνων στην εφαρμογή του διεθνούς δικαίου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 27.

²⁶ Παπαγιάννης, Δ. (2016), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, 5^η εκδ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 327.

²⁷ Βλ. Ιωάννου, Κ., Ροζάκη, Χ., Φατούρου, Αρ., Οικονομίδη, Κ. (1990), *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε., σ. 163-194.

²⁸ Πλιάκος, Ασ. Δ. (2025), *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 486-7.

Μετά τις θεσμικές και κανονιστικές μεταβολές που επέφερε η Συνθήκη της Λισαβόνας, καθίσταται ιδιαίτερος κρίσιμο να αποσαφηνιστεί το περιεχόμενο και η πρακτική εμβέλεια της αρχής του άμεσου αποτελέσματος στο εθνικό, όμως πια, ποινικό δίκαιο των κρατών μελών, αφού παραπάνω αποσαφηνίστηκε και η συγγενική έννοια της υπεροχής.

2.1 Η έννοια και οι όροι εφαρμογής της αρχής του άμεσου αποτελέσματος στην ΕΕ και ειδικότερα στο ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο

Η θεωρία του άμεσου αποτελέσματος συγκαταλέγεται στις πλέον θεμελιώδεις και κλασικές έννοιες επί των οποίων οικοδομήθηκε το ενωσιακό νομικό σύστημα. Εντάσσεται οργανικά στο γενικό σύστημα του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και θεωρείται ευρέως ότι το άμεσο αποτέλεσμα αποτελεί ουσιώδες και εγγενές χαρακτηριστικό της ενωσιακής έννομης τάξης. Πράγματι, η αρχή αυτή δεν προσδιορίζει απλώς τη σχέση μεταξύ του ενωσιακού και του εθνικού δικαίου, αλλά λειτουργεί και ως μία από τις βασικές δογματικές βάσεις της υπεροχής του δικαίου (προτεραιότητας εφαρμογής) της Ένωσης έναντι των εθνικών έννομων τάξεων, όπως αναλύθηκε ανωτέρω.

Η αρχή του άμεσου αποτελέσματος αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, κατεξοχήν «δικαστική δημιουργία», η οποία αναπτύχθηκε από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω της επίκλησης της αρχής της αποτελεσματικότητας. Η θεωρητική της θεμελίωση και η πρακτική εφαρμογή καθιερώθηκαν στις εμβληματικές αποφάσεις Van Gend en Loos²⁹ και Costa κατά ENEL³⁰, στις οποίες το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι οι διατάξεις του ενωσιακού δικαίου μπορούν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να γεννούν άμεσα δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών, τα οποία αυτοί δύνανται να προβάλλουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων έναντι των κρατικών αρχών. Υπό αυτή την έννοια, το άμεσο αποτέλεσμα λειτουργεί ως εργαλείο στα χέρια των ιδιωτών για την αντιμετώπιση της πλημμελούς ή ακατάλληλης συμπεριφοράς των κρατικών οργάνων, παράγοντας πρωτίστως κάθετο άμεσο αποτέλεσμα.

²⁹ Απόφαση της 5.2.1963 για την υπόθεση C-26/62 (Van Gend en Loos).

³⁰ Απόφαση της 15.7.1964 για την υπόθεση C-6/64 (Costa κατά ENEL).

Η αρχή, λοιπόν, αυτή, που είναι συναφής με την άμεση ισχύ, ορίζει ότι ορισμένες διατάξεις του ενωσιακού δικαίου παράγουν δικαιώματα και υποχρεώσεις άμεσα εκτελεστά από τους ιδιώτες ενώπιον των εθνικών - αλλά και των ευρωπαϊκών - δικαστηρίων, χωρίς να απαιτείται περαιτέρω ενσωμάτωση από την εθνική νομοθεσία³¹. Υπό αυτή την έννοια το άμεσο αποτέλεσμα ενός ενωσιακού κανόνα υπάρχει όταν δημιουργεί αγωγή δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών.

Ωστόσο, όπως έγινε κατανοητό από την πρότερη ανάλυση, δεν παράγουν όλες οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης άμεσο αποτέλεσμα. Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει άμεσο αποτέλεσμα σε διάφορες διατάξεις των Συνθηκών, καθώς και στις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο και οι δευτερογενείς πηγές του δικαίου της Ένωσης έχουν κατ' αρχήν ικανότητα να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα, και ειδικά για τις Οδηγίες, εφόσον πληρούνται σωρευτικά ορισμένα κριτήρια, που έχουν διαμορφωθεί νομολογιακά, όπως φαίνονται παρακάτω.

Οι Οδηγίες είναι πράξεις που απευθύνονται σε κράτη μέλη και πρέπει να μεταφερθούν στο εθνικό δίκαιο με τα κατάλληλα μέσα, η επιλογή των οποίων καταλείπεται στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, ώστε να πραγματοποιηθούν και οι επιδιωκόμενοι στόχοι.

Ωστόσο, το Δικαστήριο αναγνωρίζει, σε ορισμένες περιπτώσεις, άμεσο αποτέλεσμα και στις Οδηγίες για να προστατεύσει τα δικαιώματα των ιδιωτών. Για να παράγει μια διάταξη άμεσο αποτέλεσμα θα πρέπει να είναι κατάλληλη να απονέμει δικαιώματα σε ιδιώτες, οι οποίοι μπορούν να τα επικαλεστούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων³².

Παραδοσιακά, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος αναλύεται μέσω τριών βασικών και αλληλένδετων χαρακτηριστικών, της λεγόμενης «τριάδας», ήτοι της επιλογής, των δικαιωμάτων και της εφαρμογής³³. Η πλήρωση της αρχής προϋποθέτει τη συνδρομή τριών σωρευτικών κριτηρίων:

- (α) τη σαφήνεια και ακρίβεια της διάταξης της ενωσιακής νομικής πράξης,
- (β) τον ανεπιφύλακτο χαρακτήρα της διάταξης, και

³¹ Αργυρός Γ., Δεδούλη-Λαζαράκη, Α. (2018), ό.π., σ. 118.

³² Σημειώνεται ότι αν ο εθνικός δικαστής δεν είναι βέβαιος μπορεί να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα μιας Οδηγίας.

³³ Robin-Olivier, S. (2014), *The Evolution of Direct Effect in the EU: Stocktaking Problems, Projections*, International Law Journal of Constitutional Law 12, no. 1, Oxford: Oxford University Press, p. 167.

(γ) την απουσία ανάγκης λήψης περαιτέρω μέτρων εφαρμογής από τα ενωσιακά ή εθνικά όργανα³⁴.

Οι τρεις αυτές προϋποθέσεις συνδέονται άρρηκτα με την αρχή της ασφάλειας δικαίου, η οποία αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου της Ένωσης. Η αρχή αυτή ερμηνεύεται ως η απαίτηση να είναι οι νομικοί κανόνες σαφείς, ακριβείς και προβλέψιμοι, ώστε τα υποκείμενα του δικαίου να μπορούν να γνωρίζουν με βεβαιότητα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους και να ρυθμίζουν αναλόγως τη συμπεριφορά τους. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΔΕΕ³⁵, «η αρχή της ασφαλείας δικαίου επιβάλλει όπως η νομοθεσία της Ένωσης είναι σαφής, η δε εφαρμογή της προβλέψιμη για κάθε πρόσωπο που επιζητεί έννομη προστασία».

Το πρώτο κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος απαιτεί ο κανόνας να είναι επαρκώς σαφής και ακριβής, ήτοι διατυπωμένος κατά τρόπο που να καθιστά το περιεχόμενό του κατανοητό χωρίς ουσιώδεις αμφισημίες. Η διαφάνεια αυτή επιτρέπει στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα να αντιλαμβάνονται το κανονιστικό περιεχόμενο της διάταξης και να βασίζονται σε αυτήν. Άλλως, η διάταξη πρέπει να περιέχει «αρκούντως ακριβή ρύθμιση», από την οποία προκύπτουν ακριβώς οι νομικές συνέπειες, έτσι ώστε να μπορεί να την επικαλεστεί ο διάδικος και να την εφαρμόσει ο δικαστής, να μην έχει δηλαδή, διφορούμενη διατύπωση ούτε να καταλείπει περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στο κράτος-μέλος³⁶.

Η απαίτηση αυτή συνδέεται άμεσα με το δεύτερο κριτήριο, δηλαδή τον άνευ όρων/αιρέσεων (ανεπιφύλακτο) χαρακτήρα της διάταξης. Μία διάταξη θεωρείται άνευ όρων, όταν θεσπίζει υποχρέωση ή αναγνωρίζει δικαίωμα, το οποίο δεν εξαρτάται από την εκπλήρωση πρόσθετων προϋποθέσεων ούτε από τη λήψη περαιτέρω μέτρων από τα ενωσιακά θεσμικά όργανα ή τα κράτη μέλη. Επιπλέον, μία διάταξη μπορεί να θεωρηθεί επαρκώς ακριβής, ώστε να αποτελέσει βάση επίκλησης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ακόμη και όταν δεν διατυπώνει την υποχρέωση με απολύτως λεπτομερείς όρους.

---

³⁴ Στην περίπτωση της Οδηγίας, η τρίτη προϋπόθεση είναι το κράτος μέλος της ΕΕ να μην έχει μεταφέρει την οδηγία εντός της προθεσμίας. Αξίζει να επισημανθεί ότι με αποφάσεις του το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι άμεσο αποτέλεσμα αναπτύσσεται και πριν από την παρέλευση της προθεσμίας μεταφοράς, διάστημα κατά το οποίο τα κράτη μέλη «οφείλουν να απέχουν από τη θέσπιση διατάξεων που ενδέχεται να θέσουν σε κίνδυνο την εκπλήρωση του σκοπού των οδηγιών».

³⁵ Βλ. και Απόφαση της 21.7.2011 για την υπόθεση C-194/09 (Alcoa Trasformazioni Srl κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής), σκ. 71.

³⁶ Παπαγιάννης, Δ. (2016), ό.π., σ. 330.

Το τρίτο κριτήριο αφορά στην άμεση εφαρμοσιμότητα του κανόνα και σημαίνει ότι η εφαρμογή του δεν προϋποθέτει τη θέσπιση συμπληρωματικών πράξεων από εθνικούς ή ενωσιακούς φορείς. Τυπικά παραδείγματα τέτοιων κανόνων αποτελούν, σύμφωνα με το άρθρο 288 ΣΛΕΕ³⁷, οι Κανονισμοί και οι ίδιες οι Συνθήκες, τα οποία εφαρμόζονται αυτοδικαίως στις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

Σε αυτό το σημείο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αρχή του άμεσου αποτελέσματος δεν συνδέεται άμεσα με το ενωσιακό ποινικό δίκαιο. Πράγματι, ακόμη και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, το βασικό νομοθετικό εργαλείο στον τομέα του ποινικού δικαίου παραμένει η Οδηγία, η οποία δεσμεύει τα κράτη μέλη ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αφήνοντας όμως στη διακριτική τους ευχέρεια την επιλογή της μορφής και των μεθόδων εφαρμογής, με άλλα λόγια του τρόπου ενσωμάτωσης. Το στοιχείο αυτό φαίνεται εκ πρώτης όψεως να αποκλείει τη συνδρομή του τρίτου κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος.

Ωστόσο, ήδη από την απόφαση Grimaldi³⁸, το ΔΕΕ έχει επισημάνει ότι, μολονότι οι Κανονισμοί είναι άμεσου εφαρμογής και εκ φύσεως ικανοί να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα, τούτο δεν συνεπάγεται ότι άλλα μέσα του ενωσιακού δικαίου δεν μπορούν ποτέ να παράγουν παρόμοια έννομα αποτελέσματα. Ενδεικτικά, στην υπόθεση C-9/70³⁹, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι ορισμένες διατάξεις αποφάσεων του Συμβουλίου δύνανται να έχουν άμεσο αποτέλεσμα, τονίζοντας ότι «θα ήταν ασυμβίβαστος προς το αναγκαστικό αποτέλεσμα που το άρθρο 189 αναγνωρίζει στην απόφαση ο κατ' αρχήν αποκλεισμός της δυνατότητας επικλήσεως της επιβαλλόμενης υποχρεώσεως από τα πρόσωπα που αυτή αφορά.(...) Μολονότι τα αποτελέσματα μιας αποφάσεως δεν μπορούν να είναι τα ίδια με εκείνα μιας κανονιστικής διατάξεως, η διαφορά αυτή δεν αποκλείει το τελικό αποτέλεσμα, που συνίσταται στο δικαίωμα επικλήσεώς τους εκ μέρους των ιδιωτών, ενώπιον των δικαστηρίων, να είναι ενδεχομένως το ίδιο με εκείνο μιας κανονιστικής διατάξεως που ισχύει άμεσα.»⁴⁰.

Συνεπώς, τα καθοριστικά κριτήρια για τη διαπίστωση του άμεσου αποτελέσματος ενός ενωσιακού κανόνα δεν περιορίζονται αποκλειστικά στη μορφή της νομικής πράξης, αλλά επεκτείνονται και στο ουσιαστικό της περιεχόμενο. Επιβεβαιώνοντας τα ήδη αναφερθέντα κριτήρια του άμεσου αποτελέσματος, «πρέπει

³⁷ Βλ. άρ. 288 ΣΛΕΕ.

³⁸ Απόφαση της 13.12.1989 για την υπόθεση C-322/88 (Salvatore Grimaldi κατά Fonds des maladies professionnelles), σκ. 11.

³⁹ Απόφαση της 6.10.1970 για την υπόθεση C-9/70 (Franz Grad κατά Finanzamt Traunstein).

⁴⁰ Franz Grad κατά Finanzamt Traunstein, ό.π., σκ. 5.

λοιπόν να εξετάζεται σε κάθε περίπτωση, εάν η φύση, η οικονομία και το γράμμα της διατάξεως για την οποία πρόκειται μπορούν να παραγάγουν άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ του αποδέκτη της πράξεως και τρίτων»⁴¹.

Το ερώτημα εάν μια οδηγία, ως κύριο μέσο του ενωσιακού ποινικού δικαίου, μπορεί να παράγει άμεσο αποτέλεσμα καθίσταται ιδιαίτερα σύνθετο. Η πολυπλοκότητα αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι τα τρία κριτήρια του άμεσου αποτελέσματος έχουν αναπτυχθεί νομολογιακά και ενέχουν σημαντικό βαθμό ερμηνευτικής ευελιξίας. Πράγματι, έχει επισημανθεί στη θεωρία ότι τα κριτήρια αυτά εφαρμόζονται συχνά με σχετική γενναιοδωρία, με αποτέλεσμα ακόμη και διατάξεις που δεν είναι απολύτως σαφείς ή ακριβείς, ιδίως ως προς το σκοπό και το πεδίο εφαρμογής τους, να έχουν αναγνωριστεί ως ικανές να παράγουν άμεσα αποτελέσματα. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα πρακτικό πρόβλημα. Λόγω της συχνά ασαφούς ή ακόμη και διαφορούμενης διατύπωσης ενωσιακών νομικών κανόνων, δεν είναι πάντοτε εύκολο να διαπιστωθεί εάν μια συγκεκριμένη διάταξη πληροί τις προϋποθέσεις του άμεσου αποτελέσματος. Για τον λόγο αυτό, τα εθνικά δικαστήρια καλούνται, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση και αυτεπαγγέλτως, να αξιολογούν εάν ένας ενωσιακός κανόνας μπορεί να τύχει άμεσης εφαρμογής στο πλαίσιο της εκάστοτε υπόθεσης.

3. Διάκριση αρχών άμεσου αποτελέσματος και άμεσης εφαρμογής

Στο σημείο αυτό, καθίσταται απολύτως αναγκαία η εννοιολογική διάκριση μεταξύ της αρχής του άμεσου αποτελέσματος (direct effect) και της αρχής της άμεσης εφαρμογής ή άμεσης εφαρμοσιμότητας (direct applicability, applicabilité directe) των διατάξεων του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για έννοιες συγγενείς αλλά όχι ταυτόσημες, οι οποίες στην πράξη συχνά συγχέονται, παρά το γεγονός ότι εξυπηρετούν διαφορετικές λειτουργίες στο ενωσιακό νομικό σύστημα.

Ο όρος «άμεση εφαρμογή» απαντάται ρητώς στο πρωτογενές δίκαιο, και ειδικότερα στις Συνθήκες⁴², αποκλειστικά σε συνάρτηση με τον Κανονισμό⁴³. Η άμεση

⁴¹ Franz Grad κατά Finanzamt Traunstein, ό.π., σκ. 6.

⁴² Βλ. άρ. 288 ΣΛΕΕ : «Ο κανονισμός έχει γενική ισχύ. Είναι δεσμευτικός ως προς όλα τα μέρη του και ισχύει άμεσα σε κάθε κράτος μέλος».

⁴³ Βλ. όμως και Χριστιανό, Β., Κουσκούνα, Μ., Παπαδοπούλου, Ρ.Ε., Περάκη, Μ. (2011), *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Μέσα Από Τη Νομολογία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σ. 39, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι άμεση ισχύ έχουν και οι οδηγίες, παρά το ότι προβλέπουν τη λήψη εθνικών

εφαρμογή ορίζεται ως η ιδιότητα του Κανονισμού να παράγει αυτοδικαίως ένομα αποτελέσματα στις εσωτερικές έννομες τάξεις των κρατών μελών, χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε πράξη κύρωσης, μεταφοράς ή ενσωμάτωσης στο εθνικό δίκαιο. Η εφαρμογή του Κανονισμού λαμβάνει χώρα συγχρόνως σε όλα τα κράτη μέλη είτε από τη χρονική στιγμή που ο ίδιος ο κανονισμός ορίζει είτε, ελλείψει σχετικής πρόβλεψης, με την παρέλευση εικοσαήμερου από τη δημοσίευσή του στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με το άρθρο 297 ΣΛΕΕ⁴⁴. Η έννοια της άμεσης εφαρμογής των Κανονισμών σημαίνει, ωστόσο, ότι οι Κανονισμοί εφαρμόζονται άμεσα, δηλαδή χωρίς να απαιτούνται εθνικά μέτρα εκτέλεσης (το λεγόμενο «αδιαμεσολάβητο», μαζί με το «επικλητό» και το «αυτεπάγγλετο»).

Πέραν της ρύθμισης αυτής, η ιδρυτική Συνθήκη δεν περιείχε ειδικές διατάξεις αναφορικά με τον τρόπο ισχύος των κανόνων του πρωτογενούς δικαίου, και γενικότερα, η έννοια του άμεσου αποτελέσματος δεν ορίζεται από τον νομοθέτη και έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης στην θεωρία⁴⁵. Ως προς τις Οδηγίες, η διατύπωσή της ήταν σαφής και κατηγορηματική: δεδομένου ότι η Οδηγία προϋποθέτει την παρεμβολή των εθνικών αρχών για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος, οποιαδήποτε μορφή άμεσης ισχύος, υπό τη στενή έννοια, φαινόταν εκ πρώτης όψεως να αποκλείεται⁴⁶. Αυτή η έννοια της άμεσης εφαρμογής, όμως, πρέπει να διακριθεί από αυτήν του άμεσου αποτελέσματος.

Το ζήτημα απέκτησε νέα και ιδιαίτερη σημασία όταν ιδιώτες (φυσικά και νομικά πρόσωπα) βρέθηκαν στην ανάγκη να αντλήσουν απευθείας από το πρωτογενές δίκαιο ή από παράγωγες πράξεις, όπως οδηγίες ή αποφάσεις, δικαιώματα που τους παρείχε το ενωσιακό δίκαιο, αλλά δεν τους διασφάλιζε το εθνικό δίκαιο. Στο πλαίσιο αυτό, και ιδίως στη δεύτερη αυτή εκδοχή του προβλήματος, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εγκατέλειψε τη στενή έννοια της άμεσης ισχύος και εισήγαγε τον όρο του «άμεσου αποτελέσματος» των ενωσιακών πράξεων, προκειμένου να περιγράψει τη δυνατότητα επίκλησης συγκεκριμένων διατάξεων ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων⁴⁷. Γενικά, άμεσο αποτέλεσμα έχουν μόνο εκείνοι οι κανόνες της Ένωσης, οι οποίοι επειδή αναγνωρίζουν δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών, ρητά (με ακρίβεια,

---

μέτρων εφαρμογής, καθώς τέτοια εθνικά μέτρα δεν συνιστούν προϋπόθεση για την εισδοχή τους, αλλά έχουν εκτελεστικό χαρακτήρα.

⁴⁴ Βλ. άρ. 297 ΣΛΕΕ.

⁴⁵ Σκανδάμης, Ν. (1994), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο και στοιχεία ελληνικού δικαίου προσαρμογής-I-Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκουλα Ε.Ε., σ. 388 επ.

⁴⁶ Βλ. άρ. 288 παρ. 2 ΣΛΕΕ.

⁴⁷ Σαχπεκίδου, Ε. Ρ. (2021), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Γ' Έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκουλας, σ. 486.

σαφήνεια και άνευ όρων και αιρέσεων), μπορούν να εφαρμοστούν από τα εθνικά δικαστήρια, ανεξαρτήτως της τήρησης της υποχρέωσης λήψεως μέτρων εφαρμογής από τα κράτη μέλη. Βέβαια, σε κάθε περίπτωση προϋποτίθεται ότι ο κανόνας της Ένωσης ισχύει, ότι είναι δεσμευτικός έναντι των κρατών μελών. Έτσι, όπως θα εξεταστεί πιο κάτω η Οδηγία δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι παράγει άμεσα αποτελέσματα παρά μόνο αν η προθεσμία ενσωμάτωσης, που συνήθως τίθεται, έχει παρέλθει.

Υπό το πρίσμα αυτό, καθίσταται σαφές ότι διατάξεις οι οποίες διαθέτουν άμεση ισχύ, λόγω της μορφής τους, ενδέχεται εκ του περιεχομένου τους να μην απευθύνονται στους ιδιώτες και να μην τους απονέμουν άμεσα δικαιώματα (π.χ. αφορούν στο ίδιο το σύστημα της Ένωσης). Αντιστρόφως, χάρη στην ιδιαίτερα πλούσια, δυναμική και συχνά τολμηρή νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διατάξεις που στερούνται άμεσης ισχύος, όπως οι οδηγίες, μπορούν υπό ορισμένες προϋποθέσεις να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα και να γεννούν δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών⁴⁸.

Στη θεωρία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το άμεσο αποτέλεσμα του ενωσιακού κανόνα συνιστά το τελικό και πλέον εξελιγμένο στάδιο της αρχής της άμεσης ισχύος. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, η αρχή της άμεσης ισχύος αναλύεται σε τρία διακριτά αλλά αλληλένδετα στάδια. Πρώτον, η θέση του κανόνα σε ισχύ αποτελεί το αφετηριακό σημείο για την εισδοχή του στην εσωτερική έννομη τάξη (incorporation), με αποτέλεσμα να καθίσταται τμήμα αυτής και να μπορεί κατ' αρχήν να παράγει έννομα αποτελέσματα. Δεύτερον, ο κανόνας καθίσταται εφαρμοστέος στο εσωτερικό του κράτους μέλους χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε ενδιάμεση πράξη μεταφοράς ή υιοθέτησης από τον εθνικό νομοθέτη ή άλλη διαδικαστική ενέργεια από εθνικά όργανα (applicability). Τρίτον, και στο πιο προχωρημένο στάδιο, ο κανόνας παράγει άμεσο αποτέλεσμα υπέρ ή εις βάρος των ιδιωτών (direct effect), οι οποίοι αποκτούν δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν απευθείας από τον ενωσιακό κανόνα και μπορούν να τα προβάλουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων⁴⁹.

Συνοψίζοντας τη διάκριση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών, καθίσταται σαφές ότι, μολονότι η άμεση ισχύς και το άμεσο αποτέλεσμα αποτελούν εννοιολογικά διακριτές αρχές, τελούν σε σχέση λειτουργικής αλληλουχίας και αλληλοσυμπλήρωσης. Δεν βρίσκονται σε αντιπαράθεση, αλλά συνθέτουν από κοινού την ευρύτερη έννοια

⁴⁸ Καλαβρός, Γ. Ε.Φ, Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2020), *Το Δίκαιο Της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 213-4.

⁴⁹ Παπαδοπούλου, Λ. (2009), *ό.π.*, σ. 113.

της «αμεσότητας» του ενωσιακού κανόνα. Η αμεσότητα αυτή, σε συνδυασμό με την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, καθιστά δυνατή τη στενή διαπλοκή των επιμέρους εθνικών και της ενωσιακής εννόμων τάξεων και εξασφαλίζει την ομοιόμορφη, αποτελεσματική και ενιαία εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη.

Πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί ότι αλλού αναφέρεται ότι οι όροι π.χ. «άμεση εφαρμογή», «ευθεία εφαρμογή», «άμεσο αποτέλεσμα», «άμεση δεσμευτικότητα», αποτελούν απλώς παραλλαγές της «άμεσης ισχύος» και ότι η νομολογία του ΔΕΕ προκύπτει ότι προκρίνει τον όρο «άμεσο αποτέλεσμα», υποδηλώνοντας ότι έχουν παρόμοιο νοηματικό περιεχόμενο με μικρές διαφοροποιήσεις⁵⁰.

4. Κάθετο και οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα – πλήρες και μερικό άμεσο αποτέλεσμα

Κρίνεται σκόπιμο πριν την περαιτέρω ανάλυση των θεματικών της παρούσας εργασίας να αποσαφηνιστούν οι όροι που αναγράφονται στον τίτλο. Το άμεσο αποτέλεσμα μπορεί να είναι κάθετο ή οριζόντιο. Στην πρώτη περίπτωση, το άμεσο αποτέλεσμα ισχύει στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών και του κράτους μέλους και άρα, οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν μια διάταξη του δικαίου της ΕΕ έναντι του κράτους.

Στη δεύτερη περίπτωση, το άμεσο αποτέλεσμα ισχύει στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών και άρα, ένας ιδιώτης μπορεί να επικαλεστεί μια διάταξη του δικαίου της ΕΕ έναντι ενός άλλου ιδιώτη.

Περαιτέρω, ανάλογα με τον τύπο της πράξης, το Δικαστήριο διέκρινε μεταξύ ενός πλήρους αμέσου αποτελέσματος (δηλαδή ένα οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα και ένα κάθετο άμεσο αποτέλεσμα) και ενός μερικού αμέσου αποτελέσματος (που περιορίζεται σε ένα κάθετο άμεσο αποτέλεσμα)⁵¹. Πιο συγκεκριμένα, το άμεσο αποτέλεσμα συνίσταται, όπως προαναφέρθηκε, κατ' αρχήν στη δυνατότητα των κανόνων του δικαίου της Ένωσης να παράγουν πλήρως τα έννομα αποτελέσματά τους κατοχυρώνοντας δικαιώματα ή επιβάλλοντας υποχρεώσεις στους ιδιώτες συνιστώντας,

⁵⁰ Σκανδάμης, Ν. (1994), ό.π., σ. 388.

⁵¹ Αργυρός Γ., Δεδούλη-Λαζαράκη, Α. (2018), *Ευρωπαϊκή Ένωση και το δίκαιο της ευρωπαϊκής οικονομίας*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σ. 119.

έτσι, ένα πλήρες άμεσο αποτέλεσμα. Ωστόσο, το άμεσο αποτέλεσμα μπορεί να είναι, από την άλλη, μερικό, όταν, δηλαδή, οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, προκειμένου να ασκήσουν εν μέρει τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτές (μερικό άμεσο αποτέλεσμα). Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου μερικού άμεσου αποτελέσματος είναι η περίπτωση των οδηγίων, οι οποίες δεν έχουν ενσωματωθεί εγκαίρως ή ορθώς στην εσωτερική έννομη τάξη και η επίκληση των οποίων εγγυάται, ανάλογα με την ακρίβεια των διατάξεων και το είδος της διαφοράς, αν όχι την πλήρη, τουλάχιστον την ελάχιστη δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνουν κατά των δημοσίων αρχών, όχι, όμως, ιδιωτών⁵².

5. Το άμεσο αποτέλεσμα στο πρωτογενές δίκαιο – Συνθήκες

Το άμεσο αποτέλεσμα αναγνωρίστηκε από νωρίς σε πλείστες διατάξεις των Συνθηκών, ιδίως σε εκείνες που αφορούσαν την υλοποίηση της κοινής αγοράς. Η αρχική νομολογική προσέγγιση εστίασε σε υποχρεώσεις αποχής των κρατών μελών (υποχρεώσεις «μη πράττειν»), όπως χαρακτηριστικά στην περίπτωση της διαρρύθμισης των κρατικών μονοπωλιών εμπορικού χαρακτήρα⁵³, αλλά και πιο πριν, στις περιπτώσεις σαφούς απαγόρευσης των διακρίσεων ή λόγω ιθαγένειας⁵⁴ ή φύλου⁵⁵. Σταδιακά, όμως, η νομολογία διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής του άμεσου αποτελέσματος και σε διατάξεις που θεμελιώναν υποχρεώσεις θετικής δράσης («πράττειν»), όπως την κατάργηση των διακρίσεων στον τομέα της έμμεσης φορολογίας (υπόθεση Lutticke⁵⁶).

Ιδιαίτερη σημασία απέκτησε η μετατροπή μιας υποχρέωσης λήψης μέτρων εντός ορισμένης προθεσμίας σε υποχρέωση αποχής, σε περίπτωση άπρακτης παρέλευσης της προθεσμίας. Έτσι, η αρχική υποχρέωση για θετική ενέργεια (π.χ. να εκδώσει νόμο) μετατρέπεται πρακτικά σε υποχρέωση αποχής, ότι δηλαδή το κράτος οφείλει πλέον να μην παρεμποδίζει την άσκηση του δικαιώματος που απορρέει

⁵² Καλαβρός, Γ. Ε.Φ, Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2020), ό.π., 215-6.

⁵³ Απόφαση της 15.7.1964 για την υπόθεση C-6/64 (Costa κατά ENEL).

⁵⁴ Βλ. άρ. 45 ΣΛΕΕ (ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων), 49 ΣΛΕΕ (δικαίωμα εγκατάστασης), 56 ΣΛΕΕ (ελεύθερη παροχή υπηρεσιών).

⁵⁵ Βλ. άρ. 157 ΣΛΕΕ (ισότητα αμοιβής χωρίς διακρίσεις φύλου).

⁵⁶ Βλ. Απόφαση της 9.7.1987 για την υπόθεση C-182/85 (Alfons Lütticke GmbH κατά Denkavit Futtermittel GmbH).

απευθείας από το ενωσιακό δίκαιο. Η σχετική εξέλιξη αποτυπώθηκε ιδίως στη νομολογία που αφορά στις θεμελιώδεις ελευθερίες, αλλά ανάλογη κρίση διατυπώθηκε και ως προς την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Έτσι, η μη εμπρόθεσμη υιοθέτηση των απαιτούμενων μέτρων οδήγησε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αναγνωρίσει άμεσο αποτέλεσμα στις διατάξεις περί ελευθερίας εγκατάστασης. Κατά τη συλλογιστική του, η εν λόγω ελευθερία συνιστά σαφώς προσδιορισμένη υποχρέωση αποτελέσματος, η οποία δεν μπορεί να εξαρτάται από την υλοποίηση προγράμματος σταδιακών μέτρων. Η μη τήρηση του προγράμματος δεν αναιρεί την ίδια την κανονιστική υποχρέωση μετά την εκπνοή της προβλεπόμενης προθεσμίας.

Όπως ήδη έγινε διάκριση παραπάνω, η θεωρία και η νομολογία διακρίνουν δύο εκφάνσεις του άμεσου αποτελέσματος: το κάθετο, που αφορά σχέσεις ιδιωτών με το κράτος, και το οριζόντιο, που εκτείνεται στις έννομες σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Ήδη από την εμβληματική απόφαση του 1963 (Van Gend en Loos), το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι οι διατάξεις του ενωσιακού δικαίου δύνανται να γεννούν όχι μόνο δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις για τους ιδιώτες⁵⁷. Στη συνέχεια, η νομολογία επιβεβαίωσε την ύπαρξη οριζόντιου αποτελέσματος, μεταξύ άλλων, στους κανόνες ανταγωνισμού, στις διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας εργαζομένων σε σχέση με ρυθμίσεις συλλογικών συμβάσεων ή κανονισμούς αθλητικών ομοσπονδιών, καθώς και στην αρχή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, η οποία δεσμεύει όχι μόνο τις δημόσιες αρχές αλλά και τις ιδιωτικές συμβατικές σχέσεις. Παρά ταύτα, δεν διαθέτουν όλες οι διατάξεις των Συνθηκών άμεσο αποτέλεσμα. Τέτοια ιδιότητα δεν αναγνωρίζεται σε διατάξεις που απονέμουν ευρεία διακριτική ευχέρεια στα θεσμικά όργανα, όπως στην περίπτωση της αξιολόγησης της συμβατότητας κατά παρέκκλιση κρατικών ενισχύσεων με την εσωτερική αγορά⁵⁸. Ομοίως, διατάξεις προγραμματικού χαρακτήρα⁵⁹ ή εκείνες που προϋποθέτουν την έκδοση συμπληρωματικών πράξεων εφαρμογής⁶⁰ δεν πληρούν τα κριτήρια της σαφήνειας, της ακρίβειας και της

⁵⁷ Joseph, Cf., Weiler, H.H. (1991), *The Transformation of Europe*, 100 *Yale L.J.*, p. 2403.

⁵⁸ Να σημειωθεί, για την καλύτερη κατανόηση, ότι κατά κανόνα, οι κρατικές ενισχύσεις απαγορεύονται. Όμως, ορισμένες διατάξεις επιτρέπουν στο Συμβούλιο να εγκρίνει κατ' εξαίρεση συγκεκριμένες ενισχύσεις. Το αν θα τις εγκρίνει ή όχι δεν προκύπτει αυτομάτως από τον κανόνα, αλλά απαιτείται αξιολόγηση οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών παραμέτρων.

⁵⁹ Δηλαδή, οι διατάξεις προγραμματικού χαρακτήρα (λ.χ. διατύπωση στόχων, κατευθύνσεων ή πολιτικών επιδιώξεων) έχουν κανονιστική σημασία σε επίπεδο ερμηνείας και κατεύθυνσης της έννομης τάξης, αλλά στερούνται της απαιτούμενης σαφήνειας και ανεπιφύλακτης διατύπωσης ώστε να θεμελιώσουν αυτοτελή, άμεσα επικαλέσιμα δικαιώματα.

⁶⁰ Παράδειγμα αποτελεί το καταργηθέν άρ. 67 ΣΕΚ, σύμφωνα με το οποίο η απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων θα γινόταν στο μέτρο που ήταν αναγκαίο για την καλή λειτουργία της κοινής αγοράς, και άρα, η ελευθερία κίνησης κεφαλαίων δεν καθιερωνόταν ως απόλυτη και άμεση υποχρέωση.

ανεπιφύλακτης διατύπωσης που απαιτεί η νομολογία. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται, ιδίως, διατάξεις που αφορούν γενικούς στόχους της Ένωσης, την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή, την προστασία των καταναλωτών ή του περιβάλλοντος, την κατάργηση των διακρίσεων, καθώς και θεμελιώδεις αρχές όπως η καλόπιστη συνεργασία και η θεσμική ισορροπία, των οποίων η πραγμάτωση εξαρτάται από συνδυασμένη δράση της Ένωσης και των κρατών μελών. Από τη νομολογία, με άλλα λόγια, συνάγεται ότι άμεσο αποτέλεσμα διαθέτουν οι περισσότερες των διατάξεων της Συνθήκης που αφορούν στην λεγόμενη «αρνητική ενοποίηση», δηλαδή αυτής που επιτυγχάνεται μέσω της κατάργησης εθνικών εμποδίων, και όχι μέσω της θέσπισης νέων ενιαίων κανόνων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης, ασυμβίβαστες είναι και οι διατάξεις που δημιουργούν δικαιώματα και υποχρεώσεις μεταξύ κρατών μελών και από τη φύση τους αποκλείουν τους ιδιώτες⁶¹.

Νεότερες εξελίξεις στη νομολογία κατέδειξαν περαιτέρω τη δυναμική του άμεσου αποτελέσματος. Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι το άρθρο 325 παρ. 1 ΣΛΕΕ, λόγω της σαφούς, ακριβούς και ανεπιφύλακτης διατύπωσής του, παράγει άμεσο αποτέλεσμα. Περαιτέρω, σε ό,τι αφορά τα άρθρα 2 και 19 ΣΕΕ, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι το άρθρο 19 εξειδικεύει την αξία του κράτους δικαίου που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 ΣΕΕ. Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων των πολιτών που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης, όπως προβλέπεται στο άρθρο 19 παρ. 1 εδ. β' ΣΕΕ, συνιστά γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, απορρέουσα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και κατοχυρωμένη τόσο στην ΕΣΔΑ (άρ. 6 και 13), όσο και στο άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Ιδιαίτερος κρίσιμος είναι ότι το άρθρο 19 ΣΕΕ, αναφερόμενο σε «τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης», παρέχει ευρύτερη προστασία σε σύγκριση με το άρθρο 47 του Χάρτη, καθόσον δεν προϋποθέτει την εφαρμογή συγκεκριμένης διάταξης ενωσιακού δικαίου από το κράτος μέλος. Από τη διάταξη αυτή συνάγεται ότι τόσο τα εθνικά δικαστήρια όσο και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης φέρουν την ευθύνη διασφάλισης της πλήρους εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτό. Στο πλαίσιο αυτό, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης αναδεικνύεται σε ουσιώδες στοιχείο του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, το οποίο είναι καθοριστικής σημασίας

⁶¹ Βλ. άρ. 117 (συνεργασία για την αντιμετώπιση στρεβλώσεων των όρων του ανταγωνισμού).

ως εγγύηση για τη διασφάλιση της προστασίας του συνόλου των δικαιωμάτων και για την προάσπιση των μνημονευόμενων στο άρθρο 2 ΣΕΕ κοινών αξιών των κρατών μελών, και δη της αξίας του κράτους δικαίου. Η ανεξαρτησία των δικαστικών οργάνων, άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών σε ένα κράτος δικαίου, πρέπει να διασφαλίζεται έναντι παρεμβάσεων της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας. Αν και το ενωσιακό δίκαιο⁶² δεν επιβάλλει συγκεκριμένο συνταγματικό μοντέλο οργάνωσης των κρατικών λειτουργιών, μεταξύ άλλων όσον αφορά τον ορισμό και την οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων τους, απαιτεί από τα κράτη μέλη να εγγυώνται τις αναγκαίες προϋποθέσεις ανεξαρτησίας των δικαστηρίων. Υπό το πρίσμα αυτό, η πρακτική ή η εθνική ρύθμιση περί δέσμευσης των τακτικών δικαστηρίων από αποφάσεις συνταγματικού δικαστηρίου δεν αντίκειται καθεαυτή στο ενωσιακό δίκαιο, εφόσον διασφαλίζεται η ανεξαρτησία του τελευταίου, έναντι των δύο άλλων εξουσιών, σύμφωνα με τις προαναφερθείσες διατάξεις. Αντιθέτως, ελλείψει τέτοιων εγγυήσεων, μια τέτοια ρύθμιση υπονομεύει την απαιτούμενη ενωσιακά αποτελεσματική δικαστική προστασία και, ως εκ τούτου, αντίκειται στις επιταγές των άρθρων 2 και 19 ΣΕΕ για την αποτελεσματική δικαστική προστασία⁶³.

6. Το άμεσο αποτέλεσμα στο παράγωγο δίκαιο

6.1 Κανονισμοί

Ο κανονισμός, ως πράξη γενικής ισχύος, δεσμευτική ως προς όλα τα στοιχεία της και άμεσα εφαρμοστέα σε κάθε κράτος μέλος, καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στο σύστημα των πηγών του ενωσιακού δικαίου. Η ίδια η Συνθήκη προβλέπει ότι ο κανονισμός είναι «άμεσα εφαρμοστέος», γεγονός που συνεπάγεται ότι, λόγω της φύσεως και της λειτουργίας του εντός της ενωσιακής έννομης τάξης, παράγει αυτοτελώς έννομα αποτελέσματα χωρίς να απαιτείται προηγούμενη πράξη ενσωμάτωσης στο εθνικό δίκαιο. Όπως έχει υπογραμμιστεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο κανονισμός, ακριβώς εξαιτίας της κανονιστικής του πυκνότητας και της δεσμευτικότητάς του, είναι ικανός να απονέμει απευθείας δικαιώματα στους ιδιώτες, τα οποία τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να διασφαλίζουν και να προστατεύουν.

⁶² Άρ. 2 και άρ. 19, παρ. 1, εδ. 2 ΣΕΕ.

⁶³ Πλιάκος, Ασ. Δ. (2025), ό.π., σ. 490 επ.

Το άμεσο αυτό αποτέλεσμα εκτείνεται τόσο στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και κράτους (κάθετο άμεσο αποτέλεσμα) όσο και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα). Υπό την έννοια αυτή, οι κανόνες που περιέχονται σε κανονισμό μπορούν να προβληθούν όχι μόνο έναντι των κρατικών αρχών, αλλά και έναντι άλλων ιδιωτών, εφόσον από το περιεχόμενό τους απορρέουν αντίστοιχα δικαιώματα ή υποχρεώσεις. Η κανονιστική πληρότητα και η γενική ισχύς του κανονισμού διαφοροποιούν τη θέση του από άλλες πράξεις του παραγωγού δικαίου, καθιστώντας τον κατεξοχήν φορέα άμεσης εφαρμογής και αποτελεσματικότητας.

Η άμεση ισχύς του κανονισμού δεν αναιρείται από το ενδεχόμενο το ίδιο το κείμενό του να προβλέπει εξουσιοδότηση προς θεσμικό όργανο της Ένωσης ή προς κράτος μέλος για τη λήψη εκτελεστικών μέτρων. Το Δικαστήριο έχει ρητώς επισημάνει ότι η άμεση εφαρμογή ενός κανονισμού δεν αποκλείει τη δυνατότητα να αναθέτει αυτός την υιοθέτηση συμπληρωματικών ρυθμίσεων. Στην περίπτωση που η εξουσιοδότηση απευθύνεται σε κράτος μέλος, οι λεπτομέρειες άσκησής της ρυθμίζονται από το οικείο εθνικό δημόσιο δίκαιο. Πλην όμως, η πράξη εξουσιοδότησης, ως άμεσα εφαρμοστέα, επιτρέπει στα εθνικά δικαστήρια να ελέγχουν τη συμβατότητα των εθνικών εκτελεστικών μέτρων με το περιεχόμενο και τους σκοπούς του κανονισμού. Επομένως, η εθνική κανονιστική παρέμβαση δεν έχει ιδρυτικό χαρακτήρα ως προς την ισχύ του κανονισμού, αλλά λειτουργεί επικουρικά, στο πλαίσιο που αυτός καθορίζει.

Συναφώς, κατά πάγια νομολογία, τα κράτη μέλη δεν δύνανται να επικαλούνται την απουσία εθνικής νομοθετικής ρύθμισης προς αποφυγή εκπλήρωσης των υποχρεώσεων που απορρέουν από κανονισμό. Η υποχρέωση πλήρους αποτελεσματικότητας (*effet utile*) επιβάλλει την απρόσκοπτη εφαρμογή του, ανεξαρτήτως εσωτερικών οργανωτικών ή νομοθετικών ελλείψεων. Ομοίως, δημοσιονομικοί περιορισμοί ή ρυθμίσεις του εθνικού δικαίου δεν μπορούν να παρεμποδίσουν την άμεση εφαρμογή διάταξης κανονισμού ούτε να οδηγήσουν σε αποδυνάμωση ή παραγραφή των δικαιωμάτων που αυτή απονέμει στους ιδιώτες.

Διαφορετική, ωστόσο, είναι η περίπτωση κατά την οποία η εφαρμογή ορισμένης διάταξης κανονισμού προϋποθέτει, εκ της φύσεώς της, την προηγούμενη θέσπιση συμπληρωματικών κανονιστικών πράξεων είτε σε ενωσιακό είτε σε εθνικό επίπεδο, προκειμένου να καταστεί πρακτικά δυνατή η λειτουργία της. Στις περιπτώσεις αυτές, η άμεση εφαρμογή δεν αναιρείται κατ' αρχήν, πλην όμως η πλήρης ενεργοποίηση των συνεπειών της διάταξης εξαρτάται από τη λήψη των αναγκαίων

μέτρων. Η νεότερη νομολογία επιβεβαιώνει ότι η άμεση εφαρμογή του κανονισμού συνεπάγεται ότι η έναρξη ισχύος και η δεσμευτικότητά του υπέρ ή σε βάρος των υποκειμένων δικαίου επέρχονται αυτοδικαίως, χωρίς να απαιτείται πράξη υποδοχής στο εσωτερικό δίκαιο, εκτός εάν ο ίδιος ο κανονισμός επιβάλλει ρητώς στα κράτη μέλη την υποχρέωση λήψης νομοθετικών, κανονιστικών, διοικητικών ή ακόμη και οικονομικών μέτρων, ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική εφαρμογή του. Συνολικά, η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι στην μία περίπτωση τα μέτρα είναι συμπληρωματικά, ενώ στη δεύτερη είναι αναγκαία για να τεθεί σε λειτουργία η διάταξη.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης επανεξέτασε προσφάτως το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της άμεσης ισχύος των κανονισμών και της λήψης εθνικών μέτρων εφαρμογής, παρέχοντας περαιτέρω διευκρινίσεις ως προς τα όρια και τις προϋποθέσεις της εθνικής κανονιστικής παρέμβασης. Κατ' αρχάς, επανέλαβε την πάγια νομολογία του σύμφωνα με την οποία οι κανονισμοί, ως άμεσα εφαρμοστέες πράξεις κατά το άρθρο 288 ΣΛΕΕ, δεν πρέπει να «ενσωματώνονται» στο εθνικό δίκαιο μέσω πράξεων αναπαραγωγής του περιεχομένου τους. Μια τέτοια πρακτική θα μπορούσε να δημιουργήσει σύγχυση ως προς την πηγή και τη φύση των εφαρμοστέων κανόνων, να αποκρύψει από τους ιδιώτες τον ενωσιακό χαρακτήρα της ρύθμισης και, τελικώς, να υπονομεύσει την αποκλειστική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου ως προς την αυθεντική ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης. Περαιτέρω, το Δικαστήριο τόνισε ότι, μολονότι οι διατάξεις των κανονισμών παράγουν, κατ' αρχήν, άμεσα έννομα αποτελέσματα στις εθνικές έννομες τάξεις χωρίς να απαιτείται η προηγούμενη λήψη εθνικών μέτρων εφαρμογής, ενδέχεται, εντούτοις, η πρακτική εφαρμογή ορισμένων διατάξεών τους να προϋποθέτει τη θέσπιση συμπληρωματικών ρυθμίσεων από τα κράτη μέλη. Η ανάγκη αυτή δεν αναιρεί τον άμεσα εφαρμοστέο χαρακτήρα του κανονισμού, αλλά ανταποκρίνεται στη λειτουργική απαίτηση εξειδίκευσης ή οργάνωσης της εφαρμογής του σε εθνικό επίπεδο.

Τα κράτη μέλη δύνανται, συνεπώς, να θεσπίζουν μέτρα εφαρμογής κανονισμού υπό συγκεκριμένες, όμως, προϋποθέσεις, δηλαδή, τα μέτρα αυτά δεν πρέπει να παρεμποδίζουν την άμεση εφαρμογή του, να αποκρύπτουν τον ενωσιακό του χαρακτήρα, ούτε να υπερβαίνουν τα όρια της διακριτικής ευχέρειας που τους απονέμει ο ίδιος ο κανονισμός. Οφείλουν, αντιθέτως, να καθιστούν σαφές ότι συνιστούν άσκηση εξουσιοδότησης παρεχόμενης από το ενωσιακό δίκαιο και να παραμένουν εντός του κανονιστικού πλαισίου που αυτό καθορίζει.

Σε κάθε περίπτωση, η άμεση εφαρμογή του κανονισμού συνεπάγεται ότι τα εθνικά δικαστήρια διαθέτουν την αρμοδιότητα να ελέγχουν τη συμβατότητα των εθνικών μέτρων εφαρμογής με το περιεχόμενό του. Εφόσον διαπιστωθεί ασυμβατότητα, τα δικαστήρια υποχρεούνται, δυνάμει της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, να μην εφαρμόσουν την αντίθετη εθνική ρύθμιση, προκειμένου να διασφαλισθεί η πλήρης αποτελεσματικότητα (*effet utile*) του κανονισμού. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας, αλλά και της αποτελεσματικότητας, κατά τις οποίες οι εθνικές διατάξεις πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνεύονται κατά τρόπο συμβατό προς το γράμμα και τον σκοπό του κανονισμού, ώστε να μην διακυβεύεται η κανονιστική του υπεροχή.

6.2 Αποφάσεις

Το άρθρο 288 ΣΛΕΕ ορίζει ότι η απόφαση είναι δεσμευτική ως προς όλα τα στοιχεία της. Ωστόσο, όταν προσδιορίζει συγκεκριμένους αποδέκτες, η δεσμευτικότητά της περιορίζεται αποκλειστικά σε αυτούς. Οι Αποφάσεις, παρότι κατ' αρχήν απευθύνονται στα κράτη μέλη, δύνανται, υπό προϋποθέσεις, να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα και να δεσμεύουν άμεσα τους ιδιώτες⁶⁴. Το ΔΕΕ, στη σχετική νομολογία, θεμελίωσε αυτήν την δυνατότητα στον δεσμευτικό χαρακτήρα της Απόφασης, η οποία ορίζει σαφώς και συγκεκριμένα την απαιτούμενη συμπεριφορά των κρατικών οργάνων. Η αρχή της αποτελεσματικότητας (*effet utile*) υπαγορεύει ότι οι διατάξεις της Απόφασης δεν θα μπορούσαν να περιορίζουν τα δικαιώματα των ιδιωτών ή να εμποδίζουν τους διάδικους να προσφύγουν στα εθνικά δικαστήρια προκειμένου να διασφαλίσουν την εφαρμογή των διατάξεων, αφού κάτι τέτοιο θα υπονόμει τη λειτουργία της ίδιας της Απόφασης ως αποτελεσματικού εργαλείου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Το ΔΕΚ, πάντως, διευκρίνισε ότι πρέπει να πρόκειται για υποχρεώσεις που δεν συνοδεύονται από επιφυλάξεις, είναι επαρκώς σαφείς και ακριβείς και απουσιάζει οποιαδήποτε διακριτική ευχέρεια των οργάνων που καλούνται να τις εφαρμόσουν.

⁶⁴ Παπαγιάννης, Δ. (2016), ό.π., σ. 333.

6.3 Οδηγίες

Οι Οδηγίες συνιστούν ιδιαίτερη περίπτωση εξέτασης της αρχής του άμεσου αποτελέσματος στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ιστορικά, πολλοί θεωρητικοί και μελετητές υποστήριζαν ότι οι διατάξεις των Οδηγιών δεν δύνανται να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα, επικαλούμενοι τα ειδικά χαρακτηριστικά τους όπως απορρέουν από τις Συνθήκες, ιδίως την απαιτούμενη μεταφορά τους στο εθνικό δίκαιο και την ύπαρξη διακριτικής ευχέρειας των κρατών μελών, όπως ήδη αναλύθηκε. Ωστόσο, όπως έχει επανειλημμένα επισημανθεί από το ΔΕΕ, το γεγονός ότι η Οδηγία δεσμεύει τα κράτη μέλη ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με την εφαρμογή της θεωρίας του χρήσιμου αποτελέσματος (*effet utile*), επιτρέπει την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα, υπενθυμίζεται ότι η υποχρέωση που θεσπίζει η Οδηγία πρέπει να διατυπώνεται σαφώς και χωρίς επιφυλάξεις, να είναι επαρκώς ακριβής και να μην αφήνει διακριτική ευχέρεια στα όργανα που καλούνται να την εφαρμόσουν. Εάν συντρέχουν αυτές οι προϋποθέσεις, η Οδηγία μπορεί να παράγει άμεσο κάθετο αποτέλεσμα (κράτη-ιδιώτες), μετά την παρέλευση της προθεσμίας ενσωμάτωσης που έχει οριστεί στη Συνθήκη. Παρά ταύτα, η νομολογία είναι σταθερή στην απαγόρευση άμεσου οριζόντιου αποτελέσματος των Οδηγιών· δηλαδή, οι Οδηγίες δεν μπορούν να δημιουργήσουν άμεσα δεσμευτικά δικαιώματα ή υποχρεώσεις μεταξύ ιδιωτών, διατηρώντας έτσι σαφή διάκριση από τους Κανονισμούς, οι οποίοι ισχύουν άμεσα τόσο για τα κράτη μέλη όσο και για τους ιδιώτες.

Επιπλέον, η νομολογία του Δικαστηρίου αποσαφηνίζει περαιτέρω τις συνέπειες της επίκλησης της Οδηγίας από ιδιώτη κατά ιδιώτη, στη περίπτωση μη ή πλημμελούς μεταφοράς της Οδηγίας στο εθνικό δίκαιο. Η επέκταση της δυνατότητας επικλήσεως της διάταξης Οδηγίας σε σχέσεις αποκλειστικά μεταξύ ιδιωτών θα σήμαινε την αναγνώριση μιας ευρύτερης εξουσίας στην Ένωση να επιβάλλει άμεσα δεσμεύσεις σε βάρος ιδιωτών, κάτι που περιορίζεται ρητά στην περίπτωση των Κανονισμών. Επομένως, ακόμη και όταν μια διάταξη Οδηγίας είναι σαφής, ακριβής και απαλλαγμένη από αιρέσεις, και αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων ή στην επιβολή υποχρεώσεων, αυτή δεν μπορεί καθαυτή να εφαρμοστεί σε διαφορές αποκλειστικά μεταξύ ιδιωτών. Το Δικαστήριο έχει ρητώς αποφανθεί ότι η επίκληση μιας Οδηγίας σε

ένδικη διαφορά μεταξύ ιδιωτών δεν μπορεί να αποκλείσει την εφαρμογή αντίθετης εθνικής ρύθμισης, διασφαλίζοντας έτσι ότι η Οδηγία παραμένει εργαλείο για την άσκηση δημόσιας εξουσίας και δεν αναστρέφει τη νομική θέση των ιδιωτών έναντι άλλων ιδιωτών.

Η νομολογία, αντίθετα, του Δικαστηρίου έχει διευρύνει σημαντικά την έννοια του «κράτους» που δεσμεύεται από μια Οδηγία. Συγκεκριμένα, έχει αναγνωριστεί ότι, όταν γίνεται επίκληση μίας Οδηγίας έναντι κράτους μέλους, το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να απέχει από την εφαρμογή οποιασδήποτε εθνικής διάταξης που αντίκειται στις διατάξεις της Οδηγίας. Η υποχρέωση αυτή εκτείνεται όχι μόνο στα κεντρικά όργανα διοίκησης, αλλά και στις αποκεντρωμένες αρχές, καθώς και στους οργανισμούς και φορείς που υπόκεινται στην εποπτεία ή τον έλεγχο του κράτους ή στους οποίους έχει ανατεθεί η εκτέλεση αποστολής δημοσίου συμφέροντος και οι οποίοι διαθέτουν, προς τούτο, εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες.

Πρόσφατα, το Δικαστήριο προχώρησε σε κωδικοποίηση της βασικής νομολογίας του σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών, αποσαφηνίζοντας περαιτέρω τη θέση του. Όπως τόνισε: α) σύμφωνα με το άρθρο 288, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, ο δεσμευτικός χαρακτήρας μιας Οδηγίας υφίσταται αποκλειστικά έναντι του κράτους μέλους στο οποίο απευθύνεται. Κατά συνέπεια, οι Οδηγίες δεν μπορούν, εκ της φύσεώς τους, να δημιουργούν υποχρεώσεις εις βάρος ιδιωτών και, κατά τον τρόπο αυτό, δεν δύναται να γίνει επίκλησή τους απευθείας έναντι ιδιωτών ενώπιον εθνικών δικαστηρίων, 2) το δίκαιο της Ένωσης δεν θίγει την αρμοδιότητα του κράτους μέλους να καθορίζει τον τύπο και τα μέσα για την επίτευξη των αποτελεσμάτων που επιδιώκει η Οδηγία, επιτρέποντας έτσι στην εθνική νομοθεσία να εντάξει, και μετά την παρέλευση της προθεσμίας μεταφοράς, τις σαφείς, ακριβείς και ανεπιφύλακτες διατάξεις της Οδηγίας, είτε μη μεταφερθείσες είτε πλημμελώς μεταφερθείσες, στην εσωτερική έννομη τάξη. Με τον τρόπο αυτό, καθίσταται δυνατή η επίκληση αυτών των διατάξεων από ιδιώτη έναντι άλλου ιδιώτη, όχι πλέον κατ' εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, αλλά βάσει του εθνικού δικαίου, μετά την ενσωμάτωση, χωρίς, επομένως, να αποτελεί πρόσθετη υποχρέωση σε σχέση με εκείνες που προβλέπει το ίδιο το εθνικό δίκαιο, 3) ως εκ τούτου, παρά το γεγονός ότι η Οδηγία δεν μπορεί, αυτοτελώς, να επιβάλει υποχρεώσεις σε ιδιώτες, ένα κράτος μέλος μπορεί να παρέχει στα εθνικά δικαστήρια τη δυνατότητα να μην εφαρμόζουν εθνικές διατάξεις που αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης, ακόμη και όταν αυτό δεν παράγει άμεσο αποτέλεσμα. Με τον

τρόπο αυτό διασφαλίζεται η υπεροχή του δικαίου της Ένωσης και η αποτελεσματική εφαρμογή των Οδηγιών, χωρίς να παραβιάζεται το όριο των αρμοδιοτήτων της Ένωσης⁶⁵, 4) συνεπώς, ακόμη και αν μια Οδηγία δεν παράγει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να επιτρέψουν σε ιδιώτες την επίκληση του παράνομου χαρακτήρα πράξεων τρίτων, όπως π.χ. την υπερβολική επιβάρυνση ενός καταναλωτή με πρόσθετο φόρο του πωλητή, εφόσον η εθνική νομοθεσία παρέχει τέτοια ευχέρεια στα δικαστήρια. Στις περιπτώσεις αυτές, η εφαρμογή και η εξουσία των δικαστηρίων να παρέμβουν εναπόκειται στην κρίση τους και συνδέεται άμεσα με τις διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας που αναγνωρίζουν την επίκληση των διατάξεων της Οδηγίας, προκειμένου να αποτραπεί η παραβίαση των δικαιωμάτων που η Οδηγία αποσκοπεί να προστατεύσει.

Η απουσία οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος μιας διάταξης δεν μπορεί να αντισταθμιστεί απλώς με τη διαπίστωση ότι ένα κράτος μέλος έχει παραβεί τους κανόνες του δικαίου της Ένωσης. Ειδικότερα, όπως έχει επανειλημμένα επισημανθεί από το ΔΕΕ, δυνάμει του άρθρου 260, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ⁶⁶, η διαπίστωση παραβάσεως εκ μέρους κράτους μέλους συνεπάγεται την υποχρέωση αυτού του κράτους να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εκτέλεση της απόφασης του Δικαστηρίου. Παράλληλα, η πάγια νομολογία του Δικαστηρίου ορίζει ότι τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια και οι αρμόδιες εθνικές διοικητικές αρχές έχουν καθήκον να υιοθετούν κάθε αναγκαίο μέτρο για τη διασφάλιση του πλήρους αποτελέσματος του δικαίου της Ένωσης, πράγμα που περιλαμβάνει, εφόσον απαιτείται, την αποχή από την εφαρμογή εθνικών διατάξεων που αντιβαίνουν σε κανόνες της Ένωσης.

Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει ξεκαθαρίσει ότι οι αποφάσεις που εκδίδονται κατ' εφαρμογή των άρθρων 258 έως 260 ΣΛΕΕ έχουν ως κύριο αντικείμενο τον καθορισμό των υποχρεώσεων των κρατών μελών σε περίπτωση παραβίασης των ενωσιακών υποχρεώσεών τους και όχι την απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες. Τα δικαιώματα αυτά αντλούνται απευθείας από τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης και όχι από τις ίδιες τις αποφάσεις. Επομένως, τα εθνικά δικαστήρια και οι διοικητικές αρχές δεν έχουν, επί τη βάση μόνο των αποφάσεων αυτών, υποχρέωση να μην εφαρμόσουν εθνική ρύθμιση που αντιβαίνει σε διάταξη οδηγίας στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών.

⁶⁵ Παπαγιάννης, Δ. (2016), ό.π., σ. 333, όπου επισημαίνεται ότι δεν μπορεί το ίδιο το αμελήσαν κράτος να επικαλεστεί τη μη μεταφορά και να επωφεληθεί το ίδιο.

⁶⁶ Βλ. άρ. 260 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Είναι αυτονόητο ότι ο διάδικος, ο οποίος θίγεται από την ασυμφωνία του εθνικού δικαίου με το δίκαιο της Ένωσης, μπορεί να επικαλεστεί τη νομολογία που απορρέει από την απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1991⁶⁷, προκειμένου να διεκδικήσει αποκατάσταση των ζημιών που υπέστη. Η αρχή της ευθύνης του Δημοσίου για ζημιές που προκαλούνται σε ιδιώτες από παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης και αποδίδονται στο Δημόσιο αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του συστήματος των Συνθηκών, στο οποίο στηρίζεται η Ένωση. Από τη σταθερή νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι μια παραβίαση θεωρείται κατάφωρη όταν εξακολουθεί να υφίσταται, παρά την έκδοση δικαστικής απόφασης διαπιστώσεως της παράβασης, προδικαστικής απόφασης ή ύπαρξης παγιωμένης νομολογίας του Δικαστηρίου, που καταδεικνύει ότι η επίμαχη συμπεριφορά συνιστά παραβίαση⁶⁸.

7. Η περίπτωση των Οδηγιών και η θέση τους στο ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο

Στη νομική θεωρία, διαμορφώνονται τρεις βασικές και διακριτές προσεγγίσεις αναφορικά με τη δυνατότητα αναγνώρισης άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι προσεγγίσεις αυτές αντανακλούν διαφορετικές αντιλήψεις για τη φύση των Οδηγιών, τη θέση τους στο σύστημα των πηγών του ενωσιακού δικαίου και τη σχέση τους με τις εθνικές έννομες τάξεις, ιδίως στον ευαίσθητο τομέα του ποινικού δικαίου⁶⁹.

Η πρώτη προσέγγιση απορρίπτει κατηγορηματικά τη δυνατότητα άμεσης εφαρμογής ή άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι Οδηγίες, σε αντίθεση με τους Κανονισμούς, δεν καθίστανται αυτοδικαίως μέρος της εθνικής έννομης τάξης, αλλά απαιτούν αναγκαίως ενέργειες μεταφοράς από τα κράτη μέλη. Το επιχείρημα ερείδεται στο άρθρο 288 ΣΛΕΕ, το οποίο προβλέπει ρητώς την άμεση ισχύ μόνο για τους Κανονισμούς, ενώ για τις Οδηγίες επιβάλλει την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος μέσω εθνικών μέτρων. Κατά συνέπεια, στο πεδίο του ποινικού δικαίου της ΕΕ, όπου κύριο νομοθετικό εργαλείο αποτελούν οι Οδηγίες

⁶⁷ Απόφαση της 19.11.1991 για τις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90 (Andrea Francovich και Danila Bonifaci και λοιπών κατά Ιταλικής Δημοκρατίας).

⁶⁸ Πλιάκος, Ασ. Δ. (2025), ό.π., σ. 502.

⁶⁹ Karayigit, M. T. (2016), ό.π., pp. 75-76.

και όχι οι Κανονισμοί, οι ενωσιακοί κανόνες δεν μπορούν να παράγουν άμεσες έννομες συνέπειες στις εθνικές ποινικές διαδικασίες.

Η δεύτερη προσέγγιση, η οποία φαίνεται να επικρατεί τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία, δέχεται ότι οι Οδηγίες μπορούν, υπό ορισμένες αυστηρές προϋποθέσεις, να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα. Ειδικότερα, απαιτείται η οικεία διάταξη της Οδηγίας να είναι σαφής, ακριβής και χωρίς αιρέσεις, καθώς και να μην εξαρτάται η εφαρμογή της από περαιτέρω ενέργειες των ενωσιακών ή εθνικών αρχών, όπως ήδη αναλύθηκε. Στο πλαίσιο αυτό, το άμεσο αποτέλεσμα λειτουργεί ως μηχανισμός προστασίας των ιδιωτών σε περιπτώσεις πλημμελούς ή μη έγκαιρης μεταφοράς της Οδηγίας στο εθνικό δίκαιο, υπό την έννοια ότι προηγείται και οδηγεί στην άμεση εφαρμογή της σχετικής διάταξης έναντι του κράτους.

Η τρίτη θεωρητική προσέγγιση αντιμετωπίζει την οδηγία ως ενιαίο και οργανικό στοιχείο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, κατ' επέκταση, ως αναπόσπαστο μέρος των εθνικών εννόμων τάξεων, το οποίο θα μπορούσε, υπό προϋποθέσεις, να θεωρηθεί άμεσα εφαρμοστέο. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, η υποχρέωση μεταφοράς των οδηγιών στο εθνικό δίκαιο, ως απαίτηση εγγενής στη νομική τους φύση, δεν αποσκοπεί στην ενσωμάτωσή τους στις εθνικές έννομες τάξεις με την κλασική έννοια, αλλά στην προσαρμογή του εθνικού δικαίου στο αποτέλεσμα που αυτές επιβάλλουν⁷⁰. Υπό αυτή την οπτική, η οδηγία δεν λειτουργεί ως εξωτερικό ή αλλότριο κανονιστικό μέτρο, αλλά ως δομικό στοιχείο της ενωσιακής έννομης τάξης, η οποία διαπλέκεται λειτουργικά με τις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών μελών.

7.1 Οι έννομες συνέπειες του αμέσου αποτελέσματος στις Οδηγίες στον ευρω-ενωσιακό ποινικό χώρο

Ακολουθώντας, λοιπόν, την πρώτη, αυστηρότερη προσέγγιση, οι κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν θεωρείται ότι παράγουν άμεσες έννομες συνέπειες στις εθνικές ποινικές διαδικασίες, δεδομένου ότι στον τομέα αυτό το κύριο νομοθετικό εργαλείο της Ένωσης δεν είναι οι κανονισμοί, αλλά οι οδηγίες. Παρά ταύτα, η εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε άλλους τομείς του

⁷⁰ Karayigit, M. T. (2016), ό.π., pp. 75-77.

ενωσιακού δικαίου καταδεικνύει ότι η απόλυτη αυτή άρνηση δεν ανταποκρίνεται πλήρως στη νομολογιακή πραγματικότητα.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, εφόσον μια οδηγία πληροί συγκεκριμένες αυστηρές προϋποθέσεις, ορισμένες διατάξεις της δύνανται να εφαρμοστούν απευθείας από τα εθνικά δικαστήρια, σε περίπτωση ελλειπών ή εσφαλμένης μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο. Η θέση αυτή αντιστοιχεί στη δεύτερη προσέγγιση περί άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών. Κατά συνέπεια, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, οι οδηγίες που θεσπίζονται στον τομέα του ποινικού δικαίου θα μπορούσαν να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα, εφόσον οι σχετικές διατάξεις είναι σαφείς, ακριβείς και χωρίς αιρέσεις. Ωστόσο, το ποινικό δίκαιο συνιστά έναν ιδιαίτερα ευαίσθητο κλάδο του δικαίου, στον οποίο η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου υπόκειται σε αυστηρούς περιορισμούς. Όπως υπογράμμισε το ΔΕΕ στην εμβληματική υπόθεση *Maria Pupino*⁷¹, ακόμη και η υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας των αποφάσεων-πλαϊσίου σε ποινικές υποθέσεις δεν μπορεί να οδηγήσει σε παραβίαση των γενικών αρχών του δικαίου, και ιδίως των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της μη αναδρομικότητας. Η νομολογιακή αυτή θέση εξειδικεύθηκε περαιτέρω σε καθοριστικές αποφάσεις, όπως οι υποθέσεις *Kolpinghuis Nijmegen*⁷² και *Taricco*⁷³.

Στην υπόθεση *Kolpinghuis Nijmegen*, το Δικαστήριο έκρινε ρητώς ότι μια οδηγία δεν μπορεί, από μόνη της και ανεξάρτητα από εθνικό νομοθέτημα που έχει θεσπιστεί για την εφαρμογή της, να θεμελιώσει ή να επιδεινώσει την ποινική ευθύνη των προσώπων που ενεργούν κατά παράβαση των διατάξεών της⁷⁴, κάτι που αποτελεί γενικότερα βασικό κανόνα του στο πλαίσιο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου. Μια τέτοια δυνατότητα θα αντέβαινε στις θεμελιώδεις αρχές του ενωσιακού δικαίου, και ιδίως στις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της μη αναδρομικότητας του ποινικού νόμου.

Αντίστοιχα, στην υπόθεση *Taricco*, το ΔΕΕ τόνισε ότι η αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege* (κανένα έγκλημα, καμία ποινή, χωρίς νόμο) περιλαμβάνει απαιτήσεις προβλεψιμότητας, ακρίβειας και μη αναδρομικότητας. Η αρχή της μη

⁷¹ «Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι στην υποχρέωση του εθνικού δικαστή να αναφέρεται στο περιεχόμενο της απόφασης-πλαϊσίου, όταν ερμηνεύει τους οικείους κανόνες του εθνικού δικαίου, θέτουν ορισμένα όρια οι γενικές αρχές του δικαίου, και ιδίως η αρχή της ασφάλειας δικαίου και η αρχή της μη αναδρομικότητας.», βλ. Απόφαση της 16.6.2005 για την υπόθεση C-105/03 (*Maria Pupino*), σκ. 44.

⁷² Απόφαση της 8.10.1987 για την υπόθεση C-80/86 (*Kolpinghuis Nijmegen BV*).

⁷³ Απόφαση της 8.9.2015 για την υπόθεση C-105/14 (*Taricco I*) και Απόφαση της 5.12.2017 για την υπόθεση C-42/17 (*Taricco II*).

⁷⁴ *Kolpinghuis Nijmegen BV*, ό.π., σκ. 41 και 13.

αναδρομικότητας του ποινικού νόμου σημαίνει, ειδικότερα, ότι ένα εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί, κατά τη διάρκεια ποινικής διαδικασίας, να επιβάλει ποινική κύρωση για συμπεριφορά που δεν απαγορευόταν από εθνικό κανόνα πριν από την τέλεση του φερόμενου αδικήματος, ούτε να επιδεινώσει το καθεστώς ποινικής ευθύνης των κατηγορουμένων⁷⁵.

Η πρακτική εφαρμογή των οδηγιών στον τομέα του ποινικού δικαίου καθίσταται ακόμη δυσχερέστερη από το γεγονός ότι οι περισσότερες σχετικές οδηγίες περιορίζονται στη θέσπιση ελάχιστων κανόνων για ορισμένα ποινικά αδικήματα και στη διατύπωση γενικών κατευθυντήριων γραμμών ως προς τις κυρώσεις. Κατά συνέπεια, δεν πληρούνται συνήθως τα κριτήρια σαφήνειας και ακρίβειας που απαιτούνται για την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος. Ενδεικτικά, στα άρθρα 3 έως 6 της Οδηγίας για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας μέσω πληρωμής πλην μετρητών⁷⁶ προβλέπονται ορισμένες συμπεριφορές που πρέπει να θεωρούνται ποινικά αδικήματα όταν τελούνται εκ προθέσεως, χωρίς όμως να καθορίζεται με επαρκή ακρίβεια το πλαίσιο των κυρώσεων.

Σημαντικές διευκρινίσεις επί του ζητήματος παρέχει εκ νέου η υπόθεση *Taricco*, όπου το ΔΕΕ επισημαίνει ότι οι διατάξεις του ποινικού δικαίου πρέπει να πληρούν απαιτήσεις προσβασιμότητας και προβλεψιμότητας, τόσο ως προς τον ορισμό του αδικήματος όσο και ως προς τον καθορισμό της ποινής. Η απαίτηση ακρίβειας σημαίνει ότι ο νόμος οφείλει να προσδιορίζει με σαφήνεια τις αξιόποινες πράξεις και τις κυρώσεις που τις συνοδεύουν, ώστε το άτομο να μπορεί, βάσει του γράμματος της διάταξης και, εφόσον απαιτείται, της ερμηνείας των δικαστηρίων, να γνωρίζει ποιες συμπεριφορές τον καθιστούν ποινικά υπεύθυνο. Η προϋπόθεση αυτή σπανίως πληρούται από οδηγίες στον τομέα του ουσιαστικού ποινικού δικαίου.

Σε περίπτωση μη έγκαιρης ή πλημμελούς μεταφοράς μιας οδηγίας, η πάγια νομολογία του ΔΕΕ αναγνωρίζει μόνο κάθετο άμεσο αποτέλεσμα, δηλαδή τη δυνατότητα επίκλησης της οδηγίας από ιδιώτες έναντι του κράτους. Όπως κρίθηκε στην υπόθεση *Marshall*⁷⁷, ο δεσμευτικός χαρακτήρας μιας οδηγίας υφίσταται αποκλειστικά έναντι των κρατών μελών στα οποία απευθύνεται και όχι έναντι ιδιωτών. Συνεπώς, μια οδηγία δεν μπορεί, αφ' εαυτής, να επιβάλει υποχρεώσεις σε ιδιώτες ούτε

⁷⁵ *Taricco* II, ό.π., σκ. 57.

⁷⁶ Οδηγία (ΕΕ) 2019/713 για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας μέσω πληρωμής πλην των μετρητών και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ του Συμβουλίου.

⁷⁷ Απόφαση της 26.2.1986 για την υπόθεση C-271/91 (*M. H. Marshall κατά Southampton and South West Hampshire Area Health Authority*), σκ. 48 και 49.

να αντισταχθεί εναντίον τους σε ποινική διαδικασία. Η λειτουργία του άμεσου αποτελέσματος περιορίζεται, επομένως, στον ρόλο του ως μηχανισμού προστασίας έναντι της κρατικής αδράνειας και ως μέσου αποτροπής του κράτους από το να επωφεληθεί από τη δική του παράβαση του ενωσιακού δικαίου.

Η θέση αυτή επιβεβαιώθηκε τόσο στην υπόθεση Yvonne van Duyn κατά Home Office⁷⁸ όσο και στην υπόθεση Ratti⁷⁹, όπου το ΔΕΕ έκρινε ότι διατάξεις Οδηγιών μπορούν να εφαρμοστούν άμεσα μόνον εφόσον είναι ανεπιφύλακτες και επαρκώς ακριβείς.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στην πρώτη Απόφαση, σχετικά με την Οδηγία περί του συντονισμού των ειδικών μέτρων για τη διακίνηση και τη διαμονή αλλοδαπών⁸⁰, τα οποία δικαιολογούνται για λόγους δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας ή δημοσίας υγείας, το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι ορισμένες διατάξεις της Οδηγίας μπορούσαν να τύχουν άμεσης εφαρμογής, θεμελιώνοντας τη συλλογιστική του πρωτίστως στην αρχή της ασφάλειας δικαίου. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ασφάλεια δικαίου των ενδιαφερόμενων προσώπων επιβάλλει να μπορούν αυτά να στηρίζονται σε υποχρεώσεις που απορρέουν από ενωσιακή πράξη, ακόμη και αν η πράξη αυτή, ως οδηγία, δεν διαθέτει αυτοτελώς πλήρες άμεσο αποτέλεσμα.

Στο ίδιο νομολογιακό πλαίσιο εντάσσεται και η δεύτερη ιταλική υπόθεση Ratti, στην οποία τα εθνικά δικαστήρια εξέταζαν ποινική διαδικασία κατά διευθύνοντος επιχείρησης που δεν συμμορφώθηκε με την ιταλική νομοθεσία περί επισήμανσης επικίνδυνων ουσιών. Το ΔΕΕ επανέλαβε ότι, σε περίπτωση σύγκρουσης του εθνικού δικαίου με τις απαιτήσεις οδηγίας, οι διατάξεις της τελευταίας δύνανται να εφαρμοστούν άμεσα, υπό την προϋπόθεση ότι είναι ανεπιφύλακτες και επαρκώς ακριβείς. Ωστόσο, η προϋπόθεση αυτή δεν πληρούται, κατά κανόνα, στον τομέα του ουσιαστικού ποινικού δικαίου.

Το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο διέπεται από μια ιδιαίτερη και αυστηρά καθορισμένη σχέση μεταξύ του δράστη και του κράτους, γεγονός που καθιστά προβληματική - αν όχι αδύνατη - την άμεση εφαρμογή ενωσιακών οδηγιών. Περαιτέρω, δεν υφίσταται πρακτικός λόγος για τον οποίο ένας κατηγορούμενος θα επικαλούνταν την άμεση εφαρμογή οδηγίας, δεδομένου ότι τα κράτη μέλη διατηρούν

⁷⁸ Απόφαση της 4.12.1974 για την υπόθεση C-41/74 (Yvonne van Duyn κατά Home Office).

⁷⁹ Απόφαση της 5.4.1979 για την υπόθεση C-148/78 (Tullio Ratti).

⁸⁰ Οδηγία 64/221/ΕΟΚ περί του συντονισμού των ειδικών μέτρων για τη διακίνηση και τη διαμονή αλλοδαπών, τα οποία δικαιολογούνται για λόγους δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας ή δημοσίας υγείας.

την ευχέρεια να θεσπίζουν αυστηρότερες ποινικές ρυθμίσεις από εκείνες που προβλέπει το ενωσιακό δίκαιο. Η ιδιαιτερότητα αυτή συνδέεται άμεσα με τον σκοπό της ενωσιακής ποινικής πολιτικής, η οποία εστιάζει κυρίως στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των ποινικών μέτρων, πράγμα που σημαίνει αύξηση της ποινικής ευθύνης, μέσω της εισαγωγής νέων ποινικών αδικημάτων, της εναρμόνισης βασικών ορισμών και της καθιέρωσης κατευθυντήριων γραμμών για τις κυρώσεις. Οι κατευθυντήριες αυτές γραμμές εντάσσονται στην καθιερωμένη τριάδα της Ένωσης, σύμφωνα με την οποία οι ποινικές κυρώσεις πρέπει να είναι αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές. Στην πράξη, όμως, η εφαρμογή της τριάδας αυτής οδηγεί συχνά σε επιδείνωση της θέσης του δράστη, στοιχείο που ενισχύει την ανάγκη αυστηρής τήρησης των θεμελιωδών αρχών του ποινικού δικαίου.

Η απάντηση, επομένως, στο ερώτημα γιατί το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών δεν μπορεί να λειτουργήσει στο ποινικό δίκαιο, έγκειται στο γεγονός ότι το άμεσο αποτέλεσμα πολλές φορές και νομολογιακά κατανοείται αντίστροφα, ως μέσο νομικής προστασίας έναντι των εθνικών αρχών, αλλά όχι ως μέσο για τη δίωξη εγκληματιών, ως εργαλείο ποινικής δίωξης. Σε περιπτώσεις μη έγκαιρης ή πλημμελούς μεταφοράς οδηγιών, τα κράτη μέλη δεν επιτρέπεται να επικαλούνται τις οδηγίες κάθετα εις βάρος των κατηγορουμένων, διότι κάτι τέτοιο θα αντέβαινε στις θεμελιώδεις αρχές της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών, της μη αναδρομικότητας και της ασφάλειας δικαίου. Όπως έχει επισημανθεί και στη νομολογία, ασαφείς ή μη μεταφερθείσες οδηγίες δεν μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για την επιβολή ποινικής ευθύνης· αντιθέτως, μπορούν να λειτουργήσουν μόνο υπέρ του κατηγορουμένου, ενδεχομένως ως λόγος αποφυγής ή περιορισμού της ευθύνης του⁸¹.

Η άμεση εφαρμογή των οδηγιών στον τομέα του ποινικού δικαίου αποκλείεται περαιτέρω από το γεγονός ότι αυτές συνήθως περιορίζονται στη θέσπιση ελάχιστων απαιτήσεων ως προς τις κυρώσεις, χωρίς να καθορίζουν ελάχιστα όρια ποινών ή συγκεκριμένα κριτήρια επιμέτρησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το άρθρο 9 παρ. 2 της ως άνω αναφερθείσας Οδηγίας (ΕΕ) 2019/713, το οποίο προβλέπει ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι ορισμένα αδικήματα τιμωρούνται με μέγιστη ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο ετών, χωρίς, ωστόσο, να καθορίζονται ελάχιστες ποινές ή δεσμευτικά κριτήρια εφαρμογής των κυρώσεων. Η έλλειψη αυτή

---

⁸¹ Herlin-Karnell, E. (2010), *What Principles Drive (or Should Drive) European Criminal Law?*, German Law Journal 11, no. 10, p. 1120.

υπονομεύει τη ασφάλεια δικαίου, η οποία αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την ποινική καταστολή.

Τέλος, στη θεωρία έχει διατυπωθεί μια τρίτη, λιγότερο διαδεδομένη και μάλλον ασυνήθιστη προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η δυνατότητα άμεσης εφαρμογής των οδηγιών απορρέει από το γεγονός ότι αυτές συνιστούν αναπόσπαστο μέρος των εθνικών έννομων τάξεων. Κατά την άποψη αυτή, οι οδηγίες, όπως και οι κανονισμοί, δεν αποσκοπούν στην ενσωμάτωσή τους στο εθνικό δίκαιο με την κλασική έννοια, αλλά στην προσαρμογή του εθνικού δικαίου στο αποτέλεσμα που επιβάλλουν, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω⁸². Σε περιπτώσεις, φυσικά, όπου το εθνικό δίκαιο ήδη περιέχει κανόνες σύμφωνα με τις απαιτήσεις της οδηγίας, δεν υφίσταται υποχρέωση λήψης πρόσθετων μέτρων μεταφοράς. Η προσέγγιση αυτή, αν και θεωρητικά ενδιαφέρουσα, παραμένει περιορισμένης πρακτικής σημασίας στον τομέα του ποινικού δικαίου, όπου η αυστηρότητα των θεμελιωδών αρχών και η ανάγκη σαφήνειας και προβλεψιμότητας καθιστούν την άμεση εφαρμογή των οδηγιών εξαιρετικά δυσχερή.

Τέτοιες περιπτώσεις, στις οποίες τίθεται στην πράξη το ζήτημα της λειτουργικής σχέσης μεταξύ οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εθνικού ποινικού δικαίου, δεν είναι σπάνιες. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το άρθρο 4 της Οδηγίας (ΕΕ) 2014/42⁸³, το οποίο προβλέπει ότι «τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να καταστεί δυνατή, εξ ολοκλήρου ή εν μέρει, η δήμευση οργάνων και προϊόντων εγκλήματος ή περιουσιακών στοιχείων η αξία των οποίων είναι ισοδύναμη με αυτά τα όργανα ή προϊόντα, υπό την αίρεση οριστικής καταδίκης για ποινικό αδίκημα, που μπορεί επίσης να έχει απαγγελθεί ερήμην». Η διάταξη αυτή καταδεικνύει τον κανονιστικό στόχο της Ένωσης να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα της καταπολέμησης της εγκληματικότητας μέσω της αποστέρησης των εγκληματικών ωφελημάτων. Στην Ελλάδα, ο ανωτέρω νόμος ενσωματώθηκε με το Ν 4478/2017⁸⁴. Όμως, στην περίπτωση της Λιθουανίας, για παράδειγμα, αντίστοιχος κανόνας υπήρχε ήδη στον εθνικό ποινικό κώδικα, κατόπιν της ψήφισης νέου κώδικα το 2003. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι το κράτος μέλος δεν όφειλε να λάβει ειδικά μέτρα μεταφοράς για το συγκεκριμένο σκέλος της οδηγίας. Η διαπίστωση αυτή, όμως, δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η οδηγία καθίσταται αυτοτελώς άμεσα εφαρμοστέα.

⁸² Karayigit, M. T. (2016), ό.π., σ. 77.

⁸³ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2014/42 σχετικά με τη δέσμευση και τη δήμευση οργάνων και προϊόντων εγκλήματος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, άρ. 4 παρ. 1.

⁸⁴ Βλ. Ν. 4478/2017 ΦΕΚ Α' 91/23.6.2017.

Αντιθέτως, στην πράξη εφαρμόζεται το εθνικό δίκαιο, το οποίο απλώς ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της ενωσιακής πράξης.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, είναι ορθότερο, κατά τη θεωρία, να γίνεται λόγος όχι για άμεσο αποτέλεσμα, αλλά για αρχή της ομοιόμορφης ερμηνείας. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, το εθνικό δίκαιο οφείλει να ερμηνεύεται, στο μέτρο του δυνατού, υπό το πρίσμα του γράμματος και του σκοπού των οδηγιών της Ένωσης⁸⁵. Η αρχή της ομοιόμορφης (σύμφωνης) ερμηνείας, ωστόσο, δεν είναι απεριόριστη. Όπως έχει παγίως κρίνει το ΔΕΕ, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως βάση για ερμηνεία *contra legem*, ούτε να οδηγεί σε αποτέλεσμα αντίθετο προς τις θεμελιώδεις αρχές του εθνικού ποινικού δικαίου. Η αρχή της ομοιόμορφης ερμηνείας απαιτεί, όμως, από το εθνικό δικαστήριο να εξετάζει, όπου απαιτείται, το σύνολο του εσωτερικού δικαίου, προκειμένου να διαπιστώνει αν και σε ποιο βαθμό μπορεί να επιτευχθεί αποτέλεσμα συμβατό με το ενωσιακό δίκαιο, χωρίς όμως να παραβιάζεται το γράμμα και η *ratio* των εθνικών ποινικών διατάξεων ή να θίγεται η αρχή της νομιμότητας⁸⁶.

Καθοριστικής σημασίας στην εν λόγω συζήτηση τόσο για την αρχή της ομοιόμορφης ερμηνείας κι εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, όσο και για την αρχή του άμεσου αποτελέσματος, υπήρξε η απόφαση *Poplawski*⁸⁷. Σύμφωνα με αυτή, η αρχή της υπεροχής «επιβάλλει σε όλες τις αρχές των κρατών μελών να διασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων της Ένωσης, το δε δίκαιο των κρατών μελών δεν μπορεί να επηρεάσει την αποτελεσματικότητα που αναγνωρίζεται στους κανόνες αυτούς στο έδαφος των εν λόγω κρατών». Έτσι, από την αρχή της υπεροχής και της αποτελεσματικότητας απορρέει και η «αρχή της σύμφωνης προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνείας του εθνικού δικαίου, βάσει της οποίας τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν, κατά το μέτρο του δυνατού, να ερμηνεύουν το εσωτερικό δίκαιο, σύμφωνα προς τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης» και αν αυτό δεν είναι δυνατό, «το εθνικό δικαστήριο [...] έχει υποχρέωση να διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα» του ενωσιακού κανόνα, «αφήνοντας εν ανάγκη αυτεπαγγέλτως ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας». Επιπλέον, αναφέρθηκε ότι, δεν υφίσταται ένα «ενιαίο καθεστώς εφαρμογής του συνόλου των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης

⁸⁵ Βλ. και Απόφαση της 17.12.1970 για την C-11/70 (*Internationale Handelsgesellschaft*), κατά την οποία η προσφυγή σε εθνικούς κανόνες για την εκτίμηση του κύρους των ενωσιακών πράξεων θιγεί την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου και θα είχε ως αποτέλεσμα διαφορετικές ερμηνείες ανά κράτος μέλος, κάτι που θα οδηγούσε στην διάσπαση του αυτόνομου χαρακτήρα της ΕΕ και την αμφισβήτηση της νομικής της βάσης.

⁸⁶ *Maria Pupino*, ό.π., σκ. 48.

⁸⁷ Απόφαση της 24.06.2019 για την C-573/17 (*Poplawski*).

από τα εθνικά δικαστήρια», αλλά θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και «η αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος σε μέρος μόνον των διατάξεών του»⁸⁸.

Εύστοχο εδώ εμφανίζεται το συμπέρασμα του Mustafa T. Karayigit⁸⁹, σύμφωνα με το οποίο, εφόσον οι οδηγίες εφαρμόζονται πλήρως, ορθά και εγκαίρως στα εθνικά νομικά συστήματα, παραμένουν μεν λανθάνοντα στοιχεία του δικαίου της Ένωσης, αλλά ταυτόχρονα διατηρούν μια διαρκή κανονιστική ετοιμότητα. Αποτελούν, δηλαδή, αναπόσπαστο μέρος των εθνικών έννομων τάξεων, έστω και αν η λειτουργία τους δεν είναι πάντοτε ορατή. Κάθε φορά που ανακύπτει πλημμέλεια ή έλλειμμα στη μεταφορά ή εφαρμογή μιας οδηγίας, ενεργοποιείται η αρχή του άμεσου αποτελέσματος, προκειμένου οι «λανθάνουσες» οδηγίες να καταστούν λειτουργικές και αποτελεσματικές.

Υπό το πρίσμα αυτό, διάφορες κατηγορίες ενωσιακών νομικών πράξεων, από τις ιδρυτικές Συνθήκες και τους Κανονισμούς έως τις Οδηγίες και τις Αποφάσεις, δύνανται, εφόσον πληρούνται οι σχετικές προϋποθέσεις, να παράγουν κάθετο άμεσο αποτέλεσμα, δηλαδή να λειτουργούν ως μέσο προστασίας των ιδιωτών έναντι των κρατών μελών. Θεωρητικά, επομένως, δεν αποκλείεται πρόσωπα να επικαλεστούν απευθείας ορισμένες διατάξεις οδηγιών ακόμη και σε ποινικές υποθέσεις, εφόσον τα κράτη μέλη δεν έχουν προβεί σε ορθή μεταφορά και οι διατάξεις είναι σαφείς, ακριβείς και χωρίς αιρέσεις. Οι οδηγίες, οι οποίες ιστορικά αποτελούν το κύριο κανονιστικό εργαλείο της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου, έχουν εισαχθεί ως έμμεση πηγή δικαίου, κυρίως μέσω της εξελικτικής νομολογίας του ΔΕΕ. Όπως έχει επισημανθεί, από την άποψη της απονομής δικαιωμάτων, και όχι της επιβολής υποχρεώσεων, οι οδηγίες έχουν αποκτήσει σχεδόν γενική εφαρμογή μέσω της αρχής του άμεσου αποτελέσματος. Ωστόσο, στον χώρο του ποινικού δικαίου, η αρχή αυτή εξακολουθεί να διαδραματίζει περιορισμένο ρόλο, λόγω της ιδιομορφίας του κλάδου και της αυξημένης σημασίας των αρχών της νομιμότητας, της ασφάλειας δικαίου και της μη αναδρομικότητας. Η υποδοχή του δόγματος του άμεσου αποτελέσματος εμφανίζει, επιπλέον, σημαντικές διαφοροποιήσεις στην πρακτική εφαρμογή του από τα κράτη μέλη. Παρά το γεγονός ότι το δίκαιο της Ένωσης αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των εθνικών έννομων τάξεων και υπερισχύει του εθνικού δικαίου, ο τρόπος με τον οποίο οι

⁸⁸ Tsolka, O. (2022), Direct effect of the “proportionality requirement of [criminal] sanctions”, practical consequences and open questions: Considerations on the European Court of Justice overruling in the case “NE II” (C-205/20), *European Criminal Law Review*, Nomos., C.H.Beck, 12(2), p. 136-7.

⁸⁹ Karayigit, M. T. (2016), ό.π., σκ. 82.

εθνικές αρχές και τα δικαστήρια ενσωματώνουν και εφαρμόζουν τις ενωσιακές αρχές δεν είναι ενιαίος.

8. Η Αρχή του Άμεσου Αποτελέσματος στο Ποινικό Δίκαιο

Το ποινικό δίκαιο και το ποινικό δικονομικό δίκαιο συγκαταλέγονται μεταξύ των τεσσάρων βασικών τομέων πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης που συγκροτούν το περιεχόμενο της ποινικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης⁹⁰. Παρά τη σταδιακή ενσωμάτωσή τους στο ενωσιακό κεκτημένο, οι τομείς αυτοί παραδοσιακά θεωρούνται κατεξοχήν εκφάνσεις της κρατικής εξουσίας και κυριαρχίας⁹¹, καθώς συνδέονται άμεσα με τον πυρήνα της εθνικής ποινικής πολιτικής και, συνακόλουθα, με την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών, την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση οφείλει να σέβεται⁹², σύμφωνα και με το άρθρο 4 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση⁹³.

Η Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπει, στα άρθρα 82 και 83⁹⁴, τη νομική βάση της ενωσιακής δράσης στον τομέα του ποινικού δικαίου. Το άρθρο 82 ΣΛΕΕ αφορά κυρίως το ποινικό δικονομικό δίκαιο, εστιάζοντας στην αμοιβαία αναγνώριση δικαστικών αποφάσεων και στη θέσπιση ελάχιστων κανόνων για τη διευκόλυνση της δικαστικής συνεργασίας, ενώ το άρθρο 83 ΣΛΕΕ σχετίζεται με το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, παρέχοντας στην Ένωση τη δυνατότητα να θεσπίζει ελάχιστους κανόνες σχετικά με τον ορισμό ποινικών αδικημάτων και κυρώσεων σε τομείς ιδιαίτερος σοβαρής εγκληματικότητας με διασυνοριακή διάσταση.

Και στις δύο περιπτώσεις, η ενωσιακή αρμοδιότητα ασκείται μέσω της έκδοσης οδηγιών που θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες, γεγονός που συνεπάγεται αφενός την απόκτηση ορισμένων κανονιστικών εξουσιών από την Ένωση και, αφετέρου, την υποχρέωση των κρατών μελών να μεταφέρουν και να εφαρμόσουν τις σχετικές ρυθμίσεις στο εσωτερικό τους δίκαιο. Ωστόσο, η άσκηση αυτής της αρμοδιότητας τελεί

⁹⁰ Vervaele, J. A.E. (2019), *European criminal justice in the European and global context*. New Journal of European Criminal Law, vol. 10, no. 1, pp. 7–16, p. 10.

⁹¹ Huomo-Kettunen, M. (2014), *EU criminal policy at a crossroads between effectiveness and traditional restraints for the use of criminal law*. New Journal of European Criminal Law, vol. 5, no. 3, pp. 301–326, p. 305.

⁹² Kettunen, M. (2020), *Legitimizing European criminal law: Justification and restrictions*. *Comparative, European & International Criminal Justice* 2, Helsinki: Springer, Cham, p. 173.

⁹³ Βλ. άρ. 4 παρ. 2 ΣΕΕ.

⁹⁴ Βλ. άρ. 82 και 83 ΣΛΕΕ.

υπό τον ρητό περιορισμό ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορές μεταξύ των νομικών παραδόσεων και των εθνικών συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης των κρατών μελών. Κατά συνέπεια, δεν επιδιώκεται πλήρης εναρμόνιση ούτε ενοποίηση του ποινικού δικαίου, αλλά διατηρείται ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας για τις εθνικές αρχές.

Χαρακτηριστικό στοιχείο και των δύο άρθρων της Συνθήκης είναι η χρήση του όρου «προσέγγιση⁹⁵ των νόμων», ο οποίος αποτυπώνει την πρόθεση του ενωσιακού νομοθέτη να επιτύχει μια λειτουργική σύγκλιση των εθνικών νομοθεσιών χωρίς να καταργεί τις ιδιαιτερότητές τους ή να επιβάλλει πλήρη ομοιομορφία. Η προσέγγιση αυτή διαφέρει ουσιωδώς από την πλήρη εναρμόνιση, καθώς επιτρέπει στα κράτη μέλη να ενσωματώνουν τις ενωσιακές απαιτήσεις με τρόπο συμβατό προς τις συνταγματικές τους αρχές και τις θεμελιώδεις δομές του ποινικού τους συστήματος⁹⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, ανακύπτει το ζήτημα της άμεσης ισχύος των κανόνων της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου. Όπως έχει αναδειχθεί στο παρόν, ήδη από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι ενωσιακές διατάξεις μπορούν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα, εφόσον είναι σαφείς, ακριβείς και ανεπιφύλακτες. Θεωρητικά, οι οδηγίες που εκδίδονται στον τομέα του ποινικού δικαίου θα μπορούσαν να πληρούν τα κριτήρια αυτά. Εντούτοις, στην πράξη, η εφαρμογή της αρχής της άμεσης ισχύος στο ποινικό δίκαιο εγείρει σοβαρά ερωτήματα, ιδίως υπό το πρίσμα θεμελιωδών αρχών, όπως η αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), η ασφάλεια δικαίου και η προστασία της κρατικής κυριαρχίας στον ευαίσθητο αυτό τομέα.

Πρέπει να επισημανθεί ότι ο αντίκτυπος του αμέσου αποτελέσματος των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν είναι ο ίδιος στο ουσιαστικό και στο δικονομικό ποινικό δίκαιο. Η διαφορετική φύση και λειτουργία των δύο αυτών κλάδων επιβάλλει τη χωριστή εξέτασή τους, προκειμένου να αποτιμηθεί με ακρίβεια ο βαθμός και τα όρια της ενωσιακής παρέμβασης σε καθέναν από αυτούς.

---

⁹⁵ Ορθότερη η χρήση αυτού του όρου από την «εναρμόνιση» που χρησιμοποιήθηκε στην ελληνική μετάφραση, καθώς η ΕΕ θεωρεί την εναρμόνιση πιο δραστική και, επίσης, οι Συνθήκες μιλούν για προσέγγιση.

⁹⁶ Kettunen, M. (2020), ό.π., p. 67.

8.1 Άμεσο Αποτέλεσμα στο Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο – Έννομες συνέπειες

Ο ορισμός του ποινικού δικαίου συνιστά εγγενώς ένα ιδιαίτερα σύνθετο και απαιτητικό εγχείρημα, καθώς το ποινικό δίκαιο δεν αποτελεί απλώς ένα σύνολο κανόνων συμπεριφοράς, αλλά αντανακλά σε μεγάλο βαθμό την εθνική ταυτότητα, τις κοινωνικές αξίες και τον πολιτισμό κάθε κράτους. Η στενή αυτή σύνδεση του ποινικού δικαίου με την κρατική κυριαρχία εξηγεί γιατί η ρύθμισή του θεωρείται παραδοσιακά προνομιακό πεδίο των κρατών μελών⁹⁷. Ωστόσο, παρά τις εθνικές ιδιαιτερότητες, η ουσία του ουσιαστικού ποινικού δικαίου εμφανίζει κοινά δομικά χαρακτηριστικά σε όλα τα έννομα συστήματα. Αυτά έγκεινται στον καθορισμό των ποινικών αδικημάτων και των αντίστοιχων ποινών και στην επιβολή στα φυσικά πρόσωπα, καθώς και, όπου προβλέπεται, στα νομικά, της υποχρέωσης αποχής από ορισμένες απαγορευμένες συμπεριφορές, υπό την απειλή αρνητικών έννομων συνεπειών σε περίπτωση παραβίασης. Υπό αυτή την έννοια, το ποινικό δίκαιο ενσωματώνει πάντοτε έναν πυρήνα δεσμευτικών υποχρεώσεων.

Η παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο εθνικό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο συνδέεται πρωτίστως με την επιδίωξη ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας των ποινικών μέτρων, ιδίως σε τομείς σοβαρής εγκληματικότητας με διασυνοριακή διάσταση⁹⁸. Η παρέμβαση αυτή εκδηλώνεται κυρίως μέσω της εισαγωγής υποχρέωσης ποινικοποίησης ορισμένων συμπεριφορών, της θέσπισης κοινών ή ελάχιστων ορισμών ποινικών αδικημάτων και της παροχής κατευθυντήριων γραμμών ως προς τις ποινικές κυρώσεις. Οι κυρώσεις αυτές πρέπει να πληρούν τις γνωστές απαιτήσεις της ενωσιακής έννομης τάξης, ήτοι να είναι αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές, σύμφωνα με την πάγια νομολογία και πρακτική της Ένωσης.

Στο πλαίσιο αυτό, ανακύπτει το κρίσιμο ερώτημα τι συμβαίνει στην περίπτωση κατά την οποία ένα κράτος μέλος δεν μεταφέρει μια οδηγία ορθά ή εμπρόθεσμα στο εσωτερικό του δίκαιο. Το ζήτημα αυτό τέθηκε ήδη στην υπόθεση *Pretore του Salò* κατ’

⁹⁷ Kettunen, M. (2020), ό.π., p. 47.

⁹⁸ Παράδειγμα αποτελεί το άρ. 13 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/713 για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας μέσω πληρωμής πλην των μετρητών και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ του Συμβουλίου.

αγνώστων⁹⁹, όπου ιταλική δικαστική αρχή διερωτήθηκε εάν μια οδηγία μπορεί να παράγει άμεσο αποτέλεσμα ανεξαρτήτως της εθνικής νομοθεσίας μεταφοράς. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης απάντησε κατηγορηματικά ότι μια οδηγία δεν μπορεί, αφ' εαυτής και ανεξάρτητα από εθνικό μέτρο εφαρμογής, να έχει ως αποτέλεσμα τον καθορισμό ή την επιδείνωση της ποινικής ευθύνης προσώπων που ενεργούν κατά παράβαση των διατάξεών της, κάτι που τονίστηκε και στην υπόθεση *Silvio Berlusconi*¹⁰⁰. Κατά συνέπεια, μια οδηγία δεν δύναται από μόνη της να επιβάλει ποινικές υποχρεώσεις σε ιδιώτες ούτε να αποτελέσει τη βάση για την ποινική τους καταδίκη, αλλά λειτουργεί κυρίως ως μέσο επιβολής κυρώσεων κατά του κράτους μέλους που παρέλειψε να συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις του και ως μηχανισμός αποτροπής του κράτους από το να επωφεληθεί από τη δική του παρανομία. Υπό αυτή την έννοια, το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών συνδέεται κατεξοχήν με την προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών έναντι του κράτους και όχι με την ενίσχυση της κατασταλτικής εξουσίας του τελευταίου¹⁰¹.

Η προβληματική αυτή επανεξετάστηκε στην υπόθεση *Kolpinghuis Nijmegen BV*¹⁰², όπου ολλανδικό δικαστήριο ζήτησε να διευκρινιστεί αν ήταν δυνατή η άμεση εφαρμογή οδηγίας στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας κατά εταιρείας για παραβάσεις τοπικών κανονιστικών διατάξεων. Καθοριστικής σημασίας ήταν το γεγονός ότι οι επίμαχες πράξεις έλαβαν χώρα σε χρόνο κατά τον οποίο η οδηγία δεν είχε ακόμη μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο. Το ΔΕΕ επανέλαβε τη θέση της υπόθεσης *Pretore*, κρίνοντας ότι δεν είναι επιτρεπτό να χρησιμοποιηθεί μια μη μεταφερθείσα οδηγία για τη θεμελίωση ή την επιδείνωση ποινικής ευθύνης. Η ιδιαίτερη σημασία της υπόθεσης *Kolpinghuis* έγκειται, επίσης, στη διευκρίνιση των ορίων της υποχρέωσης των εθνικών δικαστηρίων να ερμηνεύουν το εσωτερικό δίκαιο σύμφωνα με το γράμμα και τον σκοπό των οδηγιών, στο πλαίσιο του δόγματος της σύμφωνης ερμηνείας¹⁰³. Το Δικαστήριο τόνισε ότι η υποχρέωση αυτή περιορίζεται από τις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, ιδίως από την αρχή της ασφάλειας δικαίου και την αρχή της μη αναδρομικότητας του δυσμενέστερου ποινικού νόμου. Ως εκ τούτου, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη και η έμμεση αξιοποίηση των αποτελεσμάτων μιας οδηγίας

⁹⁹ Απόφαση της 11.6.1987 για την υπόθεση C-14/86 (*Pretore του Salò* κατ' αγνώστων).

¹⁰⁰ Απόφαση της 3.5.2005 για την υπόθεση C-387 κ.λπ. (*Silvio Berlusconi* κ.λπ.).

¹⁰¹ Παπαγιάννης, Δ. (2016), ό.π., σ. 338.

¹⁰² *Kolpinghuis Nijmegen BV*, ό.π.

¹⁰³ Hartley, T. C. (2010), *The Foundations of European Union Law. 7th Edition*, Oxford: Oxford University Press, p. 235.

αποκλείεται, εφόσον θα οδηγούσε σε παραβίαση θεμελιωδών (γενικών) αρχών του ποινικού δικαίου.

Η προβληματική αυτή αναδείχθηκε εκ νέου στην ιδιαίτερα σημαντική και αμφιλεγόμενη υπόθεση *Taricco I*¹⁰⁴ και στη συνέχεια, στην υπόθεση *Taricco II*¹⁰⁵. Παρά τις αρχικές αντιδράσεις που προκάλεσε η πρώτη απόφαση, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι οι διατάξεις του ποινικού δικαίου πρέπει να πληρούν αυστηρές απαιτήσεις προσβασιμότητας και προβλεψιμότητας, τόσο ως προς τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων όσο και ως προς τον καθορισμό των ποινών¹⁰⁶. Η απαίτηση ακρίβειας του εφαρμοστέου δικαίου συνεπάγεται ότι τα άτομα πρέπει να είναι σε θέση, βάσει της διατύπωσης (δηλ. του γράμματος) της σχετικής διάταξης και, εφόσον απαιτείται, μέσω της ερμηνείας που παρέχουν τα δικαστήρια, να γνωρίζουν ποιες πράξεις ή παραλείψεις επισύρουν ποινική ευθύνη¹⁰⁷. Στην απόφαση *Taricco II*, το ΔΕΕ αποσαφήνισε ότι, ακόμη και όταν το εθνικό ποινικό δίκαιο αντίκειται σε υποχρεώσεις που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο, συμπεριλαμβανομένων των Συνθηκών, οι οποίες υπερισχύουν του εθνικού δικαίου, η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου δεν μπορεί να οδηγεί σε παραβίαση θεμελιωδών ποινικών αρχών, όπως η αρχή της μη αναδρομικότητας και η αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Η θέσπιση ή η τροποποίηση κανόνων που καθορίζουν ποινική ευθύνη αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα του νομοθέτη, γεγονός που καθιστά εξαιρετικά περιορισμένη, αν όχι ανύπαρκτη, τη δυνατότητα άμεσου αποτελέσματος στο πεδίο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου.

Το άμεσο αποτέλεσμα στο ποινικό δίκαιο δεν γίνεται δεκτό, ακριβώς επειδή η έννοια αυτή λειτουργεί κατ' αρχήν ως μηχανισμός προστασίας των ιδιωτών έναντι του κράτους και όχι ως εργαλείο ενίσχυσης της κατασταλτικής του εξουσίας. Εάν μια οδηγία δεν μεταφερθεί ορθά, το κράτος φέρει την ευθύνη και δεν μπορεί να επικαλεστεί την παράλειψή του εις βάρος των ιδιωτών. Επιπλέον, οι θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου, δηλαδή η νομιμότητα, η ασφάλεια δικαίου και η μη αναδρομικότητα, λειτουργούν, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, ως φραγμός στη δημιουργία ή την επιδείνωση ποινικής ευθύνης βάσει ασαφών ή μη εφαρμοσμένων ενωσιακών πράξεων. Υπό τις συνθήκες αυτές, καθίσταται σαφές ότι μια οδηγία δεν μπορεί από μόνη της να

¹⁰⁴ Απόφαση της 8.9.2015 για την υπόθεση C-105/14 (*Taricco I*).

¹⁰⁵ Απόφαση της 5.12.2017 για την υπόθεση C-42/17 (*Taricco II*).

¹⁰⁶ *Taricco II*, ό.π., σκ. 55.

¹⁰⁷ *Taricco II*, ό.π., σκ. 56.

αποτελέσει τη βάση για την επιβολή ποινικής ευθύνης. Η μόνη θεωρητική εξαίρεση θα μπορούσε να αφορά στην περίπτωση κατά την οποία μια οδηγία πληροί τις προϋποθέσεις άμεσης εφαρμογής και εισάγει ρυθμίσεις ευμενέστερες από εκείνες του εθνικού δικαίου. Ωστόσο, δεδομένου ότι η Ένωση διαθέτει αρμοδιότητα μόνο για τη θέσπιση ελάχιστων κανόνων στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, ένα τέτοιο ενδεχόμενο παραμένει, στην πράξη, εξαιρετικά δυσχερές έως απίθανο.

8.1.1 Το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, η ρήτρα αποτελεσματικότητας και τα όρια του άμεσου αποτελέσματος στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο

Η συζήτηση γύρω από το άμεσο αποτέλεσμα στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο αποκτά ιδιαίτερη ένταση στην περίπτωση του άρθρου 325 ΣΛΕΕ, δηλαδή της διάταξης που επιβάλλει στην Ένωση και στα κράτη μέλη την υποχρέωση προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της από την απάτη και κάθε άλλη παράνομη δραστηριότητα. Η σημασία της διάταξης αυτής δεν εξαντλείται στη δημοσιονομική προστασία της Ένωσης, αλλά επεκτείνεται σε ένα ευρύτερο συνταγματικό και ποινικοπολιτικό πεδίο: στο κατά πόσον μια διάταξη πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου μπορεί να παραγάγει τέτοια κανονιστική ένταση, ώστε να επηρεάζει άμεσα την εφαρμογή ή τη μη εφαρμογή εθνικών ποινικών κανόνων. Στο σημείο αυτό, το άρθρο 325 ΣΛΕΕ αναδείχθηκε σε προνομιακό πεδίο δοκιμής των ορίων της αρχής του άμεσου αποτελέσματος, ιδίως μετά τη νομολογιακή διαδρομή των υποθέσεων *Taricco I* και *II*, όπως ήδη σύντομα έχουν αναφερθεί¹⁰⁸.

Καταρχάς, πρέπει να σημειωθεί ότι το άρθρο 325 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ κατοχυρώνει μια υποχρέωση αποτελεσματικής και ισοδύναμης προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Από τη διάταξη αυτή το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην πρώτη *Taricco*, άντλησε την απαίτηση τα κράτη μέλη να προβλέπουν μέτρα αποτρεπτικά, αποτελεσματικά και ισοδύναμα για την καταπολέμηση σοβαρών απατών, ιδίως στον τομέα του ΦΠΑ, και μάλιστα έκρινε ότι ο εθνικός δικαστής οφείλει, εφόσον συντρέχουν οι σχετικές προϋποθέσεις, να αφήσει ανεφάρμοστους εθνικούς κανόνες παραγραφής που οδηγούν σε συστηματική ατιμωρησία

¹⁰⁸ Ένωση Ελλήνων Ποινολόγων (2020), *Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Τάσεις και προκλήσεις*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 8.

σοβαρών προσβολών των ενωσιακών οικονομικών συμφερόντων. Το άρθρο 325 ΣΛΕΕ λειτούργησε έτσι ως φορέας μιας έντονης «ρήτρας αποτελεσματικότητας», υπό την έννοια ότι η πρακτική αποτελεσματικότητα του ενωσιακού κανόνα θεωρήθηκε ικανή να επιβάλει την υποχώρηση αντίθετων εθνικών ρυθμίσεων.

Η προσέγγιση αυτή, ωστόσο, έθεσε εξ αρχής ένα κρίσιμο θεωρητικό και δογματικό ερώτημα: μπορεί το άρθρο 325 ΣΛΕΕ να θεμελιώσει αληθές άμεσο αποτέλεσμα στο πεδίο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου ή, έστω, να λειτουργήσει ως βάση για δικαστική μη εφαρμογή εθνικών ποινικών κανόνων *in malam partem*¹⁰⁹; Το ερώτημα δεν αφορά μόνο στην τυπική πληρότητα της διάταξης, αλλά και στη συμβατότητα μιας τέτοιας ανάγνωσης με τον πυρήνα της ποινικής νομιμότητας. Πράγματι, σε αντίθεση με το κλασικό πεδίο του άμεσου αποτελέσματος, όπου το ενωσιακό δίκαιο χρησιμοποιείται για την ενίσχυση δικαιωμάτων του ιδιώτη έναντι του κράτους, στην *Taricco* το άρθρο 325 ΣΛΕΕ αξιοποιήθηκε ώστε να ενταθεί η ποινική έκθεση του κατηγορουμένου, μέσω της παράκαμψης ευμενέστερων εθνικών κανόνων παραγραφής. Από την άποψη αυτή, η υπόθεση ανέδειξε ένα οριακό και εν πολλοίς προβληματικό φαινόμενο, ήτοι την μετατροπή της αρχής του άμεσου αποτελέσματος από μηχανισμό προστασίας σε μηχανισμό επιβάρυνσης του ατόμου στον χώρο του ποινικού δικαίου. Το στοιχείο αυτό υπήρξε κεντρικό στην κριτική που άσκησε η θεωρία στην πρώτη *Taricco*. Το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, υποστηρίχθηκε, περιέχει έναν γενικό σκοπό προστασίας και όχι έναν ακριβή, σαφή και ανεπιφύλακτο κανόνα που να μπορεί να παραγάγει άμεσο αποτέλεσμα ικανό να στηρίξει δυσμενείς συνέπειες για τον κατηγορούμενο.

Η προβληματική αυτή συνδέεται στενά με τη συζήτηση περί της αυτοτελούς ποινικής αρμοδιότητας της Ένωσης βάσει του άρθρου 325 παρ. 4 ΣΛΕΕ. Η διάταξη αυτή ορίζει ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο θεσπίζουν, σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, τα αναγκαία μέτρα για την πρόληψη και καταπολέμηση της απάτης κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Μέρος της θεωρίας είδε στη διατύπωση αυτή μια πιθανή πρωτογενή βάση για ενωσιακό ποινικό δίκαιο, ακόμη και με τη μορφή κανονισμών. Εντούτοις, η άποψη αυτή δεν φαίνεται να πείθει. Η αοριστία του όρου «μέτρα», η συστηματική αντιπαραβολή με το άρθρο 83 ΣΛΕΕ¹¹⁰, το οποίο μιλά ρητά για ελάχιστους κανόνες ορισμού αδικημάτων

¹⁰⁹ Ένωση Ελλήνων Ποινολόγων (2020), ό.π., σ. 9.

¹¹⁰ Bechtel, A. (2021) 'Der Einfluss des Europarechts auf den Allgemeinen Teil des Strafrechts – Zugleich eine aktuelle Betrachtung der kompetenziellen Grundlagen europäischer Strafrechtsetzung vor

και κυρώσεων μέσω οδηγιών, καθώς και η ύπαρξη του μηχανισμού «έκτακτου φρένου» του άρθρου 83 παρ. 3 ΣΛΕΕ, κατατείνουν στο ότι το άρθρο 325 παρ. 4 δεν μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί ως αυτοτελής υπερεθνική ποινική αρμοδιότητα. Αντιθέτως, εντάσσεται λειτουργικά σε ένα σύστημα, όπου η ποινική εναρμόνιση παραμένει κατά βάση έμμεση, διαμεσολαβημένη από οδηγίες, και πάντως εξαρτημένη από τον σεβασμό των εθνικών θεμελιωδών επιλογών στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Η επιλογή, άλλωστε, της Οδηγίας PIF να θεμελιωθεί στο άρθρο 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ και όχι στο άρθρο 325 παρ. 4 επιβεβαιώνει ότι, ακόμη και σε επίπεδο ενωσιακών θεσμών, η δεύτερη διάταξη δεν αντιμετωπίστηκε ως ασφαλής και αυτόνομη ποινική βάση αρμοδιότητας.

Ακριβώς σε αυτό το σημείο η «Taricco saga» αποκτά θεμελιώδη σημασία για την κατανόηση του αντίκτυπου του άμεσου αποτελέσματος στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο. Η πρώτη Taricco έδειξε τη ροπή του ΔΕΕ να χρησιμοποιήσει το άρθρο 325 ΣΛΕΕ ως κανόνα πρακτικής αποτελεσματικότητας, ο οποίος επιβάλλει στον εθνικό δικαστή να εξουδετερώσει εθνικές ρυθμίσεις που ματαιώνουν τη δίωξη σοβαρών απατών. Όμως η μεταγενέστερη απόφαση M.A.S., M.B. ανέκοψε αποφασιστικά αυτή τη δυναμική. Στην απόφαση αυτή, το ΔΕΕ δέχθηκε ότι η υποχρέωση μη εφαρμογής των εθνικών διατάξεων δεν ισχύει όταν η μη εφαρμογή θα οδηγούσε σε παραβίαση της αρχής της νομιμότητας των εγκλημάτων και ποινών, ιδίως λόγω έλλειψης επαρκούς σαφήνειας και προβλεψιμότητας ή λόγω αναδρομικής επιδείνωσης της θέσης του κατηγορουμένου. Το Δικαστήριο αναγνώρισε έτσι ότι η αποτελεσματικότητα του άρθρου 325 ΣΛΕΕ δεν είναι απόλυτη, αλλά οριοθετείται από το άρθρο 49 του Χάρτη και από τον σεβασμό των θεμελιωδών απαιτήσεων της ποινικής νομιμότητας¹¹¹.

Η στροφή αυτή είναι εξαιρετικά κρίσιμη. Δεν συνιστά πλήρη εγκατάλειψη της ιδέας ότι το άρθρο 325 ΣΛΕΕ μπορεί να παράγει συγκεκριμένες υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη ούτε αναιρεί την απαίτηση αποτελεσματικής προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Εκείνο που αναθεωρεί είναι το είδος και η ένταση της δικαστικής του προβολής. Με άλλα λόγια, το ΔΕΕ δεν αποσύρει πλήρως το

---

dem Hintergrund nationalen Verfassungsrechts', *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 133(4), pp. 1053 επ.

¹¹¹ Αρβανίτης, Δ. (2018), ΔΕΕ της 5.12.2017, Υπόθεση "M.A.S., M.B." [= "Taricco II"] - Μη υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου προς επιβολή κυρώσεων σε περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ εφόσον παραβιάζεται η αρχή της νομιμότητας, *Νομικό Βήμα*, 66(6), σ. 1150.

κανονιστικό φορτίο του άρθρου 325, αλλά αρνείται να του αναγνωρίσει μια τόσο έντονη μορφή άμεσης επιχειρησιακής ισχύος ώστε να δικαιολογεί *in malam partem* επέμβαση του δικαστή σε ένα πεδίο που αγγίζει τον πυρήνα της ουσιαστικής ποινικής νομιμότητας. Από την άποψη αυτή, η M.A.S., M.B. δεν καταργεί τη «ρήτρα αποτελεσματικότητας», αλλά τη συνταγματοποιεί: την υπάγει σε όρια που απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα και από τη δομή του ποινικού κράτους δικαίου.

Παράλληλα, η νομολογιακή αυτή εξέλιξη ανέδειξε και ένα δεύτερο επίπεδο προβληματισμού, που αφορά στη σχέση μεταξύ του ΔΕΕ και των εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων. Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο, χωρίς να απορρίψει την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, επεσήμανε ότι η εφαρμογή της Taricco προσέκρουε σε θεμελιώδη στοιχεία της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας, κυρίως λόγω της ουσιαστικής αντίληψης περί παραγραφής (και όχι ως θεσμό δικονομικού δικαίου) και της στενής σύνδεσής της με την αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*¹¹². Αντί να οδηγηθεί σε ανοιχτή σύγκρουση, το ΔΕΕ στη δεύτερη Taricco επέλεξε τον δρόμο του δικαστικού διαλόγου, αποδεχόμενο ότι η προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης δεν μπορεί να επιβληθεί με τίμημα την παραβίαση της ποινικής νομιμότητας, όπως αυτή κατοχυρώνεται στον Χάρτη και εξειδικεύεται στις εθνικές συνταγματικές παραδόσεις. Η εξέλιξη αυτή καθιστά σαφές ότι, στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος δεν λειτουργεί αποκομμένα από το πλέγμα της συνταγματικής πολυεπίπεδης προστασίας.

Υπό το πρίσμα αυτό, η περίπτωση του άρθρου 325 ΣΛΕΕ καταδεικνύει ότι το άμεσο αποτέλεσμα στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο δεν μπορεί να προσεγγίζεται με τα κλασικά σχήματα του γενικού ενωσιακού δικαίου. Στον ποινικό χώρο, η άμεση ενεργοποίηση ενωσιακών διατάξεων συναντά δομικά όρια που απορρέουν από την αρχή της νομιμότητας, την απαγόρευση αναδρομικής επιδείνωσης, την απαίτηση σαφήνειας και προβλεψιμότητας του ποινικού κανόνα και, τελικά, από τη θεμελιώδη ιδέα ότι η ποινική ευθύνη δεν μπορεί να παράγεται ή να επιτείνεται μέσω ερμηνευτικών κατασκευών που υποκαθιστούν τον νομοθέτη. Η αποτελεσματικότητα της ενωσιακής προστασίας των οικονομικών συμφερόντων είναι ασφαλώς κρίσιμη, δεν νομιμοποιεί όμως την αποδιάρθρωση των εγγυήσεων που συγκροτούν τον πυρήνα του ποινικού κράτους δικαίου. Από την άποψη αυτή, το άρθρο 325 ΣΛΕΕ επιβεβαιώνει όχι τόσο μια απεριόριστη διεύρυνση του άμεσου αποτελέσματος, όσο μάλλον τη μετάβασή

¹¹² Αρβανίτης, Δ. (2018), ό.π., σ. 1151.

του σε ένα πεδίο αυξημένης τριβής, όπου η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου πρέπει να συνδυάζεται με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου.

8.1.2 Άμεσο αποτέλεσμα στο πλαίσιο του αδίκου και των ποινών στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο

Το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος στο ενωσιακό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο αναδεικνύεται στο πεδίο του αδίκου και των ποινών, δηλαδή εκεί όπου τίθεται το ερώτημα όχι μόνο αν μια συμπεριφορά πρέπει να τυποποιείται ως αξιόποινη, αλλά και ποια πρέπει να είναι η έκταση και τα όρια της κρατικής ποινικής αντίδρασης. Η νομολογιακή καμπή στο σημείο αυτό συντελέστηκε με την απόφαση NE II (C-205/20)¹¹³, με την οποία το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η απαίτηση οι κυρώσεις να είναι «αναλογικές», όπως προβλέπεται στο άρθρο 20 της Οδηγίας 2014/67/ΕΕ¹¹⁴, είναι αρκούντως σαφής και ανεπιφύλακτη, ώστε να παράγει άμεσο αποτέλεσμα και να μπορεί να προβάλλεται ευθέως από τον θιγόμενο ενώπιον του εθνικού δικαστή. Με τον τρόπο αυτό, το ενωσιακό δίκαιο παύει να λειτουργεί μόνο ως πλαίσιο εναρμόνισης και αποκτά άμεση επιρροή στον έλεγχο του εθνικού κυρωτικού συστήματος.

Η εξέλιξη αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν ιδωθεί σε συνάρτηση με την προγενέστερη νομολογία. Στην υπόθεση Ling Logistik N&N¹¹⁵, το ΔΕΕ είχε αποκλείσει το άμεσο αποτέλεσμα αντίστοιχης διάταξης περί αναλογικότητας, θεωρώντας ότι η σχετική επιταγή δεν ήταν επαρκώς ακριβής και ότι άφηνε ευρύ περιθώριο εκτίμησης στον εθνικό νομοθέτη. Η θέση αυτή δημιούργησε έντονη αβεβαιότητα ως προς το τι όφειλε να πράξει ο εθνικός δικαστής όταν η εθνική κύρωση ήταν προδήλως δυσανάλογη. Η αβεβαιότητα αυτή έγινε ακόμη εντονότερη μετά την Porławski II, όπου το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι η αρχή της υπεροχής δεν αρκεί από μόνη της για να επιβάλει μη εφαρμογή εθνικού κανόνα, αν η ενωσιακή διάταξη δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η NE II συνιστά σαφή αναδίπλωση της

¹¹³ Απόφαση της 8.3.2022 για την υπόθεση C-205/20 (NE κατά Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstenfeld (εφεξής NE II)).

¹¹⁴ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2014/67, για την εφαρμογή της οδηγίας 96/71/ΕΚ σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1024/2012 σχετικά με τη διοικητική συνεργασία μέσω του Συστήματος Πληροφόρησης για την εσωτερική αγορά («κανονισμός ΙΜΙ») Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ.

¹¹⁵ Απόφαση της 4.10.2018 για την υπόθεση C-384/17 (Ling Logistik N&N).

νομολογίας, καθώς το Δικαστήριο αποδέχθηκε ότι η απαγόρευση δυσανάλογων κυρώσεων δεν μπορεί να μείνει χωρίς δικαστική προστασία και ότι ο εθνικός δικαστής πρέπει να έχει τη δυνατότητα να την εφαρμόσει άμεσα¹¹⁶.

Η σημασία της ΝΕ ΙΙ για το πλαίσιο του αδίκου και των ποινών είναι διττή. Αφενός, ενισχύεται η θέση του προσώπου που απειλείται με κύρωση, αφού μπορεί να επικαλεστεί ευθέως το ενωσιακό δίκαιο για να αποκρούσει μια ποινή που υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο. Αφετέρου, το Δικαστήριο προσδίδει στην αναλογικότητα συγκεκριμένο κανονιστικό περιεχόμενο, ότι δηλαδή η κύρωση πρέπει να τελεί σε εύλογη σχέση με τη σοβαρότητα της παράβασης και να εξατομικεύεται με βάση τις περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης¹¹⁷. Στο σημείο αυτό η ΝΕ Ι και η Maksimovic και άλλων¹¹⁸ είναι ιδιαίτερα κρίσιμες, διότι είχαν ήδη καταδείξει ποια στοιχεία ενός εθνικού κυρωτικού συστήματος μπορούν να το καταστήσουν δυσανάλογο, όπως η σώρευση προστίμων ανά εργαζόμενο χωρίς ανώτατο όριο, η έλλειψη δυνατότητας επιβολής κύρωσης κάτω από ένα νόμιμο κατώτατο όριο και η πρόσθετη επιβάρυνση με δικαστικά έξοδα σε ποσοστό συνδεδεμένο με το πρόστιμο. Η ΝΕ ΙΙ πατά ακριβώς πάνω σε αυτή τη νομολογιακή προεργασία, αλλά πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα και μετατρέπει τη διαπίστωση της δυσαναλογίας σε δικαστικώς επιβλητή ενωσιακή αξίωση.

Καθοριστικό ρόλο στη μεταστροφή αυτή διαδραματίζει η σύνδεση της απαίτησης αναλογικότητας με το άρθρο 49 παρ. 3 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ¹¹⁹, κατά το οποίο η αυστηρότητα της ποινής δεν πρέπει να είναι δυσανάλογη προς το αδίκημα. Με την παραπομπή αυτή, το ΔΕΕ δεν αντιμετωπίζει πλέον την αναλογικότητα μόνο ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, αλλά και ως πηγή ενός άμεσα δικαστικώς επιβλητού δικαιώματος σε μη δυσανάλογη «ποινή» όταν η κύρωση έχει ποινική φύση. Αυτό σημαίνει ότι το άμεσο αποτέλεσμα δεν λειτουργεί εδώ ως εργαλείο ενίσχυσης της ποινικής καταστολής, αλλά ως εγγυητικός μηχανισμός οριοθέτησης της κρατικής εξουσίας τιμώρησης.

---

¹¹⁶ Βλ. παραπάνω σχετικά με αναλογικότητα P. Asp (2012), *The Substantive Criminal Law Competence of the EU*, διαθέσιμο στη διεύθυνση https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2728241, σ. 127 επ.· RA Duff (2021), *Proportionality in the Criminal Law: Proportionality of What to What*, στο: E. Billis /N. Knust /J. Petter Rui (επιμ.), *Proportionality in Crime Control and Criminal Justice*, σ. 29 επ.

¹¹⁷ Tsolka, O. (2022), ό.π., p. 134-6.

¹¹⁸ Απόφαση της 12.9.2019 για τις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-64/18, C-140/18, C-146/18 και C-148/18 (Zoran Maksimovic κ.λπ. κατά Bezirkshauptmannschaft Murtal και Finanzpolizei).

¹¹⁹ Βλ. παρ. 3 άρ. 49 ΧΘΔΕΕ.

Από το ίδιο το περιεχόμενο της ΝΕ ΙΙ προκύπτει και το ουσιώδες όριο της αρχής του άμεσου αποτελέσματος στο ποινικό πεδίο, ότι η λειτουργία της είναι μόνο υπέρ και όχι σε βάρος του ατόμου. Το ΔΕΕ δέχεται ρητά ότι η αρχή της νομιμότητας και η απαγόρευση αναδρομικής επιδείνωσης αποκλείουν οποιαδήποτε χρήση του ενωσιακού δικαίου για αυστηροποίηση της ποινικής ευθύνης. Επομένως, η απαίτηση αναλογικότητας δεν μπορεί να επικληθεί για να δικαιολογήσει βαρύτερη ποινή, αλλά μόνο για να αποτρέψει υπέρμετρη ποινική επιβάρυνση. Υπό αυτή την έννοια, το άμεσο αποτέλεσμα επηρεάζει το πλαίσιο του αδίκου και των ποινών όχι παράγοντας νέα εγκλήματα ή αυστηρότερες ποινές, αλλά επιβάλλοντας εξωτερικά όρια στην ένταση της ποινικής αποδοκimasίας.

Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης η σχέση της αναλογικότητας με τις απαιτήσεις της αποτελεσματικότητας και του αποτρεπτικού χαρακτήρα των κυρώσεων. Η γνωστή τριάδα «effective, proportionate and dissuasive» (αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές), που συνδέεται ήδη με τη νομολογία Επιτροπή κατά Ελλάδα¹²⁰, δεν σημαίνει ότι η αποτελεσματικότητα ή η αποτροπή υπερισχύουν αυτόματα της αναλογικότητας. Αντιθέτως, η απόφαση Euro-Team και Spirál-Gép¹²¹ κατέδειξε με ιδιαίτερη σαφήνεια ότι μια κύρωση μπορεί να είναι αποτελεσματική και αποτρεπτική, αλλά παρ' όλα αυτά να μην είναι αναλογική προς τη σοβαρότητα της παράβασης. Η νομολογία αυτή είναι κρίσιμη, διότι αναδεικνύει την αυτοτελή εγγυητική λειτουργία της αναλογικότητας, η οποία δεν αποτελεί απλή πτυχή της αποτελεσματικότητας, αλλά ανεξάρτητο όριο τόσο για τον νομοθέτη όσο και για τον δικαστή κατά τον προσδιορισμό της ποινής.

Από την άλλη πλευρά, η αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος στην απαίτηση αναλογικότητας μεταβάλλει ουσιωδώς και τον ρόλο του εθνικού δικαστή. Μετά τη ΝΕ ΙΙ, ο δικαστής δεν αρκεί να διαπιστώσει ότι το εθνικό δίκαιο παραβιάζει το ενωσιακό πρότυπο αναλογικότητας. Οφείλει να εξασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητά του, αφήνοντας ανεφάρμοστα τα στοιχεία εκείνα της εθνικής ρύθμισης που οδηγούν σε *δυσαναλογία* (αρχή της υπεροχής). Έτσι, όμως, ανακύπτει το λεπτό ζήτημα έως ποιο σημείο μπορεί ο δικαστής να περιοριστεί σε μερική μη εφαρμογή του εθνικού κανόνα και από ποιο σημείο και μετά κινδυνεύει να υποκαταστήσει τον νομοθέτη,

---

¹²⁰ Απόφαση της 21.9.1989 για την υπόθεση C-68/88 (Commission of the European Communities v Hellenic Republic - «υπόθεση του ελληνικού καλαμποκιού» ή «σκάνδαλο του γιουγκοσλαβικού καλαμποκιού»).

¹²¹ Απόφαση της 22.3.2017 για τις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-497/15 και C-498/15 (Euro-Team and Spirál-Gép).

ανασχηματίζοντας ο ίδιος το κυρωτικό πλαίσιο¹²². Το ερώτημα αυτό παραμένει ανοικτό και συνδέεται άμεσα με την εσωτερική συνοχή κάθε εθνικού ποινικού συστήματος, ιδίως όταν οι οδηγίες του άρθρου 83 ΣΛΕΕ προβλέπουν ταυτόχρονα ελάχιστους κανόνες για τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και ποινών, καθορίζοντας το ανώτατο ελάχιστο όριο της επαπειλούμενης ποινής και αφήνουν στα κράτη μέλη ευχέρεια να θεσπίζουν αυστηρότερες κυρώσεις¹²³.

Συμπερασματικά, στο πεδίο του αδικού και των ποινών η αρχή του άμεσου αποτελέσματος δεν οδηγεί στη διαμόρφωση ενός πλήρως ενιαίου ενωσιακού ποινικού συστήματος. Οδηγεί, όμως, στην εγκαθίδρυση ενός δεσμευτικού ευρωπαϊκού ορίου απέναντι στη δυσανάλογη ποινή και, έτσι, σε μια σταδιακή ευρωπαϊκοποίηση των κριτηρίων με τα οποία εκτιμώνται η σοβαρότητα της παράβασης και η δικαιολόγηση της ποινικής αντίδρασης. Μετά τη ΝΕ ΙΙ, σε συνδυασμό με τη νομολογιακή διαδρομή που περνά από τις *Ling Logistik N&N*, *NE I*, *Maksimovic*, *Euro-Team* και *Spirál-Gép* και τη συνταγματική θεμελίωση του άρθρου 49 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ, το ενωσιακό δίκαιο παρεμβαίνει σιγά σιγά πλέον όχι μόνο στην υποχρέωση ποινικοποίησης, αλλά και στην ίδια τη μέτρηση της δίκαιης ποινής.

8.2 Άμεσο Αποτέλεσμα στο Δικονομικό Ποινικό Δίκαιο – Έννομες συνέπειες

Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, λοιπόν, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, και ειδικότερα με το άρθρο 82 ΣΛΕΕ, η Ευρωπαϊκή Ένωση απέκτησε, για πρώτη φορά, ρητή αρμοδιότητα να θεσπίζει ελάχιστα πρότυπα στον τομέα του ποινικού δικονομικού δικαίου. Η αρμοδιότητα αυτή αφορά ιδίως στην προσέγγιση βασικών πτυχών των ποινικών διαδικασιών, με έμφαση στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων των υπόπτων και κατηγορουμένων, καθώς και στη διασφάλιση ελάχιστων προτύπων για την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εγκλημάτων. Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί ουσιώδη διαφοροποίηση σε σχέση με το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, καθώς στο πεδίο του ποινικού δικονομικού δικαίου η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου

¹²² Γιαννακούλα, Αθ. (2015), *Έγκλημα και ποινή στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η προσέγγιση των ορισμών των εγκλημάτων και των ποινών στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη ΑΕΒΕ, σ. 275.

¹²³ Βλ. ενδεικτικά την Οδηγία (ΕΕ) 2017/1731 για την καταπολέμηση της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, μέσω του ποινικού δικαίου.

συνδέεται περισσότερο με τη χορήγηση δικαιωμάτων παρά με την επιβολή υποχρεώσεων ή κυρώσεων. Ως εκ τούτου, η συζήτηση περί άμεσου αποτελέσματος λαμβάνει διαφορετικές διαστάσεις στο ποινικό δικονομικό δίκαιο. Οι οδηγίες που εκδίδονται βάσει του άρθρου 82 ΣΛΕΕ θεσπίζουν ατομικά δικαιώματα, τα οποία μπορούν, υπό προϋποθέσεις, να επικαλεστούν οι ιδιώτες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων σε περίπτωση μη έγκαιρης ή πλημμελούς μεταφοράς τους από τα κράτη μέλη. Συνεπώς, το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών εμφανίζεται εδώ περισσότερο ρεαλιστικό και λειτουργικό σε σύγκριση με το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο.

Στο ισχύον ενωσιακό πλαίσιο, έχουν θεσπιστεί έξι οδηγίες που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες, τα οποία περιλαμβάνουν το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο, το δικαίωμα παράστασης στη δίκη, το τεκμήριο αθωότητας, το δικαίωμα ενημέρωσης, το δικαίωμα νομικής συνδρομής (δικαστικής αρωγής) και το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης¹²⁴. Παράλληλα, δύο επιπλέον οδηγίες αφορούν ειδικά στην προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων εγκλημάτων¹²⁵. Το σύνολο αυτό των νομοθετικών πράξεων συγκροτεί έναν ελάχιστο, αλλά συνεκτικό, πυρήνα δικονομικών εγγυήσεων σε επίπεδο Ένωσης.

Ιδιαίτερης σημασίας εξέλιξη αποτελεί η έκδοση Κανονισμού σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση αποφάσεων δέσμευσης και δήμευσης περιουσιακών στοιχείων¹²⁶. Πρόκειται για νομική πράξη με άμεση ισχύ, η οποία εφαρμόζεται απευθείας από τις εθνικές αρχές και ρυθμίζει ζητήματα άρρηκτα συνδεδεμένα με την ποινική διαδικασία, δεδομένου ότι τα μέτρα δέσμευσης και δήμευσης εντάσσονται στο προδικαστικό στάδιο και συνδέονται άμεσα με τη διαπίστωση εγκλημάτων. Η επιλογή

---

¹²⁴ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2010/64 σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, Οδηγία (ΕΕ) 2012/13 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, Οδηγία (ΕΕ) 2013/48 σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 σχετικά με τη δικαστική αρωγή σε υπόπτους και κατηγορουμένους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και για καταζητούμενους σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

¹²⁵ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2012/29 για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία των θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλασιού 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου και Οδηγία (ΕΕ) 2011/99 σχετικά με την ευρωπαϊκή εντολή προστασίας.

¹²⁶ Βλ. Κανονισμό (ΕΕ) 2018/1805 σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των αποφάσεων δέσμευσης και δήμευσης.

της νομικής βάσης στο άρθρο 82 παρ. 1 ΣΛΕΕ, παρά το γεγονός ότι το άρθρο αυτό αναφέρεται ρητώς σε οδηγίες και όχι σε κανονισμούς, καταδεικνύει την τάση διεύρυνσης των ενωσιακών αρμοδιοτήτων στον τομέα του ποινικού δικονομικού δικαίου. Η αιτιολόγηση του κανονισμού βασίζεται στην αρχή της αποτελεσματικότητας και στην ανάγκη ενίσχυσης της αμοιβαίας αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων, με το επιχείρημα ότι οι στόχοι αυτοί μπορούν να επιτευχθούν αποτελεσματικότερα σε ενωσιακό επίπεδο, σύμφωνα και με την αρχή της αναλογικότητας του άρθρου 5 ΣΕΕ¹²⁷. Η πρακτική συνέπεια είναι ότι, στο πλαίσιο της διασυνοριακής συνεργασίας, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να εφαρμόζουν απευθείας τις διατάξεις του κανονισμού (αρχή της υπεροχής), καθώς έχουν άμεσο αποτέλεσμα, ακόμη και αν αυτές αποκλίνουν από εθνικούς ορισμούς ή διαδικαστικές ρυθμίσεις - σε αυτή την περίπτωση, δηλαδή, πρέπει να αφήσουν ανεφάρμοστη την εθνική διάταξη - , όπως για παράδειγμα τον ορισμό της έννοιας των «ποινικών διαδικασιών». Συνέπεια αυτού είναι η αύξηση της αρμοδιότητας της Ένωσης εις βάρος των εξουσιών των κρατών μελών. Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει και η ρητή πρόβλεψη στον Κανονισμό ότι τα δικονομικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις προαναφερθείσες οδηγίες πρέπει να εφαρμόζονται και στις διαδικασίες που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του. Η πρόβλεψη αυτή ενισχύει περαιτέρω τη δεσμευτικότητα των οδηγιών και καθιστά σαφέστερη την υποχρέωση των εθνικών αρχών να διασφαλίζουν την πλήρη εφαρμογή τους. Η γενικότερη νομοθετική δραστηριότητα της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικονομικού δικαίου, σε συνδυασμό με τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, η οποία έχει την αρμοδιότητα να εφαρμόζει απευθείας το ποινικό δίκαιο της Ένωσης εντός του πεδίου αρμοδιότητάς της, καταδεικνύει μια σαφή τάση ενίσχυσης του ρόλου της ΕΕ στον συγκεκριμένο τομέα. Η εξέλιξη αυτή προοιωνίζεται περαιτέρω ενίσχυση της αρχής του άμεσου αποτελέσματος στο εγγύς μέλλον.

Παρά ταύτα, η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα στο ποινικό δικονομικό δίκαιο παραμένει περιορισμένη ως προς το πεδίο εφαρμογής του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο υποθέσεις βουλγαρικών δικαστηρίων, στις οποίες το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει σε κρίσιμα ζητήματα μέσω της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής.

---

¹²⁷ Βλ. άρ. 5 παρ. 4 ΣΕΕ.

Στην υπόθεση C-612/15¹²⁸, το εθνικό δικαστήριο της Βουλγαρίας διερωτήθηκε εάν το άρθρο 325 ΣΛΕΕ¹²⁹, το οποίο αφορά στην προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, αντιτίθεται σε εθνικές δικονομικές διατάξεις που προβλέπουν συγκεκριμένη διαδικασία περάτωσης ποινικών διαδικασιών. Το ΔΕΕ επανέλαβε κατ' ουσίαν τη λογική της απόφασης Taricco II, επισημαίνοντας ότι οι ουσιαστικές λύσεις εναπόκεινται πρωτίστως στον εθνικό νομοθέτη. Ωστόσο, τόνισε παράλληλα ότι το εθνικό δικαστήριο οφείλει, χωρίς να αναμένει νομοθετική τροποποίηση, να ερμηνεύει το εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το άρθρο 325 ΣΛΕΕ ή, εφόσον αυτό δεν είναι δυνατό, να αφήνει ανεφάρμοστες τις αντίθετες εθνικές διατάξεις. Παρά τη φαινομενική αυτή ενίσχυση του άμεσου αποτελέσματος του κανόνα της Συνθήκης, όμως, το ΔΕΕ αναγνώρισε ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στο εθνικό δικαστήριο ως προς τον τρόπο συμμόρφωσης, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα την προτεραιότητα των θεμελιωδών δικαιωμάτων έναντι της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Η απόφαση αυτή πρέπει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹³⁰, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη εντός εύλογου χρονικού διαστήματος.

Ευλόγως εικάζεται ότι στο βουλγαρικό πλαίσιο ο εθνικός δικαστής θα ήταν εξαιρετικά απρόθυμος να διακινδυνεύσει την παραβίαση εθνικών διατάξεων, κατά την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης, ακόμη και εάν λάμβανε σοβαρά υπόψη τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με τα κριτήρια της εύλογης διάρκειας της ποινικής διαδικασίας. Τα πραγματικά δεδομένα της βουλγαρικής υπόθεσης καταδεικνύουν σαφώς πλημμέλειες εκ μέρους των αρμόδιων αρχών και συνιστούν παραβίαση των κριτηρίων περί εύλογης διάρκειας, όπως αυτά έχουν αναπτυχθεί και παγίως ερμηνευθεί από το ΕΔΔΑ στο πλαίσιο του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹³¹. Το γεγονός ότι ορισμένες διαδικαστικές παραβάσεις επήλθαν, έστω και εν μέρει, λόγω καταχρηστικής άσκησης δικονομικών δικαιωμάτων από τον κατηγορούμενο ή λόγω αντικειμενικών εμποδίων που δυσχέραναν την εκτέλεση συγκεκριμένων δικονομικών πράξεων από την εισαγγελική αρχή, δεν αποτελεί το κεντρικό στοιχείο της υπόθεσης.

¹²⁸ Απόφαση της 5.6.2018 για την υπόθεση C-612/15 (Nikolay Kolev και Stefan Kostadinov).

¹²⁹ Βλ. άρ. 325 ΣΛΕΕ.

¹³⁰ Βλ. άρ. 47 ΧΘΔΕΕ.

¹³¹ Βλ. άρ. 6 ΕΣΔΑ.

Τα επιχειρήματα που, κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, μπορούν υπό προϋποθέσεις να δικαιολογήσουν παρατεταμένες προδικαστικές περιόδους δεν επαρκούν, εν προκειμένω, για να αντισταθμίσουν τα σοβαρά σφάλματα των αρχών και τη συνολικά υπερβολική διάρκεια της προδικαστικής έρευνας.

Στην υπόθεση C-467/18¹³², ένα από τα κρίσιμα ερωτήματα που τέθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης αφορούσε άμεσα στο ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος και, ειδικότερα, τη συμβατότητα των διατάξεων του βουλγαρικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας με το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2012/13¹³³. Η διάταξη αυτή επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι, καθώς και οι συνήγοροί τους, διαθέτουν το δικαίωμα να προσβάλλουν, σύμφωνα με τις διαδικασίες του εθνικού δικαίου, την παράλειψη ή άρνηση των αρμόδιων αρχών να τους παράσχουν τις πληροφορίες που προβλέπει η Οδηγία. Το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2012/13 είναι σαφές, ακριβές και χωρίς αιρέσεις, πληροί δε τις καθιερωμένες προϋποθέσεις του άμεσου αποτελέσματος. Επιπλέον, υπογράμμισε ότι η εν λόγω διάταξη αποκλείει κάθε εθνικό μέτρο ή ρύθμιση που παρεμποδίζει ή καθιστά πρακτικά αδύνατη την άσκηση αποτελεσματικών ενδίκων βοηθημάτων σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από την Οδηγία, χωρίς να αναπτύξει περαιτέρω τη συγκεκριμένη γραμμή επιχειρηματολογίας.

Αντιθέτως, στα επόμενα σημεία της απόφασης, το ΔΕΕ εστίασε στη μέθοδο της σύμφωνης ερμηνείας, η οποία αποτελεί το παραδοσιακό εργαλείο προσαρμογής του εθνικού ποινικού δικαίου στις απαιτήσεις του ενωσιακού δικαίου, καθώς και στα όριά του. Το Δικαστήριο κατέληξε ότι το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ, το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2012/13 και το άρθρο 12 της Οδηγίας 2013/48¹³⁴ πρέπει να ερμηνεύονται ως αντιτιθέμενα σε εθνική νομοθεσία, όπως αυτή που ίσχυε στην κύρια δίκη, στο μέτρο που η νομοθεσία αυτή δεν παρέχει στο αρμόδιο δικαστήριο τη δυνατότητα να ελέγξει εάν τα δικονομικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται από τις εν λόγω οδηγίες έγιναν σεβαστά σε προγενέστερα στάδια της διαδικασίας, τα οποία δεν είχαν υποβληθεί σε δικαστικό έλεγχο. Με άλλα λόγια, το ΔΕΕ κατέστησε σαφές ότι, όταν η σύμφωνη ερμηνεία δεν επαρκεί για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας των ενωσιακών δικονομικών δικαιωμάτων, τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να

¹³² Απόφαση της 19.9.2019 για την υπόθεση C-467/18 (Rayonna prokuratura Lom).

¹³³ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2012/13, ό.π.

¹³⁴ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2013/48, ό.π.

εφαρμόζουν απευθείας τις διατάξεις των οδηγιών και να παραμερίζουν τις αντίθετες εθνικές διατάξεις ποινικής δικονομίας (αρχή της υπεροχής).

Και στις δύο εξεταζόμενες υποθέσεις, το ΔΕΕ αναγνωρίζει σαφώς την προτεραιότητα των σχετικών διατάξεων της Συνθήκης και των Οδηγιών έναντι των εθνικών κανόνων ποινικής δικονομίας. Παράλληλα, ωστόσο, αφήνει σημαντικό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στα εθνικά δικαστήρια ως προς τον τρόπο πρακτικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, ήτοι ως προς το εάν θα επιδιώξουν τη σύμφωνη ερμηνεία των εθνικών διατάξεων ή, ελλείψει αυτής της δυνατότητας, θα προβούν στην παραμέρισή τους.

Περαιτέρω, σε θεωρητικό επίπεδο, μπορούν να εντοπιστούν περιπτώσεις στις οποίες το άμεσο αποτέλεσμα ενωσιακών διατάξεων είναι όχι μόνο νοητό, αλλά και πρακτικά εφαρμόσιμο. Ενδεικτικά, το άρθρο 5 της Οδηγίας (ΕΕ) 2012/29¹³⁵ προβλέπει ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι τα θύματα εγκλημάτων έχουν τη δυνατότητα να υποβάλλουν καταγγελίες σε γλώσσα που κατανοούν ή να λαμβάνουν την αναγκαία γλωσσική συνδρομή. Η διάταξη αυτή εμφανίζει τα χαρακτηριστικά της σαφήνειας και της ανεπιφύλακτης διατύπωσης, γεγονός που θα μπορούσε να επιτρέψει την άμεση εφαρμογή της από τα εθνικά δικαστήρια, ακόμη και σε περίπτωση πλημμελούς ή εσφαλμένης μεταφοράς της στο εσωτερικό δίκαιο.

8.2.1 Οι ενωσιακοί «ελάχιστοι κανόνες» για τα δικαιώματα εκζητουμένων, υπόπτων και κατηγορουμένων προσώπων

Η αρχή του άμεσου αποτελέσματος στο πλαίσιο του ενωσιακού δικονομικού ποινικού δικαίου αναδεικνύεται πρωτίστως ως μηχανισμός πραγματικής και αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων των εκζητουμένων, υπόπτων και κατηγορουμένων. Οι ενωσιακοί «ελάχιστοι κανόνες» δεν αντιμετωπίζονται ως απλές κατευθυντήριες γραμμές, αλλά ως δεσμευτικά πρότυπα που πρέπει να εξασφαλίζουν την ουσιαστική άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων μέσα στις εθνικές έννομες τάξεις.

Ειδικά για τους υπόπτους και κατηγορουμένους, η σημασία του άμεσου αποτελέσματος συνδέεται με το ότι οι εθνικές διατάξεις που ενσωματώνουν τις οδηγίες της ΕΕ δεν μπορούν να ερμηνεύονται αποκομμένες από το ενωσιακό σύστημα προστασίας ούτε να οδηγούν σε χαμηλότερο επίπεδο εγγυήσεων από εκείνο που

---

¹³⁵ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2012/29, ό.π.

επιβάλλει το δίκαιο της Ένωσης και η ΕΣΔΑ. Κατά συνέπεια, ο εθνικός δικαστής οφείλει να εξασφαλίζει την πλήρη πρακτική αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων αυτών, ακόμη και μέσω προδικαστικής παραπομπής όταν ανακύπτει σχετικό ερμηνευτικό ζήτημα¹³⁶.

Η πρακτική αυτή διάσταση του άμεσου αποτελέσματος αποτυπώνεται και στη νομολογία που αφορά ειδικότερα επιμέρους δικονομικά δικαιώματα. Έτσι, στην υπόθεση IS¹³⁷ αναγνωρίστηκε άμεσο αποτέλεσμα στο άρθρο 5 της Οδηγίας 2010/64/ΕΕ, το οποίο επιβάλλει στα κράτη μέλη τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων για τη διασφάλιση επαρκούς ποιότητας διερμηνείας και μετάφρασης· πρόκειται για χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου ο ενωσιακός κανόνας λειτουργεί ως άμεσα επικλήσιμο θεμέλιο προστασίας του υπόπτου ή κατηγορουμένου.

Αντίστοιχα, στην υπόθεση *Rayonna Prokuratura Lovech*¹³⁸, το ΔΕΕ δέχθηκε ότι εθνικά δικαστήρια οφείλουν, εφόσον χρειάζεται, να αφήνουν αυτεπαγγέλτως ανεφάρμοστη αντίθετη εθνική διάταξη, χωρίς να αναμένουν προηγούμενη νομοθετική τροποποίηση, όταν πρόκειται για ενωσιακούς κανόνες που έχουν άμεσο αποτέλεσμα. Η παραδοχή αυτή ενισχύει ουσιωδώς τη δικαστική προστασία των υπόπτων και κατηγορουμένων, διότι καθιστά την εφαρμογή των δικονομικών τους δικαιωμάτων άμεση και αποτελεσματική στο εθνικό επίπεδο.

Ως προς τους εκζητούμενους στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, το κείμενο υπογραμμίζει ότι τα δικαιώματά τους δεν ταυτίζονται αυτομάτως με εκείνα των υπόπτων και κατηγορουμένων. Το ΔΕΕ στην υπόθεση IR¹³⁹ επισήμανε ακριβώς αυτή τη διάκριση, προκειμένου να κρίνει ότι οι διατάξεις της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ για τα δικαιώματα των υπόπτων και κατηγορουμένων δεν εφαρμόζονται χωρίς άλλο στους εκζητούμενους. Η παρατήρηση αυτή είναι κρίσιμη, διότι δείχνει ότι το άμεσο αποτέλεσμα στο ενωσιακό δικονομικό ποινικό δίκαιο λειτουργεί πάντοτε μέσα στα όρια του προσωπικού πεδίου εφαρμογής κάθε πράξης του παράγωγου δικαίου. Η ερμηνευτική προσέγγιση που υιοθέτησε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εμφανίζει σημαντικά ελλείμματα ως προς την προστασία της δικονομικής θέσης των εκζητούμενων στο πλαίσιο της διαδικασίας εκτέλεσης του

---

¹³⁶ Τσόλκα, Ο. (2024), *Οι ενωσιακοί «ελάχιστοι κανόνες» για τα δικαιώματα εκζητούμενων, υπόπτων και κατηγορουμένων προσώπων*, στο Αδάμπα, Β./Αναγνωστόπουλος, Η./Αποστολίδου, Α. ..., Το Φιλελεύθερο Ποινικό Δίκαιο-Τόμος στη μνήμη του Καθηγητή Ποινικού Δικαίου Στέφανου Παύλου, σ. 323 επ..

¹³⁷ Απόφαση της 23.11.2021 για την υπόθεση C-564/19 (Criminal proceedings against IS).

¹³⁸ Απόφαση της 7.9.2023 για την υπόθεση C-209/22 (*Rayonna prokuratura Lovech*).

¹³⁹ Απόφαση της 28.1.2021 για την υπόθεση C-649/19 (IR).

ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Πιο συγκεκριμένα, ενώ το Δικαστήριο τόνισε τον διαφορετικό λειτουργικό σκοπό της εν λόγω διαδικασίας σε σχέση με την εθνική ποινική δίκη, προκειμένου να δικαιολογήσει τη μη πλήρη εφαρμογή των διατάξεων της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ, «έχασε την ευκαιρία» να αναδείξει ότι ακριβώς οι ιδιαιτερότητες της διαδικασίας αυτής επέβαλαν την ενίσχυση της νομικής θέσης των εκζητουμένων. Αναλογιζόμενοι την ταχύτητα της διαδικασίας του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και τον περιορισμένο έλεγχο που ασκείται από τις αρμόδιες 23 δικαστικές αρχές, η θέση του εκζητουμένου καθίσταται αρκετά ευάλωτη. Το ΔΕΕ δεν προσέγγισε τις ως άνω περιστάσεις ενισχύοντας τις δικονομικές εγγυήσεις, αλλά περιορίζοντας τες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αντί να ενισχύεται, να αποδυναμώνεται. Επισημαίνεται ότι η απόφαση του Δικαστηρίου παρουσιάζει και ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο, καθώς αναγνωρίζει ρητά ότι η εναρμόνιση των δικονομικών δικαιωμάτων στις εθνικές ποινικές διαδικασίες αποσκοπεί στη διασφάλιση των επιταγών της αρχής της δίκαιης δίκης σε αποκεντρωμένο επίπεδο, ήτοι στο επίπεδο των κρατών μελών, ως κοινής βάσης για την ανάπτυξη και διατήρηση της μεταξύ τους αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Επιπροσθέτως, η παραδοχή αυτή αντανάκλα τη γενικότερη λογική του ενωσιακού νομοθέτη, σύμφωνα με την οποία ο σκοπός της διασφάλισης της δίκαιης δίκης διατρέχει το σύνολο των έως σήμερα θεσπισθεισών οδηγιών στον τομέα των δικονομικών δικαιωμάτων.

Παρά ταύτα, για τους εκζητουμένους το άμεσο αποτέλεσμα δεν αποκλείεται. Αντιθέτως, στην υπόθεση C-416/20 PPU¹⁴⁰ το ΔΕΕ δέχθηκε ότι, σε περίπτωση μη ενσωμάτωσης ή πλημμελούς ενσωμάτωσης σχετικής οδηγίας, ο θιγόμενος, εφόσον παραδοθεί στο κράτος έκδοσης του εντάλματος, μπορεί να επικαλεστεί ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους αυτού εκείνες τις διατάξεις της οδηγίας που έχουν άμεσο αποτέλεσμα. Με τον τρόπο αυτό, η ενωσιακή έννομη τάξη παρέχει στους εκζητουμένους ένα έσχατο, αλλά ουσιαστικό μέσο δικαστικής προστασίας απέναντι σε ελλείψεις της εθνικής μεταφοράς του ενωσιακού δικαίου¹⁴¹.

Την ίδια στιγμή, το κείμενο δείχνει και τα όρια του άμεσου αποτελέσματος στο συγκεκριμένο πεδίο. Η απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, ως πράξη του προ-Λισαβόνας καθεστώτος, δεν αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα κατά τρόπο ώστε να επιβάλλει μη εφαρμογή αντίθετων εθνικών διατάξεων· γι' αυτό, κατά

¹⁴⁰ Απόφαση της 17.12.2020 για την υπόθεση C-416/20 PPU (TR).

¹⁴¹ Αρβανίτης, Δ. (2021), ΔΕΕ της 17.12.2020, Υπόθεση Υπόθεση «TR» (C-416/20 PPU), Νομικό Βήμα, σ. 1087 επ.

τη Porfawski, το κύριο εργαλείο παραμένει η σύμφωνη ερμηνεία και όχι η άμεση παραμέριση του εθνικού κανόνα. Άρα, στο δικονομικό ποινικό δίκαιο της Ένωσης, το άμεσο αποτέλεσμα συνδέεται πρωτίστως με τις οδηγίες που θεσπίζουν ελάχιστα δικαιώματα και όχι με κάθε ενωσιακή πράξη αδιακρίτως.

8.2.2 Οι ενωσιακοί «ελάχιστοι κανόνες» για τα δικαιώματα θυμάτων προσώπων

Στο πεδίο των δικαιωμάτων των θυμάτων, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία των ελάχιστων κανόνων που θεσπίζει η Οδηγία 2012/29/ΕΕ. Οι κανόνες αυτοί δεν αποσκοπούν στην πλήρη ενοποίηση της ποινικής δικονομίας των κρατών μελών, αλλά στη διασφάλιση ενός κατώτατου, κοινά εγγυημένου επιπέδου προστασίας για τα θύματα εντός της Ένωσης. Υπό το πρίσμα αυτό, το άμεσο αποτέλεσμα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, διότι λειτουργεί ως μηχανισμός διάσωσης της πρακτικής αποτελεσματικότητας των ελάχιστων αυτών κανόνων όταν η εθνική μεταφορά είναι ελλιπής ή πλημμελής. Εφόσον, λοιπόν, μια διάταξη της Οδηγίας είναι σαφής, ακριβής και ανεπιφύλακτη, μπορεί να προβάλλεται από το θύμα ενώπιον του εθνικού δικαστή, ώστε το ελάχιστο επίπεδο προστασίας που επιβάλλει το ενωσιακό δίκαιο να μην ματαιώνεται από το εσωτερικό δίκαιο. Έτσι, το άμεσο αποτέλεσμα λειτουργεί ως εγγύηση ότι τα δικαιώματα των θυμάτων δεν θα ματαιωθούν εξαιτίας της κρατικής αδράνειας ή κακής ενσωμάτωσης του ενωσιακού δικαίου.

Ταυτόχρονα, όμως, η ίδια η φύση των «ελάχιστων κανόνων» αναδεικνύει και τα όρια του άμεσου αποτελέσματος¹⁴². Έτσι, επειδή η Οδηγία αφήνει σημαντικό περιθώριο στα κράτη μέλη ως προς τον τρόπο ένταξης των θυμάτων στην ποινική διαδικασία, πολλά δικαιώματα, ιδίως εκείνα που συνδέονται με την ενεργό συμμετοχή του θύματος στην ποινική διαδικασία, εξαρτώνται από τον δικονομικό ρόλο που τους αναγνωρίζει το εθνικό δίκαιο και, άρα, δεν πληρούν πάντοτε τις προϋποθέσεις άμεσης εφαρμογής. Γι' αυτό η πλήρης απόλαυση δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα επανεξέτασης της απόφασης μη άσκησης δίωξης ή ορισμένα δικαιώματα συνδρομής, καθίσταται συχνά δυνατή μόνο όταν το θύμα μετέχει ως διάδικος. Η προσθήκη τέτοιων όρων και επιφυλάξεων δυσχεραίνει την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος, αφού οι

¹⁴² Χιόνη-Χότουμαν, Χ. (2021), *Τα δικαιώματα του παθόντος στην ποινική διαδικασία: Η επίδραση του ενωσιακού δικαίου στην ελληνική ποινική δίκη*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 26.

σχετικές διατάξεις δεν είναι πάντοτε αρκετά σαφείς και ανεπιφύλακτες. Έτσι, το άμεσο αποτέλεσμα ενισχύει τη δεσμευτικότητα των ελάχιστων κανόνων, χωρίς όμως να αναιρεί τον ελάχιστο χαρακτήρα τους ούτε να μετατρέπει αυτομάτως κάθε εγγύηση της Οδηγίας σε πλήρως αυτοτελές και άμεσα επικλήσιμο υποκειμενικό δικαίωμα. Επιπλέον, η πρακτική αξία του άμεσου αποτελέσματος για τα θύματα περιορίζεται σημαντικά από την έλλειψη αποτελεσματικών ενδίκων βοηθημάτων και μηχανισμών διόρθωσης σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων της Οδηγίας. Όταν δεν προβλέπονται μηχανισμοί θεραπείας των παραβιάσεων, τα δικαιώματα των θυμάτων κινδυνεύουν να παραμείνουν σε μεγάλο βαθμό διακηρυκτικά, δηλαδή να λειτουργούν περισσότερο ως ευχή ή παραίνεση προς τις αρχές παρά ως πλήρως δικαστικώς εξαναγκάσιμες εγγυήσεις. Με αυτή την έννοια, το άμεσο αποτέλεσμα είναι μεν κρίσιμο εργαλείο, αλλά δεν αρκεί από μόνο του για να εξασφαλίσει πλήρη και ουσιαστική προστασία των θυμάτων, όσο το δευτερογενές δίκαιο δεν συνοδεύεται από σαφείς και αποτελεσματικούς μηχανισμούς αποκατάστασης. Συνεπώς, στο ενωσιακό δικονομικό ποινικό δίκαιο η αρχή του άμεσου αποτελέσματος λειτουργεί ως εργαλείο ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας των ελάχιστων κανόνων προστασίας των θυμάτων, αλλά η πραγματική εμβέλειά της εξαρτάται από το κατά πόσον οι σχετικές διατάξεις έχουν επαρκή κανονιστική πληρότητα και από το αν το εθνικό σύστημα προβλέπει ουσιαστικούς μηχανισμούς δικαστικής προστασίας.

Η παραπάνω ανάλυση καταδεικνύει ότι βρισκόμαστε ενώπιον των πρώτων, ακόμη διστακτικών, βημάτων προς την αποδοχή της άμεσης εφαρμογής ορισμένων διατάξεων του πρωτογενούς και δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου που είναι σαφείς, ακριβείς και ανεπιφύλακτοι. Το ζήτημα παραμένει, ωστόσο, εξαιρετικά ευαίσθητο, καθώς η αναγκαία ισορροπία μεταξύ της εθνικής κυριαρχίας, της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων απαιτεί περαιτέρω νομολογιακή επεξεργασία τόσο από το ΔΕΕ όσο και από τα εθνικά δικαστήρια. Οι νεότερες ενωσιακές εξελίξεις, όπως η αυξημένη χρήση κανονισμών στον τομέα του ποινικού δικαίου και η λειτουργία της EPPO, δημιουργούν επιπλέον δυναμικές και ενδέχεται να επιταχύνουν την περαιτέρω αποσαφήνιση του άμεσου αποτελέσματος στο ποινικό δικονομικό δίκαιο της Ένωσης.

9. Συμπεράσματα - Συζήτηση

Η παρούσα μελέτη επιβεβαιώνει τη βασική υπόθεση ότι το ποινικό δίκαιο συνιστά έναν ιδιότυπο και θεσμικά ευαίσθητο τομέα του ενωσιακού δικαίου, ο οποίος δεν επιδέχεται άκριτη μεταφορά εννοιών και μηχανισμών που έχουν αναπτυχθεί σε άλλους κλάδους της έννομης τάξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η στενή του σύνδεση με τον πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας, καθώς και με θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές, όπως η αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών, η μη αναδρομικότητα και η προβλεψιμότητα του ποινικού κανόνα, καθιστούν το ενωσιακό ποινικό δίκαιο ένα πεδίο αυξημένων εγγυήσεων αλλά και περιορισμών ως προς την εφαρμογή βασικών αρχών του δικαίου της Ένωσης, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η αρχή του άμεσου αποτελέσματος.

Παρά τον ενισχυμένο ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ο οποίος περιορίζει αναμφίβολα την κανονιστική και εφαρμοστική αυτονομία των κρατών μελών, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη, αν όχι πρακτικά ανεφάρμοστη. Η αδυναμία άμεσης εφαρμογής ενωσιακών κανόνων που θα οδηγούσαν στον προσδιορισμό ή την επιδείνωση της ποινικής ευθύνης απορρέει άμεσα από τις θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου, και ιδίως την αρχή της υπεροχής, οι οποίες δεσμεύουν τόσο τα κράτη μέλη όσο και την ίδια την Ένωση. Σε περιπτώσεις όπου η εθνική νομοθεσία δεν επιδέχεται σύμφωνη προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία, η επίκληση του άμεσου αποτελέσματος αποκλείεται, εφόσον θα συνεπαγόταν παραβίαση της αρχής της νομιμότητας, της απαγόρευσης της αναδρομικής εφαρμογής δυσμενέστερων ποινικών κανόνων και της απαίτησης σαφήνειας και προβλεψιμότητας του δικαίου.

Θεωρητικά, θα μπορούσε να γίνει δεκτό ότι ενωσιακοί κανόνες με επιεικέστερο περιεχόμενο σε σχέση με το εθνικό δίκαιο θα ήταν δυνατό να έχουν άμεσο αποτέλεσμα υπέρ του κατηγορουμένου. Ωστόσο, στην πράξη, η δυνατότητα αυτή παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη, καθώς οι πράξεις της Ένωσης στον τομέα του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, και κυρίως οι οδηγίες βάσει του άρθρου 83 ΣΛΕΕ, δεν χαρακτηρίζονται από την απαιτούμενη σαφήνεια, ακρίβεια και ανεπιφύλακτη διατύπωση. Αντιθέτως, θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες και αφήνουν ευρεία διακριτική

ευχέρεια στα κράτη μέλη ως προς τον ορισμό των εγκλημάτων και τον καθορισμό των ποινών, γεγονός που λειτουργεί ανασταλτικά ως προς την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος.

Διαφορετική είναι η εικόνα στο πεδίο του ποινικού δικονομικού δικαίου. Ο προστατευτικός του χαρακτήρας, καθώς και η άμεση σύνδεσή του με τα θεμελιώδη δικαιώματα των διαδίκων, επιτρέπει θεωρητικά ευρύτερη διείσδυση του ενωσιακού δικαίου. Οι ενωσιακές πράξεις στον τομέα αυτό, ιδίως οι οδηγίες για τα δικαιώματα σε ποινικές διαδικασίες, αποσκοπούν πρωτίστως στην ενίσχυση της θέσης του ατόμου έναντι της κρατικής εξουσίας. Υπό το πρίσμα αυτό, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος θα μπορούσε, κατ' αρχήν, να λειτουργήσει υπέρ του κατηγορουμένου ή του θύματος, χωρίς να προσκρούει στις βασικές εγγυήσεις του ποινικού δικαίου.

Ωστόσο, μέχρι σήμερα, τα εθνικά δικαστήρια εμφανίζονται ιδιαίτερα επιφυλακτικά ως προς την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος ακόμη και στο ποινικό δικονομικό δίκαιο. Οι οδηγίες της Ένωσης αξιοποιούνται κυρίως ως ερμηνευτικό εργαλείο, είτε για τη σύμφωνη ερμηνεία του εθνικού δικαίου είτε για την ενίσχυση της επιχειρηματολογίας των δικαστικών αποφάσεων, χωρίς να παράγουν αυτοτελώς έννομες συνέπειες.

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί και ότι η περιορισμένη χρήση του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής σε ποινικές υποθέσεις (στην Ελλάδα έχουν αποσταλλεί μόλις δύο προδικαστικά ερωτήματα), ιδίως μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, εγείρει περαιτέρω προβληματισμούς. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να ερμηνευθεί είτε ως ένδειξη επαρκούς εναρμόνισης του εθνικού δικαίου με το ενωσιακό είτε, εναλλακτικά και μάλλον ευστοχότερα, ως απόρροια μιας γενικότερης διστακτικότητας των εθνικών νομικών να ενεργοποιήσουν τα ενωσιακά ένδικα εργαλεία στον ποινικό τομέα, λόγω έλλειψης εμπειρίας ή δογματικής ασφάλειας. Σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα αυτό απαιτεί περαιτέρω εμπειρική και συγκριτική έρευνα.

Συνολικά, το άμεσο αποτέλεσμα στο ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο δεν μπορεί να νοηθεί ακόμη ως γενικευμένος μηχανισμός επιβολής του ενωσιακού δικαίου, αλλά ως εξαιρετικό εργαλείο, αυστηρά περιορισμένο από τις θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου. Οι έννομες συνέπειές του εκδηλώνονται κυρίως έμμεσα, μέσω της σύμφωνης ερμηνείας, της ενίσχυσης των γενικών αρχών και της σταδιακής διαμόρφωσης ενός κοινού ευρωπαϊκού ποινικού χώρου, στον οποίο η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου καλείται να συνυπάρξει με τον σεβασμό της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Γενική Βιβλιογραφία

(ελληνική και ξένη, συμπεριλαμβανομένης και της διαδικτυακής)

- Αρβανίτης, Δ. (2018), ΔΕΕ της 5.12.2017, Υπόθεση “M.A.S., M.B.” [= “Taricco II”] - Μη υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου προς επιβολή κυρώσεων σε περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ εφόσον παραβιάζεται η αρχή της νομιμότητας, *Νομικό Βήμα*, 66(6).
- Αρβανίτης, Δ. (2021), ΔΕΕ της 17.12.2020, Υπόθεση Υπόθεση «TR» (C-416/20 PPU), *Νομικό Βήμα*.
- Αργυρός Γ., Δεδούλη-Λαζαράκη, Α. (2018), *Ευρωπαϊκή Ένωση και το δίκαιο της ευρωπαϊκής οικονομίας*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Γιαννακούλα, Αθ. (2015), *Έγκλημα και ποινή στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η προσέγγιση των ορισμών των εγκλημάτων και των ποινών στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη ΑΕΒΕ.
- Γιόκαρης, Αγγ. (2012), *Η πρακτική των δικαιοδοτικών οργάνων στην εφαρμογή του διεθνούς δικαίου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ένωση Ελλήνων Ποινολόγων (2020), *Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Τάσεις και προκλήσεις*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ιωάννου, Κ., Ροζάκης, Χ., Φατούρου, Αρ., Οικονομίδης, Κ. (1990), *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε.
- Καλαβρός, Γ. Ε.Φ, Γεωργόπουλος, Θ.Γ. (2020), *Το Δίκαιο Της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Παπαγιάννης, Δ. (2016), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, 5η εκδ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Παπαδοπούλου, Λ. (2009), *Εθνικό Σύνταγμα Και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της «Υπεροχής»*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε.
- Πλιάκος, Ασ. Δ. (2025), *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

- Ρούκουνας, Εμ. (2004), *Διεθνές Δίκαιο Ι*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε.
- Σαχπεκίδου, Ε. Ρ. (2021), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Γ' Έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Σκανδάμης, Ν. (1994), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο και στοιχεία ελληνικού δικαίου προσαρμογής-Ι-Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε.
- Στεφάνου, Κ. Α. (2015), *Το Νομικό Σύστημα Της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Τσόλκα, Ο. (2024), *Οι ενωσιακοί «ελάχιστοι κανόνες» για τα δικαιώματα εκζητούμενων, υπόπτων και κατηγορουμένων προσώπων*, στο Αδάμπα, Β./Αναγνωστόπουλος, Η./Αποστολίδου, Α. ..., *Το Φιλελεύθερο Ποινικό Δίκαιο-Τόμος στη μνήμη του Καθηγητή Ποινικού Δικαίου Στέφανου Παύλου*.
- Χιόνη-Χότουμαν, Χ. (2021), *Τα δικαιώματα του παθόντος στην ποινική διαδικασία: Η επίδραση του ενωσιακού δικαίου στην ελληνική ποινική δίκη*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χριστιανός, Β., Κουσκουνά, Μ., Παπαδοπούλου, Ρ.Ε., Περάκης, Μ. (2011), *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Μέσα Από Τη Νομολογία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Bechtel, A. (2021) 'Der Einfluss des Europarechts auf den Allgemeinen Teil des Strafrechts – Zugleich eine aktuelle Betrachtung der kompetenziellen Grundlagen europäischer Strafrechtsetzung vor dem Hintergrund nationalen Verfassungsrechts', *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 133(4).
- Gilbert, El. (2017), *Supremacy and Direct Effect: Necessary Measures?*, *North East Law Review* 5.
- Hartley, T. C. (2010), *The Foundations of European Union Law. 7th Edition*, Oxford: Oxford University Press.
- Herlin-Karnell, Es. (2010), *The Lisbon Treaty. A Critical Analysis of its Impact on EU Criminal Law*, *Eucrim* 2.

- Herlin-Karnell, E. (2010), *What Principles Drive (or Should Drive) European Criminal Law?*, German Law Journal 11, no. 10.
- Herlin-Karnell, Es. (2008), *The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice. European Policy Analysis*, Swedish Institute for European Policy Studies 3.
- Huomo-Kettunen, M. (2014), *EU criminal policy at a crossroads between effectiveness and traditional restraints for the use of criminal law*. New Journal of European Criminal Law, vol. 5, no. 3.
- Joseph, Cf., Weiler, H.H. (1991), *The Transformation of Europe*, 100 YaLe L.J.
- Karayigit, M. T. (2016), *Are Directives Directly Applicable?*, Ankara Review of European Studies 15, no. 2.
- Kettunen, M. (2020), *Legitimizing European criminal law: Justification and restrictions. Comparative, European & International Criminal Justice 2*, Helsinki: Springer, Cham.
- Klimek, L. (2015), *European Arrest Warrant*, London: Springer.
- Miettinen, S. (2014), *Criminal Law and Policy in the European Union*, London and New York: Routledge.
- Mitsilegas, V. (2009), *EU Criminal law*, Oxford and Portland, OR: Bloomsbury.
- Mitsilegas, V. (2014), *From overcriminalisation to decriminalisation. The many faces of effectiveness in European criminal law*, New Journal of European Criminal Law, vol. 5, no. 3.
- P. Asp (2012), *The Substantive Criminal Law Competence of the EU*, διαθέσιμο στη διεύθυνση https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=272824.
- RA Duff (2021), *Proportionality in the Criminal Law: Proportionality of What to What*, στο: E. Billis /N. Knust /J. Petter Rui (επιμ.), *Proportionality in Crime Control and Criminal Justice*.

- Robin-Olivier, S. (2014), *The Evolution of Direct Effect in the EU: Stocktaking Problems, Projections*, International Law Journal of Constitutional Law 12, no. 1, Oxford: Oxford University Press.
- Steiner, J., Woods, L. (2009), *EU Law*, 10th Edition, Oxford: Oxford University Press.
- Suominen, A. (2014), *Effectiveness and functionality of substantive EU criminal law*, New Journal of European Criminal Law, vol. 5, no. 3.
- Tsolka, O. (2022), Direct effect of the “proportionality requirement of [criminal] sanctions”, practical consequences and open questions: Considerations on the European Court of Justice overruling in the case “NE II” (C-205/20), *European Criminal Law Review*, Nomos., C.H.Beck, 12(2).
- Vervaele, J. A.E. (2019), *European criminal justice in the European and global context*. New Journal of European Criminal Law, vol. 10, no. 1.

Πηγές

(νομοθετικά κείμενα, αποφάσεις υποθέσεων ΔΕΕ (νομολογία) και ενωσιακές πράξεις, δημοσιευμένα στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁴³)

- Απόφαση ΔΕΕ της 5.2.1963 για την υπόθεση C-26/62 (Van Gend en Loos).
- Απόφαση ΔΕΕ της 15.7.1964 για την υπόθεση C-6/64 (Costa κατά ENEL).
- Απόφαση ΔΕΕ της 6.10.1970 για την υπόθεση C-9/70 (Franz Grad κατά Finanzamt Traunstein).
- Απόφαση ΔΕΕ της 17.12.1970 για την C-11/70 (Internationale Handelsgesellschaft).
- Απόφαση ΔΕΕ της 4.12.1974 για την υπόθεση C-41/74 (Yvonne van Duyn κατά Home Office).
- Απόφαση ΔΕΕ της 5.4.1979 για την υπόθεση C-148/78 (Tullio Ratti).
- Απόφαση ΔΕΕ της 11.6.1987 για την υπόθεση C-14/86 (Pretore του Salò κατ' αγνώστων).
- Απόφαση ΔΕΕ της 9.7.1987 για την υπόθεση C-182/85 (Alfons Lütticke GmbH κατά Denavit Futtermittel GmbH).
- Απόφαση ΔΕΕ της 8.10.1987 για την υπόθεση C-80/86 (Kolpinghuis Nijmegen BV).
- Απόφαση ΔΕΕ της 26.2.1986 για την υπόθεση C-271/91 (M. H. Marshall κατά Southampton and South West Hampshire Area Health Authority).
- Απόφαση ΔΕΕ της 21.9.1989 για την υπόθεση C-68/88 (Commission of the European Communities v Hellenic Republic - «υπόθεση του ελληνικού καλαμποκιού» ή «σκάνδαλο του γιουγκοσλαβικού καλαμποκιού»).
- Απόφαση ΔΕΕ της 13.12.1989 για την υπόθεση C-322/88 (Salvatore Grimaldi κατά Fonds des maladies professionnelles).

---

¹⁴³ Διαθέσιμες σε https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/el/ και <https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>.

- Απόφαση της 19.11.1991 για τις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90 (Andrea Francovich και Danila Bonifaci και λοιπών κατά Ιταλικής Δημοκρατίας).
- Απόφαση ΔΕΕ της 3.5.2005 για την υπόθεση C-387 κ.λπ. (Silvio Berlusconi κ.λπ.).
- Απόφαση ΔΕΕ της 16.6.2005 για την υπόθεση C-105/03 (Maria Pupino).
- Απόφαση ΔΕΕ της 21.7.2011 για την υπόθεση C-194/09 (Alcoa Trasformazioni Srl κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής).
- Απόφαση ΔΕΕ της 8.9.2015 για την υπόθεση C-105/14 (Taricco I).
- Απόφαση ΔΕΕ της 22.3.2017 για τις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-497/15 και C-498/15 (Euro-Team and Spirál-Gép)
- Απόφαση ΔΕΕ της 5.12.2017 για την υπόθεση C-42/17 (Taricco II).
- Απόφαση ΔΕΕ της 5.6.2018 για την υπόθεση C-612/15 (Nikolay Kolev και Stefan Kostadinov).
- Απόφαση ΔΕΕ της 4.10.2018 για την υπόθεση C-384/17 (Ling Logistik N&N).
- Απόφαση ΔΕΕ της 24.06.2019 για την C-573/17 (Poplawski).
- Απόφαση ΔΕΕ της 12.9.2019 για τις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-64/18, C-140/18, C-146/18 και C-148/18 (Zoran Maksimovic κ.λπ. κατά Bezirkshauptmannschaft Murtal και Finanzpolizei).
- Απόφαση ΔΕΕ της 17.12.2020 για την υπόθεση C-416/20 PPU (TR).
- Απόφαση ΔΕΕ της 28.1.2021 για την υπόθεση C-649/19 (IR).
- Απόφαση ΔΕΕ της 23.11.2021 για την υπόθεση C-564/19 (Criminal proceedings against IS).
- Απόφαση ΔΕΕ της 8.3.2022 για την υπόθεση C-205/20 (NE κατά Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstenfeld (εφεξής NE II)).
- Απόφαση ΔΕΕ της 7.9.2023 για την υπόθεση C-209/22 (Rayonna prokuratura Lovech).

- Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.
- Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1805 σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των αποφάσεων δέσμευσης και δήμευσης.
- Ν. 4478/2017 ΦΕΚ Α' 91/23.6.2017.
- Οδηγία (ΕΕ) 2010/64 σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία.
- Οδηγία (ΕΕ) 2012/13 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών.
- Οδηγία (ΕΕ) 2012/29 για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία των θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλασίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου και Οδηγία (ΕΕ) 2011/99 σχετικά με την ευρωπαϊκή εντολή προστασίας.
- Οδηγία (ΕΕ) 2013/48 σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας.
- Οδηγία (ΕΕ) 2014/42 σχετικά με τη δέσμευση και τη δήμευση οργάνων και προϊόντων εγκλήματος στην Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Οδηγία (ΕΕ) 2014/67, για την εφαρμογή της οδηγίας 96/71/ΕΚ σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1024/2012 σχετικά με τη διοικητική συνεργασία μέσω του Συστήματος Πληροφόρησης για την εσωτερική αγορά («κανονισμός ΙΜΙ») Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ.
- Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθώτητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας.

- Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών.
- Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 σχετικά με τη δικαστική αρωγή σε υπόπτους και κατηγορούμενους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και για καταζητούμενους σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.
- Οδηγία (ΕΕ) 2017/1731 για την καταπολέμηση της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, μέσω του ποινικού δικαίου.
- Οδηγία (ΕΕ) 2019/713 για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας μέσω πληρωμής πλην των μετρητών και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ του Συμβουλίου.
- Οδηγία 64/221/ΕΟΚ περί του συντονισμού των ειδικών μέτρων για τη διακίνηση και τη διαμονή αλλοδαπών, τα οποία δικαιολογούνται για λόγους δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας ή δημοσίας υγείας.
- Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

